

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1981, LET. XVIII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11

IZ VSEBINE

Ivo Fabinc: Položaj nosilcev reforme in samoupravna organiziranost visokega šolstva

Ciril Ribičič: Položaj in delovanje občinskih skupščin (rezultati raziskovanja — 1. del)

Lojze Sočan: Razvoj in ekonomska politika Jugoslavije

Veljko Rus: O delovni, poslovni in politični odgovornosti

Angelca Ivančič: Vernost in nevernost ljubljanskih srednješolcev

Pierre Bourdieu: Ali je sociologija znanost?

Vilko Novak: Veliki francoski preobrat

TEORIJA IN PRAKSA

1981

11

revija za družbena vprašanja, let. XVIII, št. 11, str. 1293—1420,
Ljubljana, november 1981, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 120 din, za druge individualne naročnike 200 din, za delovne
organizacije 350 din, za tujino 500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 30 din in dvojne
številke 45 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ
3189/5)

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:		
IVO FABINC: Položaj nosilcev reforme in samoupravna organiziranost visokega šolstva	1295	
ČLANKI, RAZPRAVE:		
CIRIL RIBIČIČ: Položaj in delovanje občinskih skupščin	1302	
VPRAŠANJA DRUŽBENEGA RAZVOJA:		
LOJZE SOČAN: Razvoj in ekonomska politika Jugoslavije	1319	
PETER STANOVNIK: Problemi tehničnega razvoja v slovenskem gospodarstvu	1330	
SAMOUPRAVLJANJE IN ODGOVORNOST:		
VELJKO RUS: O delovni, poslovni in politični odgovornosti	1340	
POGLEDI, KOMENTARJI:		
DANICA ŽLEBIR: Ženska v luči slovenskih ekonomskopropagandnih sporočil	1356	
DRUŽBA IN RELIGIJA:		
ANGELCA IVANČIČ: Vernost in nevernost ljubljanskih srednješolcev (nekateri rezultati raziskave)	1365	
SAMOUPRAVLJANJE IN PARTICIPACIJA:		
SAVA ŽIVANOV: Udeležba delavcev pri upravljanju podjetij v vzhodnoevropskih socialističnih državah	1379	
NAŠ PREVOD:		
PIERRE BOURDIEU: Ali je sociologija znanost?	1395	
MEDNARODNO DELAVSKO GIBANJE:		
VILKO NOVAK: Veliki francoski preobrat	1406	
DRAGO FLIS: Po političnem preobratu v Grčiji	1420	
		Iz domačih revij 1430
		Bibliografija knjig in člankov 1431
		Avtorski sinopsisi 1435

TEORIJA IN PRAKSA revija za družbena vprašanja let. XVIII, št. 11, str. 1293-1436 Ljubljana, november 1981
--

CONTENTS

EDITORIAL:

- IVO FABINC: The Position of the Carriers of the Reforming and Self-management Organizability of Higher Educational Institutions 1295

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- CIRIL RIBIČIĆ: The Status and Activity of Communal Assemblies (Research Results) 1302

SOCIAL DEVELOPMENT PROBLEMS:

- LOJZE SOČAN: Development and Yugoslav Economic Policy 1319

- PETER STANOVNIK: Problems Concerning Technical Development in Slovenian Economy 1330

SELFMANAGEMENT AND RESPONSIBILITY:

- VELJKO RUS: On Work, Business and Political Responsibility 1340

VIEWS, COMMENTS:

- DANICA ŽLEBIR: Women in the Light of Advertizing in Slovenia 1356

SOCIETY AND RELIGION:

- ANGELCA IVANČIĆ: Religiousness and Irreligiousness of Ljubljana-Secondary School Pupils 1365

SELF-MANAGEMENT AND PARTICIPATION:

- SAVA ŽIVANOV: Workers' Participation in the Management of Enterprises (in East European Socialist Countries) 1379

THE TRANSLATION:

- PIERRE BOURDIEU: Is Sociology a Science? 1395

INTERNATIONAL WORKERS' MOVEMENT:

- VILKO NOVAK: The Great French Turning-Point 1406

- DRAGO FLIS: After the Political Turning-Point in Greece 1420

- From Domestic Reviews 1430

- Bibliography of Books and Articles 1431

- Authors' Synopses 1435

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- ИВО ФАБИНЦ: Положение носителей реформы и самоуправленческой организационности ВУЗов 1295

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Положение и деятельность скупщин общины (результаты исследования) 1302

ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ:

- ЛОЙЗЕ СОЧАН: Развитие и экономическая политика Югославии 1319

- ПЕТЕР СТАНОВНИК: Проблемы технического развития в хозяйстве Словении 1330

САМОУПРАВЛЕНИЕ И ОТВЕТСТВЕННОСТЬ:

- ВЕЛЬКО РУС: О трудовой, деловой и политической ответственности 1340

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

- ДАНИЦА ЖЛЕБИР: Женщины в свете рекламных объявлений Словении 1356

ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:

- АНГЕЛЦА ИВАНЧИЧ: Религиозность и нерелигиозность учеников люблянских средних школ 1365

САМОУПРАВЛЕНИЕ И ПАРТИЦИПАЦИЯ:

- САВА ЖИВАНОВ: Партиципация рабочих при управлении предприятиями (в восточноевропейских странах) 1379

НАШ ПЕРЕВОД:

- ПЬЕРРЕ БУРДИЕ: Наука ли социология? 1395

МЕЖДУНАРОДНОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

- ВИЛКО НОВАК: Великий французский оборот 1406

- ДРАГО ФЛИС: После политического оборота в Греции 1420

- По страницам отечественных журналов 1430

- Библиография книг и статей 1431

- Авторские синопсисы 1435

IVO FABINC

Položaj nosilcev reforme in samoupravna organiziranost visokega šolstva

Dogovorjeni koncept razvoja visokega šolstva je ena od glavnih osi našega družbenoekonomskega razvoja.

Naše razmeroma mlado visoko šolstvo je prehodilo lepo pot, v Jugoslaviji in v svetu ima ugled, ki ga moramo znati ceniti, materialno se je bolj ali manj uspešno preživljalo. Vendar ugotavljamo, da se visoko šolstvo že nekaj časa sooča s problemi preobrazbe, ki so sicer podobni problemom, ki jih srečujemo na drugih področjih v naši družbi, so pa obenem tudi zelo specifični. Gre za to, da bi na samoupravni podlagi dosegli bolj kakovostno združevanje interesov in možnosti, ki jih imata visoko šolstvo in vsa družba.

Uspešno dokončno oblikovanje in izvajanje reforme visokega šolstva je odvisno

- od ekonomskih in družbenopolitičnih razmer v celotni družbi,*
- od družbenoekonomskega položaja, motiviranosti in organiziranosti tistih družbenih struktur, ki so v skladu z našo družbeno ureditvijo nosilci te reforme;*
- od strokovnih izpeljav in od kakovosti usklajevalnih prizadevanj med reformiranjem visokega šolstva.*

Na pot reforme šolstva stopamo v času, ko se družba spopada s koreninami naših težav. Ugotavljamo, da je naš način življenja in gospodarjenja trčil ob težko premostljivo ekonomsko oviro.

Prednost našega položaja je v tem, da je vsem jasno, kako težak je in ga lahko spremenimo le z lastnimi močmi. Če je družba v zagati, je v zagati tudi univerza. Če družba odločno išče izhod iz težav, potem to želi tudi univerza na svojem področju nalog.

Naše gospodarske težave nas učijo, da bomo morali predvsem dosedanja koncept in prakso industrializacije temeljito spremeniti in v globalni koncept v svet odprtega razvoja vgraditi celo vrsto zelo zahtevnih kakovostih vzvodov. Vemo, da moramo z znanjem, z novo tehnologijo in z novo

informatiko prežeti obstoječo gospodarsko strukturo in poiskati in nenehno preverjati nove kriterije družbenoekonomskega razvoja.

Po drugi strani pa mora družbena praksa priznati nekatere temeljne ekonomske resnice in se veliko bolj kot doslej nasloniti na utrjeno samoupravno disciplino ter na ustavne pravice in odgovornosti delavcev za uspešno vodenje procesa družbene reprodukcije in družbe nasploh. To pa ne bo mogoče brez novim potrebam prilagojenih in usposobljenih visokokvalificiranih strokovnjakov in znanstvenikov.

II

V tem je velik izziv za vse visoko šolstvo, ki mora samo in na nove načine povezano z družbo v svojem in širšem družbenem interesu držati korak z našimi dolgoročnimi potrebami in s strokovnimi in znanstvenimi dosežki v svetu. Tako je treba razumeti tudi globoki družbenoekonomski in politični smisel svobodne menjave dela in kakovostne preobrazbe visokega šolstva znotraj enotnega sistema usmerjenega izobraževanja.

Visoko šolstvo v celoti se bo potrdilo v novi vlogi le, če bo delovalo kot enovitost vzgojnoizobraževalnega, znanstvenoraziskovalnega in ustvarjalnega dela. Sodobno izvajanje vzgojnoizobraževalnega procesa zahteva intenzivno organizirano znanstvenoraziskovalno delo, ki je obenem temelj dolgoročnih povezav univerze z gospodarstvom, z družbenimi službami in z drugimi raziskovalnimi centri. Brez tega bi se izgubila učinkovitost realno obstoječih zmogljivosti visokega šolstva, zmanjšale pa bi se tudi možnosti drugačnega zastavljanja njegovih delovnih nalog in njegovega financiranja.

Spremembe, ki jih upravičeno pričakujemo, lahko uspešno izpeljejo le tiste družbene strukture udeležencev v visokem šolstvu, ki se združujejo ob oblikovanju in izvajanju pedagoških, raziskovalnih in strokovnih dejavnosti v visokošolskih temeljnih in delovnih organizacijah. To so predvsem delavci v visokem šolstvu, delavci v materialni proizvodnji in sedanji ali bodoči delavci v posebnem statusu študenta. Vsi ti so skupni nosilci reforme visokega šolstva. Te odgovornosti ne morejo prenesti na nikogar zunaj sebe, prav tako pa jim te odgovornosti tudi nihče ne more vzeti.

Na tej podlagi se v visokem šolstvu naravno oblikuje samoupravna, strokovna in delovna organiziranost, ki se začena znotraj visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij ter se nato razvija v specifičnih višjih oblikah in širših družbenih strukturah. Pri tem ima družbena skupnost neizogibne splošne družbenopolitične, gospodarske, usmerjevalne in nadzorne naloge. Povezave se z različno intenziteto širijo v jugoslovanski prostor.

Izhodišče za to kompleksno samoupravno organiziranost ostaja ustrezno spreminjanje družbenoekonomskega položaja vseh skupin nosilcev reforme, oblikovanja novih motivov za združevanje v sistemu visokega šolstva in utrjevanje prepričanja, da so potrebne vse oblike skupnih

prizadevanj, da bi dosegli cilje, ki jih ima reforma visokega šolstva. Prav tu pa je še veliko nerešenih vprašanj.

Vsak dan ugotavljamo, da **delavci v združenem delu** še niso zares prevzeli samoupravne odgovornosti za pomembna področja našega gospodarskega življenja. Zato lahko razumemo, da je za združeno delo v materialni proizvodnji uvajanje novih odnosov v visokem šolstvu še veliko težje, saj je, med drugim, to področje za zdaj še zelo odmaknjeno od neposrednega delavčevega interesa, pa tudi preglednost novih problemov je tukaj objektivno še veliko manjša kot na področju ekonomskih dogajanj v ožjem smislu besede.

Znano je tudi kakšne pomanjkljivosti ima srednjeročno in dolgoročno načrtovanje razvoja v OZD in sploh samoupravno družbeno načrtovanje. Posebne težave srečujemo pri kadrovskega načrtovanju za srednji in dolgi rok. Negotovosti v politiki zaposlovanja zmanjšujejo možnost, da bi že vnaprej kadre učinkovito usmerjali. Sploh gospodarske težave odvrtaajo interes delavcev od vprašanj dolgoročnega značaja. Razlike znotraj združenega dela seveda ostajajo, vendar je povsod tam, kjer so razvojni cilji jasnejši ter potrebe po kadrih in koncept njihovega izobraževanja znani, že čutiti napredek, urejanje odnosov na podlagi svobodne menjave dela pa poteka hitrejšje in uspešnejše. Spreminjanje odnosa do visokega šolstva je odvisno od urejenih gospodarskih razmer, potreb po uspešnem gospodarjenju in dosežene splošne kulturne ravni.

Tudi **delavci v visokem šolstvu** so se znašli v zapletenem položaju. Hitri znanstveni napredek v svetu zahteva že izredno veliko truda, če hočemo samo spremljati dosežke v posameznih strokah, kaj šele, če naj bi jih razvijali ali prilagajali posebnostim naše razvitosti in doseženi stopnji v družbenoekonomskem razvoju. Če ni znanstvenoraziskovalnega dela, tudi ni vzgojnoizobraževalnega procesa na univerzitetni ravni. Novi družbeni odnosi v visokem šolstvu bodo še ostreje narekovali, da so univerzitetni učitelji, še posebno redni profesorji, res pravi in priznani mojstri v svojih strokah, obenem pa družbeno zavedni, zavzeti in vsestransko razgledani pedagoški delavci in raziskovalci v socialistični samoupravni družbi. Vendar pa marsikaj v sedanji dejavnosti visokega šolstva ne deluje v tej smeri, in tudi dosedanji zgodovinski razvoj visokega šolstva ne deluje vedno pozitivno na motive, ki vplivajo na vedenje in presojanje pedagoških delavcev in naj bi bili v skladu s strokovnimi in družbenimi merili. Težko je tudi usmeriti nove kadre in strokovnjake v delo na univerzi, ker je gmotni položaj pedagoških delavcev premalo spodbuden.

Čeprav živimo v razdobju zmanjševanja naložb, moramo poudariti, da nekatere fakultete, akademije in visoke šole delajo v težkih prostorskih in tehničnih razmerah.

Za razvoj novih odnosov v visokošolskih delovnih organizacijah ima izreden pomen to, da pedagoški delavci občutijo pripadnost k visokošolski organizaciji, na kateri delujejo. Ta občutek ni sam po sebi razumljiv: materialni in drugi interesi lahko tako kot tradicionalni, osebno obarvani

pedagoški proces, ki nasprotuje oblikam skupnega programiranja in ustvarjanja, deluje proti njemu. Zato potrjevanje načela o celovitem dohodku v VTO, uveljavljanje novih oblik letnih delovnih načrtov, načrti družbenoekonomskega razvoja in nenehno spremljanje posameznih in skupnih rezultatov dela v pedagoškem in raziskovalnem delu krepijo občutek za ožjo in nato tudi za širšo družbeno skupnost, ne da bi s tem kakorkoli zavirali nenadomestljivi osebni zagon in inovativno sposobnost pedagoškega delavca, še posebej tistega, ki je že strokovno in družbeno priznan tudi kot znanstveni delavec.

V zvezi s tem lahko postane tudi oblikovanje novih vzgojnoizobraževalnih in raziskovalnih programov, če je pravilno zastavljeno, pomemben povezovalni dejavnik znotraj posameznih VDO in prek njih vsega visokega šolstva. Te procese bodo podpirali zahtevana odprtost do problemov svoje stroke ter nenehno preverjanje in dopolnjevanje lastnih spoznanj v delovnih stikih s prakso, pojmovano v najširšem smislu.

Pred nami je očitno kompleksen proces strokovnega in političnega spodbujanja pedagoških delavcev na univerzi, da bi pravilno spoznali lastni dolgoročni interes in sprejeli nove odnose v visokem šolstvu. To je obenem tudi iskanje novih odgovorov na probleme vrednotenja in financiranja visokega šolstva ter nagrajevanja pedagoškega delavca po količini in predvsem po kvaliteti njegovega dela; za to pa je potrebna poglobljena analiza strukture dela, ki ga opravlja pedagoški delavec, in še posebej razmerja med pedagoško dejavnostjo in raziskovalnim delom, ki mora to dejavnost spremljati. S tem bomo storili korak naprej pri spodbujanju kroženja delavcev iz visokega šolstva v širšo družbeno prakso in narobe.

Temeljito spreminjanje družbenoekonomskega položaja **študentov** v visokem šolstvu zahteva, da vsi udeleženci spremenijo vedenje v zvezi z oblikovanjem in izvajanjem vzgojnoizobraževalnega procesa v visokem šolstvu ter uveljavljanjem visoke stopnje svobodne menjave dela. To, kar je bilo doslej doseženo pri vključevanju študentov v sistem samoupravljanja na temeljnih visokošolskih organizacijah, je v primerjavi s preteklostjo veliko, vendar še premalo, da bi spremenilo motiviranost študentov za študij, izbiro smeri študija, kvalitetno, učinkovito in sprotno opravljanje študijskih dolžnosti.

Na študente močno vplivajo še vedno zelo razširjene utvare o prednostih univerzitetnega študija, nadalje vedno večje težave z iskanjem zaposlitve po končani srednji šoli in tudi neprimerno družbeno vrednotenje posameznih kategorij dela. Razen tega ima združeno delo s štipendijsko politiko, ki odseva vse slabosti in težave dolgoročne kadrovske politike v združenem delu, le omejen vpliv na pritek in razporeditev študentov. Prva zaposlitev je še vedno prepuščena naključju, tveganje nosita študent in njegova družina, to pa ima znane in manj znane družbene posledice. Mladinske organizacije opozarjajo tudi na nerešena vprašanja pripravniškega staža. Študent, ki študira ob delu in iz dela, živi praviloma v zelo težkih okoliščinah; ni deležen pomoči delovne organizacije, saj njegovih

težav pogosto sploh ne pozna. Ker moramo upoštevati še neenake razmere, v katerih študenti študirajo, pa tudi vpliv zapletenih doganjaj v družbi in v svetu, lahko razumemo, da je mogoče dosežati potrebno učno disciplino, uvajati intenzivne oblike pedagoškega dela in vzbuditi samoupravno angažiranost le pri nekem določenem delu študentov.

Intenzivna politična dejavnost, sistematično urejanje študentskega standarda, oblikovanje novih odnosov med učitelji in študenti v pedagoškem in raziskovalnem procesu ter vztrajanje na poglobljanju udeležbe študentov v samoupravljanju na univerzi so prvine, ki jih bo morala upoštevati vsaka preobrazba položaja študentov v visokem šolstvu in njihovega usmerjanja k zavestnemu opravljanju študentskih dolžnosti.

Trajne rešitve bodo možne le tedaj, ko bodo študenti, praviloma kot delavci s posebnim statusom, prihajali iz dela na univerzo na dodiplomske, podiplomske ali na druge oblike študija. Očitno gre za dolgoročne spremembe, ki zahtevajo, kot smo že omenili, da se spremeni položaj združenega dela v celoti in utrdi koncept permanentnega izobraževanja. Ne zadostuje le formalno koncipirana kadrovska politika, kajti pri delavcih v združenem delu je treba poglobljati dolgoročen interes za to, da bodo svoje konkretno delo in z njim povezane naloge nenehno preverjali s stališča kvantitete in kvalitete znanja, ki je potrebno, da bi svoje naloge lahko v danih pogojih opravili res uspešno in učinkovito. Le na teh osnovah lahko poteka drugače naravnani redni študij, še bolj pa velja to za vse druge oblike specialističnega in vedno potrebnega dopolnilnega študija.

Vendar bi kazalo že prej podpirati urejene odnose za študij iz dela in ob delu s samoupravnimi sporazumi, ki ne bodo le urejali tako nastalih finančnih odnosov na drugačni podlagi, temveč bodo zagotavljali tudi drugačen položaj študenta, ki po tej poti stopa na univerzo.

III

Vse povedano potrjuje pripričanje, da je reševanje velikih nalog, ki jih imajo udeleženci v delovanju visokega šolstva, možno le tedaj, če bodo tesno sodelovali v skladu s sprejetim konceptom samoupravne organiziranosti na področju visokega šolstva. To pomeni dosledno uveljavljanje samoupravnih odnosov:

1. med nosilci reforme znotraj temeljnih in delovnih organizacij visokega šolstva, v fakultetnih svetih organizacij visokošolskih organizacij in drugih samoupravnih organih in telesih,
2. v sistemu posebnih interesnih skupnosti za izobraževanje in za raziskovanje ter v koordinacijskih telesih teh skupnosti,
3. v gospodarski zbornici,
4. v univerzitetnih svetih in drugih samoupravnih organih in telesih obeh univerz.

To je tudi širok okvir za najrazličnejše oblike neposrednega sodelovanja med visokošolskimi organizacijami ter med njimi in drugimi organiza-

cijami združenega dela na posebnih področjih izobraževalnega in raziskovalnega dela. Ob nastopajočih omejitvah bodo te oblike sodelovanja postajale vse pomembnejše tudi kot vir dohodka visokošolskih organizacij.

Samoupravna organiziranost pomeni tudi boljše usklajevanje posamičnih in skupnih interesov v delegatskem sistemu odločanja ter oblikovanja družbenih in gospodarskih mehanizmov, ki omogočajo razvoj visokega šolstva na načelih svobodne menjave dela. S tem želimo odpraviti proračunsko miselnost, postavljamo drugačen sistem odgovornosti, odpiramo pa tudi nova vprašanja, ki jih bomo morali med reformiranjem visokega šolstva reševati sistematično, politično in strokovno prepričljivo.

Smo pred celo vrsto zelo pomembnih nalog, med katerimi so na vidnem mestu:

- izdelava in uskladitev vzgojnoizobraževalnih in raziskovalnih programov v visokem šolstvu ter njihovo vsebinsko preverjanje na čim širši družbeni zasnovi,

- usklajevanje delovanja posebnih izobraževalnih skupnosti ter usposabljanja njihovih samoupravnih organov in teles za novo funkcijo visokega šolstva,

- razčlenjevanje odnosov med pedagoško in raziskovalno dejavnostjo pedagoških delavcev in usklajevanje družbenih stališč na ravni izobraževalne in raziskovalne skupnosti SR Slovenije,

- dolgoročno vključevanje raziskovalnih potencialov visokošolskih organizacij v republiške usmerjene programe in jugoslovanske in mednarodne raziskovalne projekte,

- razvijanje neposrednih oblik menjave dela med visokoškolskimi in drugimi organizacijami združenega dela, predvsem na področju dopolnilnih oblik izobraževanja, specifičnega raziskovalnega dela in strokovnih storitev,

- oblikovanje sistema samoupravnega financiranja vzgojnoizobraževalnih programov in s tem povezane znanstvenoraziskovalne dejavnosti na načelih celovitega dohodka v visokošolskih organizacijah, nagrajevanja pedagoških delavcev po opravljenem delu in posebnega spodbujanja kvalitetnega izvajanja pedagoškega procesa,

- uvajanje novih vsebin in oblik dela univerze kot skupnosti visokošolskih organizacij pri izvajanju zakonskih in samoupravno prevzetih funkcij,

- splošno metodološko in predvsem vsebinsko izpopolnjevanje vseh oblik družbenega in strokovnega načrtovanja.

Če upoštevamo, da imajo fakultete, visoke šole in akademije v reprodukciji gospodarskega, družbenega in kulturnega življenja zelo različen položaj, imamo znotraj samoupravne organiziranosti visokega šolstva – ki jo bomo krepili – veliko prostora za uspešno in dinamično delovno in strokovno organiziranost na posameznih visokošolskih organizacijah. Kazalo bi pozorneje preučiti že obstoječe oblike te organiziranosti in spod-

bujati neposredno izmenjavo izkušenj znotraj univerze. Tu se skrivajo še premalo izkoriščene možnosti za neposredno povezovanje med visokošolskimi in drugimi organizacijami združenega dela.

Na podlagi pobude vseh udeležencev v visokem šolstvu bomo razprave o samoupravni, delovni in strokovni organiziranosti še posebej poglobljali ob izdelavi ali dopolnjevanju statutov in pri izdelavi vseh drugih samoupravnih aktov, vsekakor pa tudi pri koncipiranju in izvajanju sistema financiranja visokega šolstva.

Določiti bomo morali, kaj moramo storiti takoj in kaj v letih, ki prihajajo. Delo pri reformi visokega šolstva bo trajalo več let, vendar pa se začenja že danes. Delavci in družbenopolitične organizacije v visokem šolstvu imajo prav zato, ker je v visokošolskih organizacijah zbran velik intelektualni potencial, pri tem posebno vlogo in odgovornost, ki jo nič ne bo moglo zmanjšati. To bo tudi približalo visoko šolstvo neposrednim nalogam združenega dela kakor tudi naše ožje in širše družbene skupnosti in ga nenehno ohranjalo na liniji zahtevnih akcijskih programov RK SZDL in sklepov ZKS, spodbudilo pa bo tudi organizacijo strokovnih in problemskih posvetov (kot je »Univerza v združenem delu«) ter organizirano raziskovalno delo za potrebe višje učinkovitosti in boljše organizacije visokega šolstva.

Univerza je poklicana, da se ustvarjalno in angažirano obrne k problemu našega časa, da se odpre in nenehno usposablja za aktivno, čeprav kritično prevzemanje vrednot, ki nastajajo v Jugoslaviji in v svetu.

Izkustveno in teoretično znanje ter razgibano marksistično obravnavanje procesov in odnosov v naši stvarnosti postajata za nas nujnost, ki izhaja prav iz zapletenosti sodobnih dognanj in iz potrebe po našem aktivnem odnosu do njih. Univerza naj bi usposabljala sedanje in bodoče delavce za dobro tehnično obvladovanje stroke, pa tudi za to, da razumejo sebe, svojo družbo in svet. Usposobijo pa naj se tudi za samostojno, zavestno in odgovorno samoupravno odločanje na vseh področjih svojega strokovnega in družbenega delovanja.

Položaj in delovanje občinskih skupščin

(Rezultati raziskovanja)*

I

Raziskava poskuša podati čim bolj celovit prikaz delovanja občinskih skupščin v SR Sloveniji v mandatnem obdobju 1978–81, pri čemer se je oprla na številna teoretična dela ter raziskave in analize, ki se ukvarjajo z ustavno zamislijo občine kot komune in občinske skupščine kot organa družbenega samoupravljanja in najvišjega organa oblasti v okviru pravic in dolžnosti občine, z razvojem komunalnega sistema ter delovanjem občinskih skupščin v preteklosti. Posebej za to raziskavo pa smo od predsednikov občinskih skupščin, predsednikov njihovih zborov in sektorjev občinskih skupščin iz 59 (od 60) slovenskih občin ter obeh skupnosti občin (mesto Ljubljana in obalna skupnost Koper) zbrali zelo obsežne podatke in ocene, številne analize in poročila o delu občinskih skupščin, statute občin in drugo podobno gradivo. Sestavni del raziskave je tudi analiziranje podatkov, zbranih z javnomnenjsko anketo v okviru projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji«, ki je bila leta 1981 izvedena v 12 občinah, seveda le tistih, ki se tako ali drugače nanašajo na delovanje občinskih skupščin.

Samoupravljanje in delegatski sistem nista zamišljena kot instituciji, ki lahko funkcionirata samo v nekakšnih idealnih družbenih razmerah, temveč sredstvo za prevladovanje nakopičenih gospodarskih in drugih druž-

* V tem sestavku so povzete temeljne ugotovitve iz poročila o raziskovalni nalogi »Položaj in delovanje občinskih skupščin« za leto 1981. Raziskovalna naloga je bila izdelana v okviru projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji«, ki ga financira Raziskovalna skupnost Slovenije in ob pomoči Skupnosti slovenskih občin, ki je omogočila tudi objavo celotnega poročila, ki zajema naslednja poglavja: Razvoj komunalnega sistema v Jugoslaviji (S. Jogan), Uresničevanje ustavne zamisli občinske skupščine (C. Ribičič), Položaj in delovanje zbora združenega dela (T. Jerovšek), Položaj in delovanje zbora krajevnih skupnosti (S. Vlaj), Položaj in delovanje družbenopolitičnega zbora (C. Ribičič), Vključevanje skupščin interesnih skupnosti v delo občinske skupščine (F. Grad), Razmerja občinske skupščine do organov državne uprave (C. Ribičič), Ekonomska funkcija občine (F. Štiblar), Normativna aktivnost občinskih skupščin (A. Igličar), Občinska skupščina kot konferenca delegacij za skupščino SR Slovenije (A. Igličar), Analiza empiričnih podatkov o delu občinskih skupščin (L. Peternel). V konsultantski skupini so sodelovali M. Strobl, S. Jereb, S. Jogan in L. Golob.

benih problemov s pomočjo aktivnega angažiranja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. To svojo funkcijo bosta lahko opravljala samo, če bomo njuno ustavno zasnovo dosledneje uresničevali, in če bomo slabosti in odklone v praksi hitreje identificirali in odpravljali. Raziskava skuša dati čim več opornih točk za takšno aktivnost na ravni občine.

II

Zamisli o občini kot temeljni družbenopolitični skupnosti, ki je hkrati družbenoekonomska skupnost delovnih ljudi in njihovih samoupravnih skupnosti (tako je bila opredeljena leta 1955 in razčlenjena v ustavi SFRJ iz leta 1963), pozneje sama po sebi ni bila bistveno spremenjena. Seveda pa je poznejši razvoj ekonomskega sistema in družbenopolitičnih odnosov pomembno vplival na razvoj in dopolnjevanje zamisli o občini kot komuni. To zlasti velja za uresničevanje ustavnih amandmajev iz leta 1971, posebej tistih njihovih določb, ki na nove temelje postavljajo družbenoekonomske in družbenopolitične odnose v temeljnih samoupravnih skupnostih (TOZD, krajevne skupnosti) in interesnih skupnostih ter za uvedbo delegatskega sistema z ustavo iz leta 1974. Z uvedbo delegatskega sistema je bil razvoj občine, pojmovane v najširšem smislu kot splet samoupravnih odnosov med delovnimi ljudmi v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, zaokrožen, saj je odprl nove možnosti za to, da se neposredni, življenjski interesi in potrebe delavcev v združenem delu in občanov v krajevnih skupnostih enakopravno soočajo in samoupravno usklajujejo v dogovore in odločitve o vprašanih, ki so skupna. Delegatski sistem je tudi poudaril občino kot dinamično in odprto družbeno skupnost, iz katere raste celoten politični sistem socialističnega samoupravljanja.

V zadnjem času se upravičeno posebej poudarjajo nekatere funkcije občine na družbenoekonomskem področju, ki so v praksi premalo poudarjene. Gre za opredeljevanje možnosti za pridobivanje in ustrezno razporejanje dohodka s posebnim poudarkom na ustvarjanju materialnih možnosti enostavne in razširjene reprodukcije ter za usmerjanje dohodkovnih procesov, za zagotavljanje celovitosti in kontinuiranosti družbenega planiranja v občini in povezovanje vseh nosilcev tega procesa v TOZD, krajevnih skupnostih in samoupravnih interesnih skupnostih itd. Posebnega pomena je tudi pospeševanje procesov vsestranskega povezovanja samoupravljanja v krajevnih skupnostih z združenim delom, in sicer v zvezi s samoupravnim planiranjem, združevanjem dela in sredstev za uresničevanje skupnih potreb v krajevni skupnosti ter samoupravnim organiziranjem stanovalcev, potrošnikov in drugih uporabnikov. Na področju družbenih dejavnosti je potrebno aktivnost v občinah usmeriti proti težnjam po spreminjanju interesnih skupnosti iz samoupravnih skupnosti v birokratiziran oblastni organizem. Pri tem sta pomembna ustrezno oblikovanje enot in temeljnih skupnosti ter racionalizacija strokovnih služb samoupravnih interesnih skupnosti.

Proces uveljavljanja občine (v Marxovi viziji Komune kot politične oblike za ekonomsko osvobajanje dela) kot samoupravne in temeljne družbenopolitične skupnosti je odvisen predvsem od krepite samoupravnega družbenoekonomskega položaja delovnih ljudi v TOZD, krajevnih in samoupravnih interesnih skupnostih, od samoupravnega in družbenopolitičnega organiziranja in delovanja v njih. Ti procesi so obenem bistveno pomembni tudi za delovanje občinske skupščine, ki mora biti zlasti po uvedbi delegatskega sistema vse bolj izraz aktivnosti, sprejetih smernic, predlogov, stališč in usmeritev v temeljnih samoupravnih skupnostih, njihovih družbenopolitičnih organizacijah in samoupravnih organih ter delegacijah. Prav v občini kot temeljni in najožji družbenopolitični skupnosti je največ realnih možnosti za to, da postajajo oblikovanje, sestava, položaj, vloga in delovanje delegatskih skupščin vse bolj neposredni izraz aktivnosti delovnih ljudi v temeljnih proizvodnih in življenjskih skupnostih.

III

Skupna značilnost številnih analiz in raziskav o delovanju delegatskega skupščinskega sistema v občinah v *drugih republikah in avtonomnih pokrajinah*¹ je v oceni, da se delegatski skupščinski sistem zadovoljivo uresničuje. Pri tem je največji premik dosežen z bistveno razširitvijo kroga delovnih ljudi, ki so na ta ali drug način aktivno vključeni v delovanje delegatskega sistema. Po drugi strani so v vseh ocenah najbolj poudarjene slabosti v delovanju delegatskega sistema v temeljnih samoupravnih skupnostih, v zvezi z delom delegacij in konferenc delegacij, njihovimi razmerji do vseh delovnih ljudi, zlasti pa v zvezi s premajhno vključenostjo družbenopolitičnih organizacij, samoupravnih organov in strokovnih služb v delovanje delegatskega sistema. Na tem mestu povzemamo nekaj posebej značilnih splošnih ugotovitev:

– Delegatski sistem je postal življenjska realnost, ljudje ga sprejemajo tudi kot svojo vrednostno in političnoakcijsko usmeritev; začel je ogrožati korenine birokratizma in tehnokratizma. Dinamika nadaljnega uresničevanja delegatskega sistema pa je odvisna od razvoja celote družbenih tokov, povezanih predvsem z utrjevanjem položaja samoupravnega združenega dela, čeprav lahko na te tokove močno vpliva tudi delegatski sistem.²

– Delovni ljudje vrednotijo delegatski sistem v primerjavi s prejšnjim, predstavniškim, visoko. O njegovem funkcioniranju imajo precej boljše mnenje, kot je to mogoče razbrati iz analize dejanskih družbenih procesov v praksi! Delovni ljudje ocenjujejo, da je delegatski sistem v

¹ Gre predvsem za raziskave »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema« v drugih republikah ter za sporočila in analize, izdelane v pripravah na III. kongres samoupravljalcev Jugoslavije.

² M. Šuković: Funkcioniranje i ostvarivanje delegatskog sistema na području odlučivanja skupština opština, v knjigi: Funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema, Titograd, julij 1978, s. 96–104.

temeljnih samoupravnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah bolj uspešen kot pa v občini.³

– Kljub doseženim začetnim rezultatom je treba ugotoviti vrsto slabosti, izviraajočih iz nerazvitih razmerij med delegacijami in delovnimi ljudmi, samoupravnimi organi, družbenopolitičnimi organizacijami in strokovnimi službami TOZD in krajevnih skupnosti. Zanimiv je podatek, da so se TOZD v polovici primerov razreševanja svojih problemov obrnile neposredno na skupščine in njim odgovorne organe, niso pa uporabile svojih delegacij in delegatov.⁴

– Praksa uresničevanja zamenljivosti delegatov v obdobju po letu 1978 kaže, da je bila spodbujena aktivnost delegatov, obveznosti so bile enakomerneje porazdeljene med člane delegacij, okrepljeni sta bili osebna in kolektivna odgovornost. Zlasti pa je nov način delegiranja v skupščine spodbudil pogostejše in kvalitetnejše sestajanje delegacij, poudaril pomen programiranja dela delegacij in prispeval k okrepitvi kolektivne odgovornosti delegacij za delo občinskih skupščin.⁵

– Delegatski sistem v združenem delu še ni uveljavljen kot učinkovito sredstvo reševanja problemov TOZD in širše družbe. Posebej pomembno je krepiti materialne osnove združenega dela, poudariti pomen oblik osebnega izjavljanja, zagotoviti strokovno pomoč delegacijam, uveljaviti zamenljivost delegatov, povečati iniciativnost združenega dela ter družbenopolitične organizacije in znanost vključiti v delegatsko odločanje.⁶

– Pri odpravljanju razhajanj med sprejetimi načeli in prakso delovanja delegatskega sistema je posebno pomembno povezovanje delegatov z delegatsko bazo, širša uveljavitev zamenljivosti delegatov, uveljavitev resničnega, pravočasnega, jasnega in izčrpnega informiranja delavcev in preprečevanje pretirane državne regulative.⁷

Te in druge ocene je mogoče strniti v skupno ugotovitev, da je delegatski sistem v primerjavi s prejšnjim dosegel precejšnje uspehe, da je prebrodil začetne težave, medtem ko do njegove popolnejše uveljavitve lahko vodi le dolgotrajnejša aktivnost vseh organiziranih socialističnih sil, zlasti v temeljnih samoupravnih skupnostih. Zaradi slabšanja objektivnih razmer in številnih omejevalnih ukrepov v zaostrenem gospodarskem položaju je v zadnjem času opaziti precejšnjo zaskrbljenost za nadaljnji razvoj delegatskih odnosov.

³ Z. Tomac: Vrednovanje delegatskega sistema, v knjigi: Teorija i praksa delegatskega sistema, FPN, Zagreb 1979, s. 339, 349, 350.

⁴ R. Marinković: Delegatski sistem u funkciji ispoljavanja i zadovoljavanja potreba i interesa, v knjigi: Delegatski sistem-funcionisanje i ostvarivanje, FPN, Beograd 1979, s. 48, 49.

⁵ Iskustva ostvarivanja instituta promjenljivog delegata, OK SZDL Doboj, v knjigi: Udruženi rad u borbi za socialističko samoupravljanje i društveno-ekonomski razvoj, Odbor za saziv i pripremu III. kongresa samoupravljača Jugoslavije, Beograd, 16–18. junij 1981, s. 20.

⁶ Udruženi radnici u delegatskom sistemu, Institut za sociološke i politično-pravne raziskave – Skopje, Isto, s. 127 in nasl.

⁷ Resolucija III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije, knjižnica Sindikati, DE, Ljubljana, št. 40, junij 1981, s. 17 in nasl.

Iz obsežnega raziskovanja občinske skupščine v SR Sloveniji iz leta 1968 omeñjamo samo dvoje, še vedno aktualnih ugotovitev. Mislimo na ugotovitev o nujnosti razbremenjevanja občinskih skupščin, ki naj olajša uveljavljanje ustavne zamisli občinske skupščine. To zahteva doslednejše upoštevanje načela samoorganizacije občine v zakonodaji, ki naj prepusti občini, da sama odloča, kateri njen organ bo pristojen za posamezne zadeve.⁸ Druga je ugotovitev o velikem vplivu predsednika občinske skupščine na odločanje v njej in na celotno dogajanje v občini.⁹

Na podlagi obsežne analize odgovorov na vprašalnik, na katerega so odgovorili funkcionarji 54 občinskih skupščin, je skupščina Skupnosti slovenskih občin 1977 leta v Kočevju celovito ocenila dosežene rezultate in slabosti pri uveljavljanju občinske skupščine in njenih zborov v prvi mandatni dobi delegatskih skupščin. Ugotovila je, da se ustavna, zakonska in idejno-politična izhodišča za delovanje občinskih skupščin in njihovih zborov dokaj uspešno uveljavljajo. Ta ugotovitev se opira na ocene, po katerih so triletne izkušnje potrdile upravičenost z ustavo določene strukture občinske skupščine, pa tudi na številne podatke o aktivnosti delegatov v zborih občinskih skupščin (udeležba, delegatske pobude, razmerja do delegatske baze itd.). Ugotovljeno je bilo, da so najbolj aktivni delegati v zborih krajevnih skupnosti, najmanj pa v zborih združenega dela.¹⁰

Skupščina se je zavzela zlasti za razbremenitev občinske skupščine, za odločnejše uveljavljanje specifične vloge posameznih zborov, ločena zasedanja zborov občinskih skupščin, zoževanje pristojnosti družbenopolitičnega zbora, oblikovanje delovnih teles tudi pri posameznih zborih, odgovornejši odnos izvršnih svetov do delegatskih pobud itd.¹¹

Na posvetu Skupnosti slovenskih občin leta 1978 v Kopru je bil ponovno posebej poudarjen pomen razbremenitve občinske skupščine, razvijanje vloge družbenopolitičnih zborov, oblikovanja začasnih delovnih teles in ustanovitve družbenih svetov, ki naj omejujejo težnje izvršnih svetov občinskih skupščin po osamosvojitvi moči in delovanja.¹² Posvet v Krškem leta 1980 je ugotovil napredek glede sestave delegacij in konferenc delegacij na volitvah leta 1978 ter oblikovanja posebnih in združenih delegacij za skupščine interesnih skupnosti,¹³ kot nove naloge pa opredelil

⁸ M. Strobl: Samoorganizacija občine, Skupščina občine – raziskovalno poročilo, Pravna fakulteta, Ljubljana 1968, s. 53 in nasl.

⁹ P. Jambrek: Predsednik občinske skupščine, Skupščina občine – raziskovalno poročilo, Pravna fakulteta, Ljubljana 1968, s. 95 in nasl.

¹⁰ C. Ribičič: Uvodna beseda ob analizi organiziranja in delovanja občinskih skupščin in njihovih zborov, Občan št. 9/1977, s. 1–3.

¹¹ Temeljne ugotovitve in stališča o organiziranju in delovanju občinskih skupščin in njihovih zborov, Občan št. 9/1977, s. 21–23.

¹² S. Kraigher: Aktualne naloge uresničevanja ustave glede vloge in delovanja občin v Sloveniji, Občina kot komuna, SSO, Ljubljana 1979, s. 33–35.

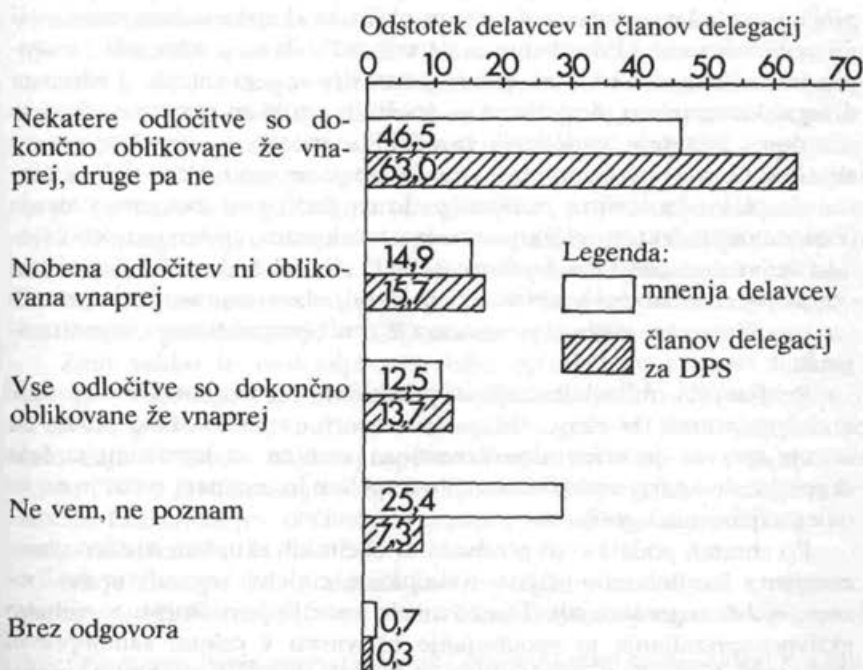
¹³ Prikaz in ocena družbenopolitične aktivnosti in družbenih prizadevanj na podlagi sklepnih ugotovitev posvetovanja »Občina kot komuna« v Kopru, Občina kot komuna št. 2, s. 151–154.

uresničevanje Titove pobude za kolektivno delo in odgovornost ter uredničevanje sistemske zakonodaje o državni upravi.¹⁴

V

Pregled številnih analiz in poročil o delu občinskih skupščin iz več kot polovice slovenskih občin za mandatno obdobje 1978–82 pokaže, da v nekaterih občinah sproti in temeljito (večkrat tudi na podlagi anket, razgovorov in obiskov temeljnih skupnosti), v drugih pa bolj poredko in mimogrede ocenjujejo uresničevanje delegatskega skupščinskega sistema. Pomembna kvaliteta pregledanih analiz in poročil je v tem, da se praviloma ne omejujejo na delo skupščine, njenih zborov in delovnih teles, temveč veliko pozornost namenjajo delovanju samoupravne delegatske baze, zlasti delu delegacij v TOZD in krajevnih skupnostih. Pri tem je najbolj pogosta in najbolj poudarjena ocena, da se družbenopolitične organizacije, samoupravni organi, poslovodni organi in strokovne službe ne angažirajo dovolj pri delu delegacij in zahteva, da se mora glede tega položaj delegacij približati položaju samoupravnih organov. Največ pozi-

Tabela 1: Mnenja o sprejemanju odločitev vnaprej in njihovem formalnem potrjevanju v občinski skupščini

¹⁴ M. Rožič: Le občina, ki je resnična samoupravna skupnost ... Občina kot komuna št. 2, s. 24–26.

tivnih premikov lahko pričakujemo od realizacije v mnogih analizah in poročilih zapisanih usmeritev, ki zahtevajo konkretno analiziranje delovanja delegacij v vsaki TOZD, delovni in krajevni skupnosti. Pri tem funkcionarje občinskih skupščin, izvršnih svetov in občinskih družbenopolitičnih organizacij zavezujejo, naj z obiski in razgovori prispevajo k uspešnosti te aktivnosti. Ugotovimo lahko, da so bile doslej takšne aktivnosti bolj usmerjene v ugotavljanje slabosti, premalo pa v njihovo odpravljanje.

Pregled številnih novejših analiz in poročil, še zlasti, če jih primerjamo z analizami in poročili, narejenimi pred štirimi leti, kaže, da skoraj povsod relativno hitro in uspešno premagujejo slabosti v delovanju občinskih skupščin in njim odgovornih organov in razvijajo nove oblike in metode dela, v večji meri prilagojene zahtevam delegatskega sistema. Veliko počasneje in težje se uveljavljajo spremembe v celotni samoupravni delegatski bazi, ki so lahko le rezultat najširše aktivnosti delovnih ljudi, njihovih organov in organizacij. Očitno je še veliko primerov, ko občasno temeljito in analitično ugotavljajo slabosti v delovanju delegatskega skupščinskega sistema v občini, medtem ko pri sprotne reševanju perečih družbenih vprašanj pogosto zanemarjajo samoupravne delegatske poti, ponavadi v premem sorazmerju z akutnostjo problema, s katerim se spopadajo.

Predsedniki občinskih skupščin ugotavljajo, da je v primerjavi s prejšnjo mandatno dobo v delovanju občinske skupščine narejen manjši ali večji napredek. Po mnenju nekaterih od njih se je okrepila samoupravna narava občinskih skupščin, pripravlja se ustreznejše gradivo za delegatsko razpravo, dosledneje se spoštujejo roki za razpravo, zbori se praviloma sestajajo na ločenih zasedanjih, zadeve, ki jih obravnavajo zbori so deloma selekcionirane, uspešnejše je programiranje dela občinske skupščine in zborov, uveljavljen je dvofazni postopek sprejemanja pomembnejših aktov, večja je zavzetost delegatov, njihova usposobljenost in informiranost itd. Tudi predsedniki občinskih skupščin največkrat opozarjajo na slabosti v aktivnosti delegacij v samoupravnih skupnostih ter na njihovo premajhno povezanost z družbenopolitičnimi organizacijami.

Predsedniki občinskih skupščin poudarjajo pomen kolektivnega dela in odgovornosti ter vloge delegacij v zvezi s tem, ne tako redko pa ocenjujejo, da je teža odgovornosti za vsebino in kontinuiteto dela skupščine še vedno na funkcionarjih skupščine in izvršnem svetu in ne na delegacijah in delegatih.

Po zbranih podatkih so predsedniki občinskih skupščin izredno obremenjeni s številnimi funkcijami v skupščini in njenih organih ter družbenopolitičnih organizacijah. To nedvomno zmanjšuje možnosti za njihovo aktivno spremljanje in spodbujanje aktivnosti v celotni samoupravni delegatski bazi. Tudi predsedstva občinskih skupščin večkrat v praksi presegajo svoja pooblastila, zlasti v tistih občinah, v katerih vanje vključu-

jejo tudi najodgovornejše funkcionarje zveze komunistov in SZDL. Niso, na primer, redka gradiva iz občin, v katerih predsedstvo občinske skupščine zavezuje družbenopolitične organizacije za določeno aktivnost v temeljnih samoupravnih skupnostih.

Iz odgovorov o morebitnih predlogih za organizacijske in vsebinske spremembe v delovanju občinskih skupščin izhaja dokaj enotno stališče, da predsedniki občinskih skupščin nasprotujejo organizacijskim spremembam in se zavzemajo za doslednejše uveljavljanje obstoječe ustavne zamisli občinske skupščine in njenih zborov. Izjema je predlog za uveljavitev zamenljive sestave družbenopolitičnih zborov. Sicer pa se največkrat zavzemajo za večjo aktivnost družbenopolitičnih organizacij v samoupravnih skupnostih, za razbremenitev skupščin, izboljšanje odnosa do delegatskih pobud, izboljšanje vsebine in skrčenje obsega gradiva in za spoštovanje rokov za njegovo obravnavo itd.

VI

Za uresničevanje delegatskega skupščinskega sistema je odločilna vloga *zborov združenega dela* občinskih skupščin. Ta posebni pomen neposredno izhaja iz vloge, ki je v našem ustavnem sistemu dana svobodnemu združenemu delu.¹⁵

Ti zbori kot neposredni izraz oblasti in samoupravljanja delavskega razreda bi morali predvsem »določati politiko in odločati o vprašanih, ki so najpomembnejša za politično, gospodarsko, socialno in kulturno življenje in družbeni razvoj«. ¹⁶ Kako bi morali ti zbori uresničevati svojo ustavno funkcijo? Zagotoviti morajo samoupravno integracijo vseh področij družbenega dela in odločujoč vpliv delegacij in delegatov iz materialne proizvodnje na vse odločitve, ki bremenijo dohodek; preprečiti morajo prevlado ozkih podjetniških interesov, delavce morajo spodbujati in jih opozarjati na najbolj pereče probleme, ki jih čutijo v združenem delu ter zagotavljati učinkovit vpliv na določanje v skupščinah širših družbenopolitičnih skupnosti. Slednje je še posebej pomembno zato, ker so možnosti za neposredno urejanje tistih vprašanj, ki so bistveno pomembna za gospodarjenje v OZD, na občinski ravni zelo omejene.

Zelo veliko je neskladje med tako opredeljeno ustavno funkcijo zborov združenega dela občinskih skupščin in njenim uveljavljanjem v družbeni praksi. Vse, tudi najnovejše ocene namreč poudarjajo, da je delovanje teh zborov najmanj uspešno. Tudi iz podatkov in ocen, zbranih v letu 1981 z javnomnenjsko anketo delovnih ljudi in članov delegacij ter anketo funkcionarjev občinskih skupščin, bistvenega napredka ne moremo razbrati.

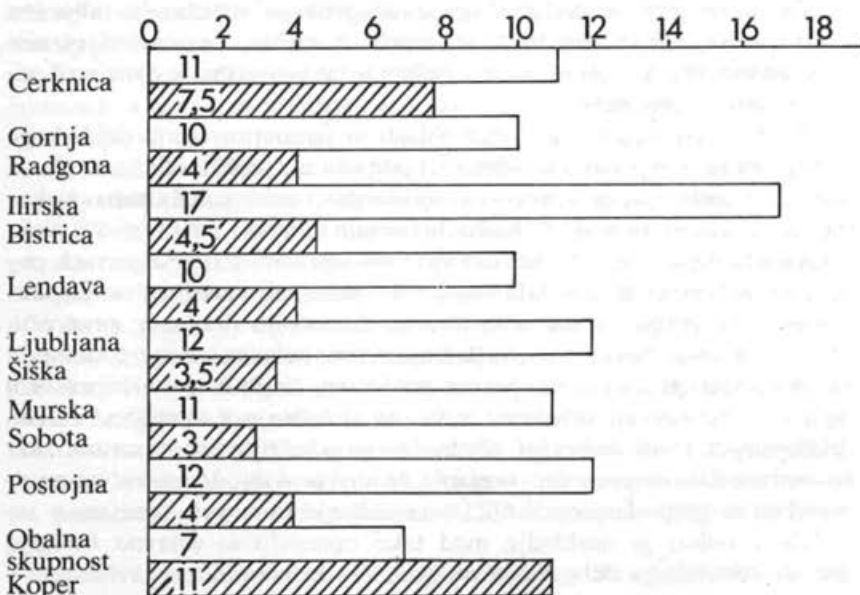
Nasprotno, po teh podatkih in ocenah je v primerjavi z drugima zboroma občinske skupščine v zboru združenega dela napredèk najmanj

¹⁵ Prim. M. Strobl: Družbenoeekonomska ureditev obj. v: Strobl-Kristan-Ribičič: Ustavno pravo SFRJ, PF in DDU, Ljubljana 1981, s. 160 in nastl.

¹⁶ E. Kardelj: Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb, Komunist, Ljubljana, 1973, s. 76.

očiten. Ravno na podlagi izkušenj iz delovanja teh zborov (ter zborov uporabnikov skupščin interesnih skupnosti) se pojavljajo zelo pesimistične ocene, da delegati niso in ne morejo biti enakopraven partner za razpravo s predlagatelji, pač pa se lahko omejujejo le na bolj ali manj obrobne pripombe na predloge, ki najbolj neposredno zadevajo posamezno OZD. Zaradi premajhne uspešnosti zborov združenega dela nekateri predlagajo, naj bi poiskali nove, drugačne poti za učinkovitejša vplivanja združenega dela na skupščinske odločitve. Takšna usmeritev ni sprejemljiva: vse sile velja usmeriti v doslednejšo uveljavitev ustavne zamisli zbora združenega dela, ki se danes nedosledno uresničuje tudi zaradi pogostih poskusov zaobiti samoupravne delegatske poti pri reševanju gospodarskih in drugih zaostrenih družbenih vprašanj.¹⁷ Od mnogih prednosti delegatskega načina razreševanja družbenih problemov naj na

Tabela 2: Število točk dnevnega reda in število razpravljavcev v zborih združenega dela

Legenda:

- Povprečno število točk dnevnega reda ZZZD (1978-81)
- Povprečno število razpravljavcev na sejah ZZZD

Opomba: Izbranih je bilo osem tipičnih primerov občin

¹⁷ Z vidika pomena samoupravnega delegatskega načina razreševanja najbolj zaostrenih družbenih problemov je spodbudno sporočilo, ki so ga sprejeli delavci Tovarne motornih vozil Tomos v pripravah na III. kongres samoupravljalcev: Delovanje društveno-političnih organizacij u Tomosu u uslovima teške privredne situacije, v knjigi: Udruženi radnici u borbi za socialistično samoupravljanje, Beograd 1981, s. 153 na nasl.

tem mestu navedemo samo eno: če OZD sproži »svoj« problem v delegatski skupščini, je prisiljena skupaj z drugimi delegacijami iskati sistemske poti njegovega razreševanja, ki upoštevajo enake in podobne probleme drugih.

Med številnimi razlogi za slabše delovanje zborov združenega dela občinskih skupščin so odločilni tisti, ki zadevajo položaj in vlogo delegacij v TOZD in delovnih skupnostih. Mislimo na podatke in ocene, ki opozarjajo, da delegacije v TOZD in delovnih skupnostih praviloma še niso uveljavljene kot enakopravna sestavina samoupravnega organiziranja in pomembno sredstvo za vpliv na odločanje o ustvarjenem dohodku. Premajhna sta povezanost in sodelovanje delavskih svetov in delegacij, pa tudi delegacij iste TOZD med seboj. Po podatkih javnomnenjske ankete delavcev in članov delegacij, reprezentativne za SR Slovenijo, so delegacije v združenem delu v mnogočem prepuščene same sebi in zlasti nimajo zadostne opore v osnovnih organizacijah zveze sindikatov. Ob strani stojijo tudi poslovodni organi in strokovne službe. O slednjem pričajo primeri, ko poslovodni organi TOZD in delovnih skupnosti niso seznanjeni in se ne strinjajo z odločitvami, ki so bile komaj sprejete v zboru združenega dela občinske skupščine (ob bolj ali manj aktivnem sodelovanju delegacij teh TOZD oz. delovnih skupnosti).

Med razlogi za dokajšnjo neuspešnost zborov združenega dela velja omeniti tudi premajhno poznavanje vloge in pomena tega zbora. Na manjši interes za delo zbora pa vplivajo tudi preobremenjenost zbora z normativno aktivnostjo, zanemarjanje konkretnih problemov OZD, občutek delegacij in delegatov, da samo formalno potrjujejo že pred tem sprejete odločitve in dejstvo, da se odločitve, ki najbolj bistveno prizadevajo možnosti za gospodarjenje OZD, sprejemajo na širših ravneh.

Delo zborov združenega dela občinskih skupščin je v drugi mandatni dobi (1978–82) nedvomno vsaj deloma uspešnejše kot v prvi. To velja zlasti za tiste zборе, ki so na dnevne rede uvrščali tudi vsakodnevno aktualno problematiko, s katero imajo opraviti v OZD in okrepili vlogo zbora kot konference delegacij za zbor združenega dela skupščine SR Slovenije. Funkcionarji nekaterih občinskih skupščin ocenjujejo, da se je iniciativnost delegacij in delegatov v tej mandatni dobi povečala, da so delegacije v TOZD in delovnih skupnostih bolj uveljavljene, da se izboljšuje odnos poslovodnih organov do dela delegacij itd. Drugi zbrani podatki in ocene ne kažejo, da bi bili ti pozitivni procesi širše navzoči. Zlasti majhni so premiki v razvitejših občinah z izredno velikim številom (praviloma) majhnih samoupravnih skupnosti. V teh občinah je izredno težko organizirati stalen stik občinskih družbenopolitičnih struktur z delegacijami, vpliv le-teh pa se zelo pogosto ustavi v konferencah delegacij, ki združujejo po deset in več delovnih skupnosti.

Gotovo so bili v tej mandatni dobi doseženi pomembnejši uspehi pri spreminjanju načina in metode dela zborov združenega dela. Predsedniki občinskih skupščin in predsedniki zborov združenega dela ter zbrani

objektivni podatki o aktivnosti delegatov v zborih opozarjajo zlasti na naslednje premike: ločena zasedanja zborov in s tem povezano uveljavljanje specifične funkcije zbora, uveljavljanje dvofaznega postopka sprejemanja odločitev, izdelovanje primernejših gradiv s povzetki, boljša informiranost delavcev, ustanavljanje občasnih delovnih teles, ustrežnejši odnos izvršnega sveta in upravnih organov do delegatskih pobud itn.

Zanimivo je, da niso redki predsedniki zborov združenega dela, ki menijo, da bi bilo treba okrepiti vlogo zbora združenega dela pri sprejemanju odločitev o izločitvi dohodka za skupne in splošne družbene potrebe ter o namenu in obsegu sredstev za te potrebe. Precej jih meni, da bi te odločitve morale postati izključna pristojnost zborov združenega dela (sedaj so v enakopravni pristojnosti zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti, kar ni v nasprotju z ustavno določbo, po kateri takšnih odločitev ni mogoče sprejemati mimo zborov združenega dela).

Med predsedniki zborov združenega dela in očitno tudi v OZD je precej razmišljanj o tem, kako bi lahko delegiranje v zbor združenega dela poenostavili. Zdi se, da je vendarle bolje iskati rešitev v smislu stalnega sodelovanja in tesnega povezovanja delavskih svetov z delegacijami, kot pa da bi delavski sveti neposredno prevzeli funkcijo delegacij (kar ne tako redko predlagajo v OZD).

Zamenljivost delegatov v zborih združenega dela obravnavamo kot bistveno spodbudo za aktivnost delegacij, ki morajo prevzemati kolektivno odgovornost za delo zbora.¹⁸ Kljub temu, dalje menjavanje delegatov (to potrjujejo tudi podatki, zbrani v okviru projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema«), redno pa navedenih pozitivnih učinkov nima, če gre le za formalno menjavanje. Mislimo na primere menjavanja po abecednem ali drugačnem vrstnem redu, ki pomeni kršitev ustavne določbe o menjavanju »glede na vprašanja, ki so na dnevnem redu«, na pomanjkljivo povratno informiranje članov delegacij, ki onemogoča kolektivno delo in odgovornost delegacij itd.

Spodbudno je dejstvo, da vse bolj prodira spoznanje (tako v ocenah in stališčih funkcionarjev občinskih skupščin kot v številnih analizah in poročilih o delu občinskih skupščin v mandatni dobi 1978–82), da bistvenih premikov o delovanju zborov združenega dela ni mogoče doseči, ne da bi na podlagi konkretne analize v vsaki TOZD in delovni skupnosti naredili načrt za odločnejše odpravljanje slabosti v delovanju delegacij. To je naloga, ki bi morala biti prioriteta za članstvo, osnovne organizacije in vodstva občinskih družbenopolitičnih organizacij, zlasti zveze sindikatov v pripravah na volitve v letu 1982. Vzporedno s to, temeljno aktivnostjo, pa se mora nadaljevati proces razvijanja specifične vloge zborov združenega dela v občinskih skupščinah in utrjevanja njihovega položaja v odnosu do organov državne uprave.

¹⁸ Prim. C. Ribičič: Ustavni vidiki uresničevanja kolektivnega dela in odgovornosti, DDU, Ljubljana 1980, s. 66

Krajevna skupnost je poleg TOZD najpomembnejša celica delegatskega sistema, prek katere delovni ljudje in občani upravljajo družbene zadeve in odločajo o vprašanih skupnega pomena v občini in širše. Prek krajevnih skupnosti, v katero je vse bolj vključeno združeno delo, je omogočeno njeno odpiranje k ožjemu in širšemu družbenemu okolju, pri čemer so krajevnih skupnosti pomemben dejavnik socialne integracije. *Zbor krajevnih skupnosti* naj bi po ustavi (so)odločal o zadevah, ki imajo pomen za delovne ljudi in občane v krajevnih skupnostih (urejanje naselij in drugega prostora, varstvo okolja, javni red in mir, družbeni plan občine, organizacija in uresničevanje družbene samozaščite itd.).

Ne le predsedniki teh zborov, tudi »nevtralnejši«
predsedniki občinskih skupščin večinoma razglašajo zbor krajevnih skupnosti za najaktivnejši zbor občinske skupščine v drugem delegatskem mandatnem obdobju. Ta ocena ne temelji toliko na analizi vsebine dela zbora kot na bolj ali manj formalnih merilih (udeležba, število delegatskih vprašanj in drugih pobud, trajanje še j zbora itd.).

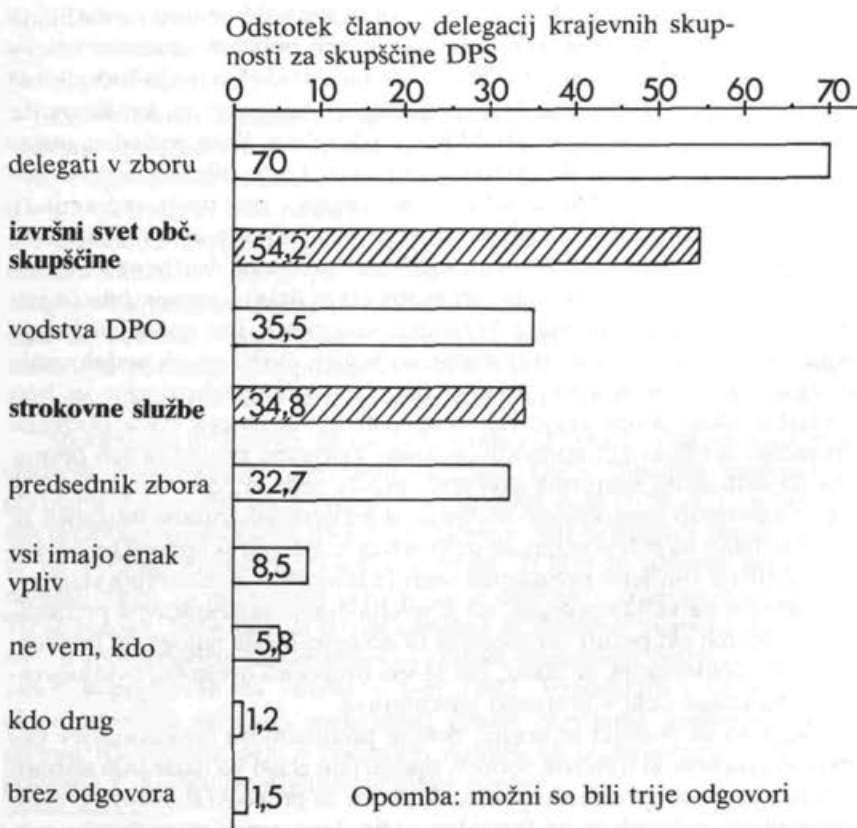
Čeprav se delovanje zborov krajevnih skupnosti bistveno ne razlikuje od delovanja v prvi mandatni dobi, so opazne nekatere dodatne izboljšave. Boljše možnosti za delo zbora so dane z uveljavitvijo ločenih sej zborov; to je vplivalo na bolj poglobljene razprave in kvalitetnejše odločitve zbora. Pomembnejše od tih so izboljšave, ki so posledica utrjevanja samoupravnih in delegatskih razmerij v krajevnih skupnostih. Posebno pomembni premiki so bili pri tem storjeni v vrsti občin vzporedno s preoblikovanjem oziroma oblikovanjem manjših krajevnih skupnosti. Čeprav to ustvarja nekatere nove probleme (pritisk na družbena sredstva, zagotavljanje prostorskih in drugih možnosti za delo) – pomembno bogati delovanje delegacij in zbora krajevnih skupnosti. Do izraza prihajajo nove potrebe in interesi, ustvarjene so boljše možnosti za sodelovanje delegacij z vsemi krajani, vse to pa terja tudi učinkovitejše in bolj usklajeno delo zbora krajevnih skupnosti ter izvršnega sveta občinske skupščine in občinskih upravnih organov. Pozitivna posledica teh premikov na delo zbora krajevnih skupnosti bi bila nedvomno še večja, če ne bi bile z zaostreno gospodarsko situacijo objektivno zmanjšane možnosti za zagotavljanje nujnih pogojev za delo novih krajevnih skupnosti ter zavrtu uveljavljanje sprejetih programov razvoja krajevnih in interesnih skupnosti. Ob tem pa velja opozoriti, da je uveljavljanje samoupravne preobrazbe krajevnih skupnosti zahtevnejša in dolgotrajnejša naloga od prostorskega preoblikovanja, še zlasti, ker se vse prepočasi uresničuje vključevanje združenega dela v krajevno samoupravo.

Najnovejši podatki in ocene, zbrane predvsem od funkcionarjev občinskih skupščin in njihovih zborov, opozarjajo zlasti na naslednje slabosti v delu zborov krajevnih skupnosti. V zboru se prevečkrat odloča o manj pomembnih zadevah in na formalen način, brez zadostne vsebinske raz-

prave. Na dnevnih redih so preredko vprašanja, ki neposredno zadevajo interese, želje in pobude krajanov, pre pogosto pa sprejem normativnih aktov. Omejiti je potrebno moč predlagatelja in povečati njegovo za upoštevanje delegatskih pobud. Delegacije nimajo zadostne pomoči skupščin in svetov krajevnih skupnosti in strokovnih služb. Iz krajevnih skupnosti prihajajo tudi pobude, ki očitno premalo upoštevajo širše družbene interese in so izraz premajhne vključenosti OZD v krajevno samoupravo.

Slednja ugotovitev opozarja na bistveno vprašanje, namreč na navzočnost družbenopolitičnih organizacij v delu delegacij krajevnih skupnosti. Podatki in ocene, ki se nanašajo na to vprašanje, so dokaj različni in večkrat protislovni. Po eni strani ugotavljajo izboljšanje delovanja delegacij v krajevnih skupnostih ter večjo pripravljenost upoštevati interese drugih (kot v prvi mandatni dobi), po drugi strani opozarjajo na prepušče-

Tabela 3: Mnenja o tem, kdo ima največji vpliv na odločitve zbora krajevnih skupnosti

nost delegacij samim sebi, na njihovo vezanost samo na svete krajevnih skupnosti, nekateri pa tudi na nenačelno vztrajanje pri lokalističnih interesih v zboru itd. Vse to kaže na razlike v delovanju družbenopolitičnih organizacij v krajevnih skupnostih posameznih občin. Kot splošno pa lahko podamo oceno, da je ta aktivnost v rahlem vzponu, kar se pozitivno izraža tudi v delu zbora, in da je v krajevnih skupnostih in njihovih delegacijah nedvomno bolj čutiti aktivnost krajevnih konferenc SZDL, kot pa to velja za osnovne organizacije sindikata v TOZD in delovnih skupnostih.

Predsedniki zborov občinskih skupščin predlagajo vrsto sprememb, ki naj bi po njihovem mnenju prispevale k izboljšanju dela zbora. Izmed predlogov, ki zadevajo delo delovnih ljudi v krajevnih skupnostih in njihovih delegacijah, velja posebej omeniti: samoupravni organi in družbenopolitične organizacije ter strokovne službe morajo delegacijam nuditi več pomoči in drugih možnosti za njihovo delovanje, odločneje je potrebno preseči obstoječi način financiranja krajevnih skupnosti. Med predlogi, ki zadevajo delovanje zbora krajevnih skupnosti, so najpomembnejši: zagotoviti ustrežnejši odnos predlagatelja do pobud iz krajevnih skupnosti, izboljšati kvaliteto gradiv, spoštovati roke za njihovo obravnavo, prenesti vrsto zadev z zbora na izvršni svet in upravne organe, povečati aktualnost dnevnih redov in zmanjšati normativno dejavnost zbora ter jasneje razmejiti pristojnosti zbora krajevnih skupnosti in zbora združenega dela.

VIII

Za razumevanje ustavne vloge *družbenopolitičnih zborov* je pomembno predvsem dvoje. Prvič, ti zbori niso zamišljeni kot edina niti kot najpomembnejša, temveč so dodatna oblika vplivanja subjektivnih sil na delovanje delegatskih skupščin. To neposredno izhaja iz Kardeljeve opredelitve družbenopolitičnih organizacij kot notranje in ustvarjalne sile političnega sistema socialističnega samoupravljanja: »Vloga subjektivnega faktorja v delegatskem sistemu se mora začeti pri delegacijah temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, kajti sicer ne bi mogli dosledno uresničiti delegatskega sistema tudi na drugih ravneh odločanja. Zato morajo zveza komunistov in druge družbenopolitične organizacije delovati in se bojevati za svoja stališča predvsem v delegatski bazi...«¹⁹ In drugič, družbenopolitični zbor ne sme biti nekakšen nad-zbor, niti ne splošno političen niti splošno pristojen zbor. Ni monopolni nosilec in predstavnik splošnih družbenih interesov, niti ne edino odgovoren za usklajevanje le-teh z ožjimi, temveč mora biti v oporo in pomoč drugim delegatskim zborom, predvsem pri zagotavljanju splošnejše socialistične

¹⁹ E. Kardelj: *Smeri razvoja...*, s. 150-152.

usmeritve in razvoja občine ter napredne naravnosti vseh skupščinskih odločitev.

Težko bi trdili, da so v vseh občinah presežene ugotovitve iz prve mandatne dobe, po katerih je »največ nerazumevanj in pomanjkljivosti prišlo do izraza v zvezi s položajem in delovanjem družbenopolitičnih zborov«. ²⁰ Trdimo pa lahko, da se je družbenopolitični zbor občinske skupščine v mnogih slovenskih občinah po sestavi in načinu delovanja v drugi mandatni dobi vsaj deloma približal z ustavo opredeljeni vlogi. K temu so prispevale tudi spremembe v načinu dela občinskih skupščin nasploh, zlasti sprejeta in praviloma uresničena usmeritev v sklicevanje ločenih sej zborov.

Napredek v delu družbenopolitičnih zborov lahko opazimo tako glede sprememb v načinu njihovega delovanja in vsebini delovanja delegatov, kot tudi glede izboljšanja priprav na seje zbora v občinskih konferencah SZDL in njihovih predsedstvih, v manjši meri tudi v vodstvih drugih družbenopolitičnih organizacij. Zanimivo je, da večina predsednikov družbenopolitičnih zborov občinskih skupščin ocenjuje delo tega zbora uspešneje kot delo drugih dveh zborov. Pri tem uporabljajo vsebinska merila (poglobljenost in tehtnost razprav in odločitev, upoštevanje splošnih družbenih interesov), ker po formalnih merilih (udeležba, število razprav in delegatskih pobud) družbenopolitični zbori praviloma zaostajajo za zbori krajevnih skupnosti. Predsedniki zborov tudi ocenjujejo, da aktivnost delegatov v letu 1981 raste (le udeležba delegatov na sejah v več primerih ni zadovoljiva).

V primerjavi z drugima zboroma družbenopolitični zbor razpravlja in odloča o bolj načelnih vprašanjih, na bolj splošen način in vsebinsko bolj poglobljeno. Praviloma ima nekoliko manj sej in obravnava manj točk dnevnega reda. Od drugih dveh zborov se razlikuje tudi po vse pogostejšem sprejemanju stališč (in ne aktov kot celot) ter po pripravah na seje zbora v vodstvih družbenopolitičnih organizacij. V mnogih občinah so navedene specifičnosti družbenopolitičnega zbora vsaj deloma že uveljavljene, v drugih je takšna usmeritev bolj program, kot pa že realizirana stvarnost. Takšno oceno (v nasprotju od te, kj jo dajejo predsedniki zborov) potrjujejo tudi zbrani podatki o številu sej zbora in točk dnevnega reda ter številu razprav na sejah zbora. Še vedno pa je v družbenopolitičnem zboru povprečno število razpravljalcev manjše kot poprečno število točk dnevnega reda na posamezni seji.

Nedvomno bo tudi v bodoče ena od pomembnih nalog nadaljnje selekcioniranje zadev, ki jih obravnava zbor, tako v občinskih statutih, poslovniki občinskih skupščin, kot pri njihovem vsakodnevem razlaganju. Zmanjševanje števila zadev, ki jih obravnava zbor, je pomembno iz več razlogov: prvič, tako se lahko zbor omeji na svojo ustavno funkcijo,

²⁰ C. Ribičič: Uvodna beseda in Analiza organiziranosti in delovanja občinskih skupščin in njihovih zborov, Občan št. 9/1979, s. 2, 3, 12, 13.

vezano na obstoj, utrjevanje, razvoj in varstvo samoupravnega socialističnega sistema, drugič, ker so s tem dane možnosti za dobre priprave v vodstvih družbenopolitičnih organizacij in za poglobljeno razpravo v zboru, in tretjič, ker na ta način zbor ne posega v pristojnost in ne duši aktivnosti delegatov v drugih zbora. Kljub temu pa velja opozoriti, da omejevanje pristojnosti zbora ni dovolj in ne more biti samo sebi namen. Bolj od formalnega je pomembno vsebinsko prilagajanje specifični ustavni zamisli tega zbora; bolj kot omejevanje pristojnosti zbora je pomembno ustvarjalno razvijati njegovo funkcijo usmerjanja skupščinskih odločitev.

Za družbenopolitični zbor, ki je že v precejšnji meri uveljavljen v svoji specifični funkciji in kadar sodeluje v postopku odločanja s sprejemom stališč, je razumljivo, da se občasno sestaja tudi nekaj dni prej kot druga dva zbora. Trenutno pa velja, da je v občinskih skupščinah poprejšnje sestajanje postala praksa tudi v primerih, kjer temu ni tako, kjer zbor obravnava enako število točk dnevnega reda na podoben način kot ostala zbora. V teh primerih je poprejšnje sestajanje neprimerno, ker lahko spremeni druga dva zbora v formalna potrjevalca stališč družbenopolitičnega, pa tudi nepraktično, kadar se mora izvesti postopek usklajevanja stališč med zbora.

Iz podatkov o delovanju družbenopolitičnih zborov in drugih zborov občinskih skupščin in njihove delegatske baze ter iz ankete delovnih ljudi in članov delegacij jasno izhaja, da so pomembnejše slabosti v delovanju osnovnih in krajevnih organizacij zveze komunistov, SZDL, sindikata in drugih družbenopolitičnih organizacij ter v delovanju njihovih članov v delegacijah, kot pa slabosti v delovanju družbenopolitičnih zborov in občinskih vodstev družbenopolitičnih organizacij. Ta ocena zahteva, da občinska vodstva večjo pozornost namenijo temu, da osnovne organizacije in celotno članstvo usposablja za ustvarjalno delo v delegatskem sistemu in ne le v »forumskem« delovanju – prek družbenopolitičnega zbora, izvršnega sveta, funkcionarjev občinske skupščine itd.

Zahtevnost te naloge najbolj ilustrirajo izredno visoki odstotki članov delegacij v TOZD in krajevnih skupnostih, ki so kot najpomembnejše razloge za slabosti v delu delegacij navedli naslednja dva odgovora: »družbenopolitične organizacije namenjajo delu delegacij premalo pozornosti« (TOZD – 23,3%, KS – 38,5%) in »delegacije so prepuščene same sebi« (TOZD – 26,3%, KS – 33,9%).

V drugi mandatni dobi se je utrdila in razširila zavest o nujnosti odločnejšega razvijanja specifične ustavne funkcije družbenopolitičnega zbora. Očiten je tudi napredek na normativni ravni (statuti, poslovniki) in pri dejanskem delovanju zborov, čeprav v vseh občinah še ni dovolj velik in tudi ne enako uspešen. Takšen razvoj bi po mnenju velike večine predsednikov zborov dodatno spodbudila tudi uvedba zamenljive sestave družbenopolitičnega zbora, ki je ne gre pojmovati kot spremembo, temveč kot pomembno dograditev ustavne zamisli zbora.

Sodelovanje *skupščin SIS* z občinsko skupščino, zlasti pa enakopravno soodločanje njihovih skupščin z zbori občinske skupščine je bistveno pomembno, ker gre za povezovanje usklajenih interesov drugih področij družbenega življenja in z najbolj splošnimi družbenimi interesi.²¹ Vključitev skupščin SIS kot občasnega enakopravnega zbora je vplivala tudi na siceršnjo poenostavitev strukture občinske skupščine (enoten zbor združenega dela).²² Zato je toliko bolj nesprejemljivo, da se povsem jasna ustavna določba²³ v praksi preveč restriktivno razlaga in nedosledno izvaja. Poskuse zmanjševanja pomena in vloge skupščin SIS kot enakopravnih zborov skupščin družbenopolitičnih skupnosti je koncem prve mandatne dobe ostro kritiziral že tudi E. Kardelj.²⁴

V drugi mandatni dobi so bile deloma izboljšane možnosti za vključevanje skupščin SIS v odločanje občinskih skupščin in sicer s spremembno občinskih statutom, ki pa to vprašanje še vedno urejajo preveč restriktivno. Tudi praktični premiki pri vključevanju skupščin SIS kot enakopravnega zbora v delo občinskih skupščin so relativno zelo skromni. Redke so sicer občine, kjer vključevanja skupščin SIS kot enakopravnega zbora sploh ni (kar je nedvomno kršenje ustave, saj ni mogoče, da v teh občinah skupščine ne bi obravnavale vprašanj s področja delovanja SIS). V drugih občinah pa so se skupščine SIS v delo občinske skupščine v teh mandatni dobi (1978–81) vključile večinoma manj kot desetkrat.

Funkcionarji občinskih skupščin ocenjujejo, da je temeljna krivda za takšno stanje na strani SIS, ki ne kažejo dovolj interesa in pripravljenosti za vključevanje v delo občinske skupščine. Verjetno pa je bližje resnici ugotovitev, da gre velikokrat za izraz nezaupanja in podcenjevanja vloge skupščin SIS, ki pa je tudi objektivni izraz zelo poudarjenih slabosti v delovanju delegatskega sistema v SIS.²⁵

Poleg vključevanja skupščin SIS v odločanje občinske skupščine obstajajo tudi druge oblike njihovega medsebojnega sodelovanja. Pri tem je opazno, da poteka to sodelovanje pretežno med izvršnim svetom občinske skupščine in izvršnimi odbori skupščine SIS. Zanimiv je tudi podatek, da so marsikje bolj uveljavljeni odnosi občinskih skupščin s SIS, ki niso sestavni del skupščinskega sistema (komunalne, stanovanjske skupnosti).

(Nadaljevanje v naslednji številki)

²¹ Obširneje glej: A. Iglčar, *Pravni sistem in družbeni interesi*, Ljubljana 1978, s. 90.

²² Obširneje glej: C. Ribičič, *Razvoj skupščinskega sistema v Jugoslaviji*, PF in DDU, Ljubljana 1978, s. 174.

²³ Po 145. členu ustave SFRJ in 175. členu ustave SR Slovenije odločajo SIS s petih družbenih področij »enakopravno s pristojnimi zbori skupščine družbenopolitične skupnosti o vprašanjih s teh področij, ki so v pristojnosti te skupščine«.

²⁴ E. Kardelj, *Smeri razvoja ...*, s. 188.

²⁵ O tem glej obširneje: C. Ribičič, *Delovanje delegatskega sistema v SIS, Delegatski sistem v SRS*, DDU, Ljubljana 1979, s. 95 in nastl.

Razvoj in ekonomska politika Jugoslavije

A. Neskladja v dosedanjem delovanju ekonomske politike

Gospodarski razvoj pomeni uspešno zaposlovanje in razvijanje proizvodnih dejavnikov (še posebno delovnih kvalitiet, znanja, tehnologije), s katerimi dosegamo primerno gospodarsko rast, obenem pa uspešno razrešujemo druge razvojne probleme, kot so ustrezno zaposlovanje prebivalstva, zdravi ekonomski odnosi s tujino, energetska osnova, vzdrževanje ravnovesja med družbo in naravo itd. Osnovni vzvod za doseganje trajnejšega razvoja je stabilna, dolgoročna ekonomska politika, ki mora v svoji zasnovi upoštevati doseženo gospodarsko in družbeno razvitost kot tudi elemente razvojne strategije, s katero določamo glavne razvojne cilje. Prav neupoštevanje dosežene gospodarske in družbene razvitosti ter pomanjkanje jasne razvojne strategije je osnovni vzrok, da nismo pravočasno (pred dobrim desetletjem) preusmerili dolgoročne ekonomske politike Jugoslavije od značilne ekstenzivne politike pospešene industrializacije v selektivnejšo industrijsko in razvojno politiko. Ta razvojni zaostanek je osnovni vzrok sedanjih razvojnih težav jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva.

Jugoslovansko gospodarstvo je do sredine šestdesetih let dosegalo dobre rezultate z ekstenzivno razvojno politiko, ki je temeljila na pospešeni industrializaciji dežele. Doseglo je visoko stopnjo rasti v daljšem obdobju, temu primeren družbeni proizvod na prebivalca in akumulativno sposobnost, velik prispevek industrije k ustvarjanju družbenega proizvoda in izvoza, primeren obseg izvoza ter najnujnejšo kadrovske osnovo in zadovoljive izkušnje pri vodenju in upravljanju gospodarstva. S tem je (razen v nekaterih najmanj razvitih območjih) dozorelo za selektivno in pospešeno razvijanje modernih, tehnološko zahtevnih in razvojno intenzivnih gospodarskih dejavnosti, ki v razvitem svetu omogočajo večjo produktivnost in visok dohodek na zaposlenega, hkrati pa tudi za kvalitetnejši razvoj vseh gospodarskih dejavnosti in izvoz.

Bistvena značilnost tehnološko zahtevnih proizvodenj je prav v tem, da zahtevajo dolgoročno razvojno podporo ekonomske politike.¹ Šele z njo lahko v celoten proizvodni proces od načrtovanja do proizvodnje in prodaje vgradimo tehnološki napredek z inovacijskim procesom in si s tem zagotovimo visoko produktivnost. Pri selektivni razvojni politiki za pospeševanje teh dejavnosti ni več zadoščala samo koncentracija sredstev, dela, znanja in razvoja v manjših gospodarstvih. Prav zaradi tega v razvitem svetu močno naraščata mednarodna specializacija in kooperacija.

Bistvena razlika med razvojno politiko splošne ekstenzivne industrializacije in selektivno razvojno politiko s poudarkom na strukturni in kvalitativni preobrazbi je naslednja:

– V petdesetih in šestdesetih letih tako imenovanega ekstenzivnega razvoja smo večino industrijskih proizvodenj razmeroma uspešno razvijali predvsem z zaščito domačih proizvajalcev pred konkurenco iz razvitejših gospodarstev, kar pomeni, da smo domačim proizvajalcem priznavali nižjo produktivnost in kvaliteto ter višje stroške in cene, ki jih je moral plačati domači potrošnik. Taka razvojna politika je ustrezala predvsem proizvodnjam za široko potrošnjo, vsaj dokler niso bile prisiljene izvažati večjega deleža svoje proizvodnje.

– Moderne, tehnološko zahtevnejše proizvodnje, kakršne so strojništvo, avtomobilska industrija, večina kemične industrije, elektronika, izdelujejo predvsem opremo, reprodukcijske materiale in izdelke trajne rabe. Njihovega uspešnega razvoja ni mogoče pospeševati z avtarkično politiko in trajnim priznavanjem višjih proizvodnih stroškov in nižje produktivnosti, ker s tem povečujemo proizvodne stroške celotnemu gospodarstvu, ki mu s tem hkrati zmanjšujemo konkurenčno in izvozno sposobnost.² Razvoj tehnološko zahtevnih proizvodenj pospešujemo tako, da z ukrepi ekonomske politike znižujemo proizvodne stroške, povečujemo kvaliteto in produktivnost, kar zagotavlja najuspešnejšim nosilcem teh proizvodenj povečevanje dodane vrednosti in s tem rast dohodka na zaposlenega (npr. prednosti pri naložbah, olajšave pri vlaganjih v kadre, v obvladovanje in razvijanje primernih tehnologij, spodbujanje manjše porabe energije in surovin, izboljševanje kvalitete in lastnosti izdelkov, pospeševanje izvoza itd.). Na ta način lahko dolgoročno zasnovana razvojna politika z ustaljenimi ukrepi ekonomske politike poveže tehnološki napredek, inovacijski proces, produktivnost in konkurenčno sposobnost v zaključen razvojni proces, hkrati pa zagotavlja kritično maso obsega kapitala za naložbe, ustrezne proizvodne serije in tehnološko-razvojno kadrovsko osnovo za uspešen začetek in razvoj tehnološko zahtevnih proizvodenj.

¹ Te probleme podrobneje obravnavam v delih:

»Pot v gospodarsko razvitost«. Delavska enotnost, Ljubljana 1968 in

»Osnove selektivne razvojne politike«. DE, knjižnica Sindikati št. 37, Ljubljana 1981.

² Prav to smo naredili v jugoslovanskem gospodarstvu.

V nasprotju s temi zahtevami modernih proizvodenj so pri nas v začetku sedemdesetih let prevzele največ pristojnosti in odgovornost za gospodarsko rast in razvoj (in kasneje celo za plačilno bilanco) republike in občine.³ S takó decentralizirano odgovornostjo za razvojno politiko, gospodarski in družbeni razvoj smo v razmerah,⁴ ki niso dopuščale niti mednarodne niti domače konkurence oziroma selektivne vloge trga, ustvarili v republiki in občini možnosti za sprejemanje razvojnih odločitev ob vse večji samostojnosti pobud OZD in TOZD. Posledice tega so bile naslednje:

Republiške, lokalne ali podjetniške razvojne odločitve brez upoštevanja mednarodnih, jugoslovanskih ali celo republiških kriterijev razvoja in produktivnosti so najbolj prizadele prav tehnološko zahtevne proizvodnje, ki so se razvijale nepovezano in neuskklajeno. Zato njihov razvoj – razen izjemoma⁵ – ni mogel biti uspešen. To se kaže v veliki neracionalnosti⁶ teh dejavnosti, saj je njihov dohodek na zaposlenega v povprečju od dvakrat do petkrat manjši, kot ga dosežejo te dejavnosti v razvitem svetu, predvsem pa v tehnološki, uvozni in razvojni odvisnosti teh dejavnosti od podjetij in razvitega sveta.⁷

Za razvoj družbenega standarda in socialne varnosti, kateri smo pripisovali izreden družbeni pomen, je bila odgovorna predvsem občina. Vlaganja v razvoj družbenega standarda in za socialno varnost so se stalno povečevala, s tem pa sta prav družbeni standard in socialna varnost vedno bolj presegala materialne možnosti naše družbe pri doseženi gospodarski razvitosti. Vse večje financiranje družbene infrastrukture je zahtevalo povečevanje lokalnih, regionalnih oziroma republiških proizvodnih zmogljivosti (čeprav pogosto neracionalnih in neuskklajenih, kar je močno pospešilo lokalno in republiško zapiranje trga), s tem pa je povzročilo

³ Ta odgovornost vključuje predvsem gradnjo novih in povečanje obstoječih proizvodnih zmogljivosti, zaposlovanje, celoten sistem komunalne, stanovanjske in ostale družbene infrastrukture, ki zagotavlja prebivalstvu ustrezno socialno varnost.

⁴ Ob značilnem autarkičnem gospodarskem razvoju naše dežele, ki se je v sedemdesetih letih med drugim kazal tudi v tem, da se je delež izvoza v družbenem bruto proizvodu Jugoslavije zmanjšal od skoraj 20% na okrog 12%.

⁵ Predvsem v primerih izredno sposobnega vodstva v delovnih organizacijah.

⁶ Poleg republiških razvojnih zasnov v metalurgiji smo po republikah zgradili dvakrat večje zmogljivosti, kot jih potrebujemo, v kapitalno izredno intenzivni predelavi nafte, razvili smo neobetavne republiške avtomobilske proizvodnje in asemblaže, proizvodni programi se velikokrat prekrivajo v kemični industriji, strojništvu, elektroniki ipd. Jugoslavija je v te projekte vložila velika domača in tuja sredstva, njihovi proizvodni, razvojni in izvozni rezultati pa so zelo majhni.

⁷ Primerjajmo npr. Japonsko in Jugoslavijo in njuni avtomobilski industriji. Japonska in Jugoslavija sta imeli v vsem povojnem obdobju do danes izredno visoko stopnjo družbene akumulacije v družbenem proizvodu (med 30% in 40%). Glavna razlika je bila v tem, da je Japonska največji možni delež te akumulacije zelo selektivno usmerjala v gospodarstvo, medtem ko je Jugoslavija veliko te akumulacije namenila za hitro rast družbenega standarda in so bile njene naložbe v gospodarstvo zelo neracionalne, zlasti v avtomobilski industriji (danes imamo v Jugoslaviji več »proizvajalcev« avtomobilov kot na Japonskem). V sami avtomobilski industriji so na Japonskem v šestdesetih in še posebno v sedemdesetih letih izredno veliko vlagali v raziskave in razvoj in to je močno podpirala ekonomska politika te države. V vsaki od velikih avtomobilskih firm je okrog 5000 strokovnjakov, ki se že 10 do 15 let ukvarjajo samo z razvojem. Pri nas pa smo z ukrepi ekonomske politike zagotovili tej dejavnosti monopolni položaj (s carinsko zaščito in količinskimi uvoznimi omejitvami, s kreditno politiko, s politiko cen itd.), zato ni potrebovala kvalitete in lastnega tehnološkega razvoja in ga danes, ko ji je nujno potreben, tudi nima. Iz takih ekonomskih razmer izhaja tudi njena tehnološka, razvojna in tržna nepovezanost in neposredna odvisnost od tujine.

Če bi temeljiteje analizirali razvoj posameznih dejavnosti v našem gospodarstvu in v državah, ki so danes med najuspešnejšimi izvoznicami, potem bi v večini primerov prišli do podobnih ugotovitev. Iz njih izhaja sklep:

stalno in vedno večje odlivanje dohodka⁸ iz gospodarstva, slabitev njegove akumulativne sposobnosti in s tem tudi ekonomske odgovornosti za razvojne odločitve. Z neučinkovitostjo vse večjega dela gospodarske strukture⁹ in z vse večjo porabo družbene infrastrukture je naraščalo nesorazmerje med proizvodnjo in porabo. Ta proces je bil eden od glavnih vzrokov za inflacijo v naši državi (poleg stroškovne in strukturne inflacije), posebno še tedaj, ko so se zmanjšale možnosti za zadolževanje v tujini.

Neracionalnost proizvodnje in naraščajoča poraba sta v razmerah, ki so po eni strani dopuščale podjetniško, regionalno in nacionalno privzajanje rezultatov z uporabo cenjenih dinarskih posojil¹⁰ ter po drugi strani s socializacijo izgub (ob nepravilnih razvojnih odločitvah, nekvalitetnem delu in slabem upravljanju v našem gospodarstvu), stopnjevala težnjo po večji porabi, po delitvi in prerazdelitvi družbenega proizvoda in dohodka in zmanjšala motiviranost za boljše gospodarjenje.

V dosedanjih gospodarskih razmerah, ki ne dopuščajo niti tuje niti domače konkurence, ne moremo pričakovati, da bi bila tehnični napredek in produktivnost tista sila, v katero bosta gospodarstvo in celotna družba prisiljena vlagati, da bi si zagotovila obstoj, večji dohodek in boljše razvojne možnosti. V naš gospodarski razvoj tako niso bili vključeni tehnološki napredek, inovacijski proces in produktivnost kot temelji za zagotavljanje uspešnejšega razvoja in povečevanja dohodka delovnih organizacij in družbe. V takih razvojnih možnostih nista delovala niti plan niti trg. Zato je administracija (ob vsej nevarnosti za sprejemanje družbeno nepreverjenih odločitev) vse intenzivneje posegala v gospodarski razvoj Jugoslavije. V takih razmerah se družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje ne moreta uveljaviti, ker za to ni objektivnih možnosti.

B. Dograjevanje ekonomske politike in njeno uveljavljanje

Pri razmišljanju o izboljšanju dosedanje jugoslovanske ekonomske politike izhajamo iz ugotovitve, da sedanja ekonomska politika ne ustvarja podlage za uspešen dolgoročni gospodarski razvoj Jugoslavije. Dograditev bo mogoča le z odpravljanjem osnovnih vzrokov njene dosedanje neuspešnosti in z določitvijo nekaterih najvažnejših nalog v prihod-

⁸ Če z ustrežno dolgoročno ekonomsko politiko ne bomo pospeševali razvojnega dozorevanja domačih gospodarskih dejavnosti in njihovih nosilcev, lahko samo z devalvacijami dinarja našo državo povsem razprodamo, pa kljub temu zadovoljivih izvoznih rezultatov ne bomo dosegli.

⁹ Delež izdatkov za negospodarstvo se je povečal od 33,77% DP leta 1973 na 38,02% leta 1979; Delo, 20. 6. 1981, SP, str. 20.

⁹ Reprodukcijska sposobnost slovenskega gospodarstva (ustvarjena akumulacija na nivoju delovne organizacije, vključno s posojili za manj razvite ter sredstva za gospodarsko infrastrukturo – na osnovna in obratna sredstva) je zaskrbiljujoča. Leta 1979 je več kot polovica TOZD poslovala ali z izgubo ali bila brez akumulacije, ali pa ustvarjena akumulacija ni presegla 2% vrednosti poslovnih sredstev.

¹⁰ In pogosti nesposobnosti za vračanje kreditov.

njem gospodarskem razvoju. V bistvu gre za prenos odgovornosti za gospodarski razvoj od ožjih družbenopolitičnih skupnosti (predvsem občin, pokrajin in republik) na združeno delo, vključujoč bančni sistem, za uveljavljanje ekonomskih zakonitosti v jugoslovanskem gospodarstvu in za izoblikovanje in uveljavljanje razvojne strategije Jugoslavije s trdno dolgoročno ekonomsko politiko.

Na ta način lahko povežemo na eni strani vpliv na sprejemanje razvojnih odločitev z ekonomsko odgovornostjo za sprejete razvojne odločitve, in na drugi strani z uveljavljanjem ekonomskih zakonitosti in skupnimi cilji razvojne strategije Jugoslavije določamo razvojne usmeritve ter osnovne kriterije naložb in poslovanja.

Jugoslovanska razvojna politika mora vključevati najpomembnejše makroekonomske in mikroekonomske razvojne spodbude. Makroekonomske izhajajo iz potrebe po čim večji razvojni neodvisnosti države v njenem gospodarskem in družbenopolitičnem razvoju, mikroekonomske pa temeljijo na ustvarjanju dohodka in njegovi delitvi po delovnih rezultatih v posameznih OZD. Da bodo te spodbude lahko dobile ustrezno veljavo, bo treba občutno zmanjšati odliv dohodka iz gospodarstva v negospodarstvo in bolj upoštevati delovanje ekonomskih zakonitosti.¹¹ Šele potem se bomo lahko lotili oblikovanja in uveljavljanja strategije dolgoročnega razvoja, ki pa je ne bo mogoče izvajati brez selektivne ekonomske politike in strokovno sposobne administracije z vso potrebno družbenopolitično podporo.

Narodnogospodarska spodbuda za razvoj je v bistvu stalno povečevanje razvojne neodvisnosti celotnega jugoslovanskega gospodarstva. Razvojna neodvisnost omogoča stabilne in vedno boljše razvojne možnosti, uspešno izrabo razpoložljivih naravnih virov in delovnih zmogljivosti, primerno gospodarsko rast za zaposlovanje prebivalstva in s tem objektivno osnovo za družbeni razvoj. Osnova razvojne samostojnosti sodobnega gospodarstva je znanje v najširšem smislu, posebno pa tehnološki napredek. Edino z znanjem v vseh oblikah (sem sodi tudi organizacija) se bomo po produktivnosti dela, učinkovitosti sredstev in rezultatih predelave naravnih bogastev lahko približali dosežkom najuspešnejših gospodarstev in se s tem enakopravno uveljavili v sedanji mednarodni gospodarski povezanosti in soodvisnosti. Potreba po naraščajoči razvojni samostojnosti je vzvod, ki narekuje stalno vlaganje velikega dela jugoslovanske akumulacije v znanje in v infrastrukturne in izvozne projekte, ki bodo zmanjšali našo sedanjo visoko tehnološko, uvozno in razvojno odvisnost.

Povečevanje dohodka OZD in zviševanje življenjske ravni (vključno z rastjo družbenega standarda) je naslednja osnovna spodbuda za delovna prizadevanja OZD in posameznikov. Uveljavili jo bomo predvsem z zagotavljanjem materialne in razvojne (nagrajevanje, kaznovanje) selek-

¹¹ Sem spadajo predvsem: razvojne zakonitosti, delitve dela na podlagi pretoka realneje ovrednotenih proizvodnih dejavnikov, selektivna vloga trga, delitev dohodka po ustvarjenih delovnih rezultatih in usmerjanje akumulacije. Podrobnje o tem: L. Sočan; »Osnove selektivne razvojne politike«. DE, knjižnica Sindikati št. 37. Ljubljana 1981, str. 51-69.

cije med OZD in posamezniki. To bo mogoče, ko bodo OZD samostojneje sprejemale razvojne odločitve in bodo zanje tudi materialno odgovorne; obenem pa bodo lahko odločilneje vplivale na rezultate poslovanja in na delitev dohodka.

Uveljavitev teh razvojnih in delovnih spodbud bo mogoča predvsem z nadaljnjo vgraditvijo visokega deleža akumulacije v družbeni proizvod jugoslovanskega gospodarstva. To bosta v kratkoročnem obdobju lahko zagotovili predvsem dve spremembi v zvezi z dosedanjo delitvijo in porabo družbenega proizvoda, ki jih je treba čimprej uresničiti:

- Občutno zmanjšanje odliva dohodka iz gospodarstva v splošno in skupno porabo, kar pomeni, da bo treba del te porabe sofinancirati iz prihrankov občanov, to je iz osebnega standarda, drugi del te porabe pa ustrezno zmanjšati;

- Racionalizacija naložb (zmanjševanje naložb v negospodarstvo in »zidove« z izboljšanjem tehnične strukture naložb v gospodarstvu), ob kateri pa se mora obseg naložb v delovna sredstva in razvoj ob zaostreni selekciji celo povečevati.

Prenos odgovornosti za gospodarski razvoj od občin, republik in pokrajin na združeno delo

Zmanjšanje odtoka dohodka iz gospodarstva v negospodarstvo in zaostritev naložbenih kriterijev v celotnem jugoslovanskem gospodarstvu je pomembna osnova za prenos pristojnosti in odgovornosti za razvojne odločitve, gospodarjenje in razširjeno reprodukcijo sploh od občin, republik in pokrajin na združeno delo. Istočasno bomo morali krepiti strokovna in družbenopolitična prizadevanja za oblikovanje enotne jugoslovanske razvojne strategije, s poudarkom na tehnološki strategiji, strategiji ekonomskih odnosov s tujino ter strukturni in kvalitativni preobrazbi jugoslovanskega gospodarstva.

Prenos odgovornosti za razvojne odločitve z ožjih družbenopolitičnih skupnosti na združeno delo in njegova povečana ekonomska odgovornost za razvojne odločitve odpirata v jugoslovanskem gospodarstvu naslednje najpomembnejše kvalitativne procese:

- V zvezi s sprejemanjem razvojnih odločitev to pomeni zmanjšanje dosedanjega odločilnega vpliva ozkih vodstvenih skupin v družbenopolitičnih in gospodarskih organizacijah na razvojne odločitve in povečanje vloge strokovnega znanja (ekonomsko-tehnološki razvojni kriteriji v širšem jugoslovanskem in mednarodnem gospodarstvu) in samoupravljanja (široka ekonomska in družbena presoja pomembnih projektov) pri sprejemanju razvojnih odločitev.

- To pomeni, da dobijo delovne organizacije z jasnimi razvojnimi cilji, uspešnim vodenjem in upravljanjem družbenih sredstev večjo moč pri sprejemanju razvojnih odločitev, istočasno pa nosijo večjo ekonomsko

odgovornost za rezultate gospodarjenja. To je proces koncentracije v jugoslovanskem gospodarstvu, ki ne temelji na bankrotih neuspešnih organizacij in na nadaljnjem povečevanju brezposelnih, ampak na učinkoviti specializaciji proizvajalcev, na osnovi učinkovite sanacije (kadrovske, programske, tehnološke, tržne, finančne) manj uspešnih proizvajalcev in oblikovanja prodornih razvojnih in izvoznih nosilcev v jugoslovanskem gospodarstvu.

— S tem procesom zmanjšujemo dosedanje objektivne možnosti ožjih družbenopolitičnih skupnosti za ustanavljanje in zadrževanje »svojih« gospodarskih organizacij z lokalnim vodstvom, lokalnim kapitalom, ustaljenim proizvodnim programom, brez skoraj vsakršne mobilnosti proizvodnih dejavnikov znotraj celotnega jugoslovanskega gospodarstva in ustvarjamo možnosti, v katerih za razvoj občin, regij, in republik ne bo najpomembnejše ime delovne organizacije, ampak njen uspešen položaj na jugoslovanskem trgu in v izvozu, zaposlovanje prebivalstva ter dolgoročna razvojna perspektiva.

— Na ta način ustvarjamo možnosti za bistveno močnejši pretok proizvodnih dejavnikov znotraj jugoslovanskega gospodarstva (od družbenega kapitala, znanja, tehnoloških rešitev, surovin in reprodukcijskih materialov, do deviz), ki ga s tem reprodukcijsko povezujemo in krepimo.

— Z uveljavljanjem tržnih in drugih ekonomskih zakonitosti v jugoslovanskem gospodarstvu v času, ko postajata produktivnost dela in poslovna uspešnost osnovno merilo za ustvarjanje in delitev dohodka ter za določanje razvojne možnosti posameznih gospodarskih organizacij, ustvarjamo objektivne možnosti, ki bodo gospodarske organizacije (in posredno vso našo družbo), prisilile, da vse večji delež ustvarjenega dohodka vlagajo v inovacijski proces (iskanje novih programov in izboljšanje obstoječih ter iskanje in razvijanje novih ter izpopolnjevanje obstoječih proizvodnih postopkov). Le-ta postaja glavna osnova ne le za uspešen razvoj posameznih gospodarskih organizacij, ampak tudi za njihovo enostavno preživetje. S tem procesom v bistvu na jugoslovanskem trgu sproščamo konkurenco med domačimi proizvajalci, ki jih specializiramo in najuspešnejše nosilce razvojno krepimo za uspešno kosoanje z mednarodno konkurenco v izvozu in postopoma tudi na domačem trgu.

Nerealno bi bilo pričakovati, da tako velike spremembe ekonomskih razmer ne bodo povzročile tudi nekaterih socialnih, strukturnih in drugih razvojnih problemov v posameznih delovnih organizacijah ali celo dejavnostih oziroma regijah, posebno še v manj razvitih. Ker se z uveljavljanjem ekonomskih zakonitosti zmanjšuje vpliv »sociale« v gospodarstvu, je treba zasnovati ustrezno zaposlitveno in regionalno politiko Jugoslavije ter ustrezno socialno politiko v družbenopolitičnih skupnostih. Prepričanje, da lahko ekonomske zakonitosti v našem gospodarstvu in celotni družbi uveljavimo brez strokovno sposobne zvezne administracije, je zmotno. Zvezna administracija (posebno še planiranje) je najbolj pri-

stojna, da s sodelovanjem republiških in pokrajinskih pripravi razvojne rešitve, ki jih po družbenopolitični presoji in potrditvi uveljavlja v praksi.

Med aktualnimi nalogami razvojne politike je ovrednotenje proizvodnih dejavnikov; to je osnova za njihov nemoten pretok in racionalno izrabo v celotnem jugoslovanskem gospodarstvu. Vsak projekt, ki uporablja manj kvalitetne surovine, slabšo tehnologijo, ali pa proizvaja slabše izdelke, zaostaja za mednarodnimi normami in bremeni domače gospodarstvo. To se kaže v višjih proizvodnih stroških, nižjem dohodku in manjši konkurenčni sposobnosti celotne reprodukcijske verige. Zato moramo v Jugoslaviji prenehati s splošno razpravo o obvezni uporabi domačih naravnih bogastev in najprej preučiti kvaliteto in ceno teh surovin, nato pa jih, če je njihova kvaliteta zadovoljiva, v skladu z razvojno politiko izrabljati z najboljšo možno tehnologijo. Le tako bodo domača naravna bogastva pripomogla k splošnemu gospodarskemu razvoju, domače gospodarstvo in celotna družba pa bosta zainteresirana za vlaganje v lasten razvoj učinkovitih bazičnih zmogljivosti.

Že iz nesorazmerij med ceno, izrabo in pretokom osnovnih proizvodnih dejavnikov v Jugoslaviji lahko sklepamo, da dosedanja razvojna politika ni mogla biti uspešna. Kljub stalnemu pomanjkanju je bil kapital stalno podcenjen, hkrati pa smo ga zelo neracionalno uporabljali. Ob tem je naraščala brezposelnost, ki jo je povzročala neracionalna uporaba podcenjenega kapitala in neustrezna politika zaposlovanja.

Brezposelnost je še povečal dolgotrajni odliv vrednosti iz kmetijstva, ki je povzročal odhajanje prebivalstva iz vasi v mesto. Hkrati so se večale površine neobdelane zemlje, število govedi in drobnice je stagniralo ali se je celo zmanjšalo itd. Z visokimi dajatvami za uvoz večine rud smo v sedemdesetih letih zvišali proizvodne stroške črne in barvaste metalurgije in s tem to bazično proizvodnjo stroškovno obremenili. Ob neracionalnih proizvodnih zmogljivostih črne metalurgije (podobno smo dosegli z razprodajo boksita in aluminija) so cene domačih reprodukcijskih materialov za strojništvo in celoten kovinsko predelovalni kompleks že tako visoke, da bistveno zmanjšujejo razvojne in izvozne možnosti te dejavnosti.

Razvojna politika mora v prihodnje bistveno bolj upoštevati tehnološki napredek in inovacijski proces. Ta sprememba je nujna, ker na tem procesu temelji stalno povečevanje produktivnosti in konkurenčne sposobnosti, postaja pa še nujnejša zato, ker se naše gospodarstvo, zlasti industrija, zaradi velike tehnološke, uvozne in razvojne odvisnosti od razvitega sveta vse bolj reprodukcijsko veže na velike tuje firme. S tem se prekinjajo normalne reprodukcijske, poslovne in razvojne vezi med jugoslovanskimi delovnimi organizacijami. Zamudili smo najugodnejšo priložnost za prenos in osvajanje tuje tehnologije, zato bomo morali zaradi naraščajočega tehnološkega monopola razvitih dežel ta proces pospešiti s precej večjimi vlaganji v lastni tehnološki napredek.¹²

¹² Japonska je s svojo dolgoročno tehnološko strategijo v 25 letih osvojila, si prilagodila, komercializirala ali sama razvila 453 osnovnih tehnoloških postopkov. S tem je pri modernih proizvodnjah praktično dosegla razvojno samostojnost.

Pospeševanje razvoja manj razvitih območij Jugoslavije ima v jugoslovanskem planiranju prednost in zanj so zagotovljena ustrezna sredstva. Gotovo lahko slabše razvojne rezultate in manjši učinek vloženih sredstev v razvoj manj razvitih območij Jugoslavije (pri tem upoštevamo občutne razlike v strukturi) pripišemo prav republiškem in lokalnemu zapiranju meja – torej neustreznemu delovanju ekonomskih zakonitosti (prekrivanje proizvodnih programov itd.).

Sklenemo lahko, da je jugoslovansko gospodarstvo (razen v nekaterih najmanj nerazvitih območjih) doseglo razvojno stopnjo, na kateri mora z dolgoročno strategijo načrtovati svoj prihodnji razvoj ne več v »širino«, ampak v »globino«. To še posebej velja za tehnološko zahtevne moderne proizvodnje. Brez uveljavitve skupnih razvojnih prednosti in ostrejšje tržne selekcije pa v našem gospodarstvu ne bomo mogli uspešno spodbuditi niti tehnološkega napredka niti izvoza.

Razvojni problemi

Prenos odgovornosti za gospodarski razvoj od družbenopolitičnih skupnosti na združeno delo in uveljavitev ekonomskih zakonitosti v jugoslovanskem gospodarstvu in celotni družbi bosta seveda mogoča le z uspešno izpeljano ekonomsko politiko usklajevanja proizvodnje in porabe in z bistvenim znižanjem inflacije v Jugoslaviji ter z ohranjanjem čim višje stopnje gospodarske rasti. Šele to nam ustvarja realno osnovo za oblikovanje in izvajanje razvojne strategije kvalitativne preobrazbe jugoslovanskega gospodarstva.

Ena glavnih nalog stabilizacije je omejiti rušilno delovanje tekoče ekonomske politike na dolgoročni gospodarski razvoj. To zahteva podreditev tekoče ekonomske politike dolgoročnim razvojnim ciljem Jugoslavije in ustaljeni ekonomski politiki, s katero bomo te cilje skušali doseči. V tem smislu bi bilo potrebno ukrepati predvsem na naslednjih področjih:

- prilagoditi emisijo razvojnim potrebam ter zmanjšati njeno vlogo pri financiranju zveznega proračuna, nepokritih naložb in še veliko drugih področij, ki niso povezana z razvojem;

- pritek dohodka za financiranje splošne in skupne porabe uskladiti z realno rastjo družbenega proizvoda in s tem motivirati celotno družbo za uspešnejše gospodarjenje;

- z realnejšo obrestno mero spodbuditi varčevanje prebivalstva in zmanjšati naložbene apetite ter inflacijsko pogojeno nakupovanje prebivalstva;

- v čim krajšem času uvesti ekonomske stanarine, ker je problem subvencioniranja stanarin socialno prizadetim majhen in v bistvu od

S stalnim in selektivnim podpiranjem tehnološkega razvoja in znanja je Irsko v enem desetletju izredno povečala izvoz svoje kemične industrije. Od zanemarljivega izvoza ob koncu šestdesetih let, je postala dvanajsti največji svetovni izvoznik. Podobno se dogaja z njeno elektronikom.

družbe dobivajo največje subvencije občani z velikimi stanovanji in visokimi osebnimi prejemki;

– postopno omejiti prevelike naložbe v negospodarstvo in »zidove«, ne pa z občasnimi zaustavitvami gradenj ustvarjati pretrese in gospodarsko škodo v celotni družbi itd.

Dosedanji ukrepi tekoče ekonomske politike so v največji meri pripomogli k ustvarjanju nesorazmerja med proizvodnjo in porabo, omogočali prevelik odtok dohodka iz gospodarstva v negospodarstvo in s tem onemogočali jugoslovanskemu gospodarstvu potrebno akumulativno sposobnost in rušili objektivno osnovo za uspešno zastavitev in izvajanje dolgoročne ekonomske politike Jugoslavije.

Zagotavljanje dovolj visoke stopnje gospodarske rasti¹³ je povezano predvsem z uspešno razrešitvijo dveh vprašanj: s selekcijo naložb in z zadovoljivo plačilno bilanco.

– Če hoče Jugoslavija obdržati visoko stopnjo gospodarske rasti, mora v svoj družbeni proizvod tudi v prihodnje vgraditi visoko stopnjo naložb. Vendar pa se mora bistveno spremeniti njihova dosedanja struktura, v kateri je delež naložb v opremo (kar predvsem povečuje produktivnost in zaposlovanje) znašal samo okrog 35% do 40%. Zaradi izredno slabe tehnične strukture naložb smo v preteklosti skoraj dve tretjini jugoslovanskih naložb vložili v »zidove« in v negospodarstvo. Politika zmanjšanja naložbene porabe torej pomeni zmanjšanje naložb v »zidove« in negospodarstvo in zaostritev naložbenih kriterijev v gospodarstvu. Istočasno pa mora pomeniti tudi povečanje naložb v proizvodno opremo in njeno izboljšanje, kot tudi povečanje vlaganj v tehnološki razvoj, v financiranje izvoznih projektov in v strokovne kadre, vključno s prekvalifikacijo. S tako naložbeno politiko ima Jugoslavija kljub visoki zadolženosti še vedno možnosti, da za sofinanciranje projektov pridobi tudi tujo akumulacijo.

– Še zahtevnejši razvojni problem je plačilna bilanca, ki že v sedanjem času (še bolj pa bo to v prihodnje) ogroža normalno gospodarsko rast Jugoslavije. Tu sta osnovna problema konvertibilni izvoz in energija.

Dolgoročna neuskkljenost med premajhnim konvertibilnim izvozom na eni strani ter našimi zadolžitvami v državah s konvertibilno valuto in trajno odvisnostjo od teh držav pri nakupu tehnologije in znanja, proizvodne opreme in tehnološko zahtevnih reprodukcijskih materialov in sestavnih delov na drugi strani je resno ogrozila gospodarsko rast Jugoslavije. Osnovni vzrok za tako stanje je nesposobnost dosedanje jugoslovanske razvojne politike, da bi s stalnimi ukrepi ekonomske politike podpirala in razvila stroškovno, tehnološko in razvojno prodorne gospodarske dejavnosti in njihove nosilce – izvoznike tudi v modernih proizvodnjah. Tako npr. študija¹⁴ Inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani še vedno

¹³ Višje stopnje rasti, kot jo v poprečju dosega svetovno gospodarstvo.

¹⁴ »Nujnost sprememb pri usmerjanju mednarodne menjave«, IER, Ljubljana 1981.

ugotavlja, da so možnosti za izvoz naravnih bogastev in nizkopredelanih surovin na konvertibilno področje najmanj enako ugodne ali celo boljše v primerjavi s prodajo na domačem trgu, medtem ko so izvozne možnosti za višje predelane proizvodnje v povprečju od 10% do 55% manj ugodne od prodaj na domačem trgu. Ta problem je danes razčistila že večina držav v razvoju! Zakoreninjeni koncept uvozne substitucije, povezan z republiškimi in lokalističnimi razvojnimi zasnovami jugoslovanske gospodarske strukture, je doslej še vedno prevladal nad zahtevami izvoznega gospodarstva. Kljub temu, da je minilo že skoraj deset let, odkar naftni in tehnološki monopol s podražitvijo energije in tehnologije pritiskata na plačilno bilanco Jugoslavije, naša ekonomska politika niti dohodkovno niti razvojno ni bila pripravljena podpreti izvozno usmerjenega gospodarstva, še posebno pa izvoza na konvertibilna področja.

Energija je drugo področje, ki vse bolj ogroža plačilno bilanco Jugoslavije. Cilj naše dosedanje ekstenzivne razvojne politike je bil predvsem povečanje proizvodnje energije, ne pa tudi načrtno zmanjševanje porabe in primerna struktura energije v gospodarstvu (izboljšanje tehnoloških postopkov), v gospodinjstvih (izolacija stavb, gorišča...), v prometu (z zmanjšanjem deleža cestnih prevozov itd.). Zato je Jugoslavija še vedno med državami, ki na enoto družbenega proizvoda porabijo veliko energije.¹⁵

Sele uskladitev med proizvodnjo in porabo, kar je pogoj za ponovno oblikovanje realne akumulacije v jugoslovanskem gospodarstvu, in zadovoljiva gospodarska rast, lahko ustvarita osnovo za določanje in izvajanje dolgoročne razvojne strategije Jugoslavije. Njeni glavni cilji so naslednji:

- izgrajevanje selektivne, izvozno usmerjene proizvodne strukture s primerno strukturo stroškov, tehnološko zrelostjo in visoko produktivnostjo;

- oblikovanje energetske politike s poudarkom na izkoriščanju domačih energetskega virov in izvajanju ukrepov za varčevanje z energijo v gospodarstvu, prometu in gospodinjstvih;

- motiviranje naložb v inovacijski proces, ki bo upošteval povezavo med tehnološkim napredkom, inovacijskim procesom, produktivnostjo in konkurenčno sposobnostjo; to bo mogoče doseči z ekonomsko politiko, pri kateri bo produktivnost glavna osnova za ustvarjanje in delitev dohodka;

- zagotovitev samozadostnosti v kmetijstvu (vključno s turističnimi potrebami) tudi v slabih letinah ter devizno pokrivanje energije za potrebe kmetijstva;

- dohodkovna in devizna uveljavitev prednosti, ki jih Jugoslaviji omogoča prometna lega;

¹⁵ Japonska je npr. zmanjšala koeficient elastičnosti med rastjo družbenega proizvoda in porabo energije od 0,9 leta 1972 na 0,4 leta 1978 (za en odstotek porasta družbenega proizvoda se poveča poraba energije le za 0,4%), medtem ko znaša ta koeficient v Jugoslaviji okrog 1,0 in se je v zadnjem desetletju le zelo malo znižal.

– sanacija črne metalurgije (z ustrežno specializacijo in subvencijo), ki bo omogočala kvalitetno in cenovno paritetne inpute nadaljnji predelavi in s tem izvajanje selektivne razvojne politike v kovinsko predelovalnem, strojnem in elektro sektorju, s čemer bi lahko tu dosegli pomembne izvozne zmogljivosti.

Da bi lahko zastavili in razvili omenjene osnove dolgoročne razvojne strategije Jugoslavije, bomo morali s stabilnimi ukrepi ekonomske politike trajneje izločati pomemben delež ustvarjenega družbenega proizvoda. Cena bo visoka, posebno še zaradi visoke mednarodne zadolženosti in majhnih rezultatov modernih proizvodenj, zgrajenih na neuskklajenih razvojnih osnovah. Ti elementi razvojne strategije ustvarjajo realno osnovo za preobrazbo osem neperspektivnih republiških in pokrajinskih gospodarskih zasnov, ki ne zagotavljajo niti gospodarske niti družbenopolitične razvojne samostojnosti Jugoslavije v enotno zasnovano jugoslovanske ekonomije z bistveno večjimi razvojnimi možnostmi, ustvarjajo pa tudi realno osnovo za nujno zaostritev kvalitativne, strukturne in razvojne selekcije v nadaljnjem razvoju jugoslovanske predelovalne industrije in celotnega gospodarstva.

Proces kvalitativne preobrazbe od dosedanje politike ekstenzivne industrializacije v selektivno razvojno politiko celotnega gospodarstva je na sedanji stopnji razvitosti usklajen tudi s širšim družbenim razvojem. Jugoslovanski narodi so v moderni zgodovini izbojevali nacionalno samostojnost in postavili temelje samoupravnemu družbenoekonomskemu sistemu. Zdaj so pred nalogo, da z organiziranim znanjem in enotno razvojno zasnovajo postavijo trdne materialne temelje za preobrazbo v gospodarsko in družbeno razvitost.

PETER STANOVNIK

Problemi tehničnega razvoja v slovenskem gospodarstvu

Tehnični napredek predstavlja danes enega najpomembnejših dejavnikov, ki vplivajo na osnovne strukturne spremembe v proizvodnji, rasti produktivnosti živega in opredmetenega dela ter ekonomskega in družbenega razvoja nasploh.¹ Ugotovljena je bila namreč tesna povezanost med tehničnim in gospodarskim razvojem vsake družbe.² Pod tehničnim napredkom razumemo predvsem neprestano izboljševanje obstoječih in ustvarjanje novih proizvodjalnih sredstev in proizvodnih postopkov, uvajanje novih prizvodov ter izboljševanje organizacije, vodenja in upravljanja

proizvodnih procesov. Sedanji težak položaj slovenskega oziroma jugoslovanskega gospodarstva (velika devizna zadolženost, nizka reprodukcijska sposobnost, ki je vezana na spremembe v naložbeni politiki, nujnost boljšega sodelovanja proizvodnih dejavnosti v mednarodni delitvi dela, še zlasti v izvozu, mednarodnih kooperacijah in skupnih vlaganjih itd.) pomeni močan izziv nadaljnjemu tehničnemu razvoju pri nas ter povezovanju znanosti z gospodarstvom.

V začetku osemdesetih let ugotavljamo, da jugoslovansko oziroma slovensko gospodarstvo v pogledu tehničnega razvoja precej zaostaja za razvitejšimi državami. Ta zaostanek je večji kot v začetku sedemdesetih let. To potrjujejo številne analize, razprave in družbenoekonomske resolucije. Analiza zveznega sveta za družbeni razvoj³ je ugotovila, da so na tako neugodna gibanja v večji meri vplivali notranji dejavniki, čeprav ne gre zanemariti tudi zunanjih dejavnikov (neustrezna mednarodna ekonomska ureditev, recesija v razvitih državah, naraščajoči protekcionizem itd.) Končno so se perečega problema tehničnega razvoja lotili tudi upravni organi na ravni federacije, ki pripravljajo zvezni družbeni dogovor o strategiji tehničnega razvoja v jugoslovanskem gospodarstvu. Ta dogovor naj bi skupaj z drugimi ukrepi pripomogel h korenitim spremembam, ki so nujne za pospešeni razvoj lastnih tehnoloških zmogljivosti ter za učinkovitejši prenos tuje tehnologije v naše gospodarstvo.

1. Kazalci tehničnega razvoja

Pri merjenju tehničnega razvoja uporabljajo večje število različnih kazalcev. Navedli bomo le najpogostejše, ki med drugim skušajo kvantificirati in opredeliti raven tega razvoja v Jugoslaviji oziroma Sloveniji.

a) S pomočjo proizvodnih funkcij in z indeksi globalne produktivnosti so za jugoslovansko industrijo v obdobju 1965–1978 izračunali⁴, da je bil delež tehničnega napredka v rasti družbenega proizvoda 41%. Ta odstotek lahko ocenimo kot poprečen, zlasti če upoštevamo, da v razvitih državah ta delež presega 50%. (Na Japonskem je celo večji kot 60%.)

b) Število prijavljenih oziroma registriranih patentov. Po tem kazalcu smo v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji med zadnjimi v Evropi, saj smo v zadnjem srednjeročnem obdobju registrirali v SFRJ letno le od 60 do 80 domačih patentov, v Sloveniji pa okrog 20. Ta kazalec ima vrsto pomanjkljivosti, predvsem pa to, da upošteva le število novih tehničnih izumov, rešitev in izboljšav, ne pa tudi njihove uporabe v reprodukcijskih

¹ Osnova temu članku je referat na posvetovanje »Vloga znanosti pri oblikovanju strategije razvoja SR Slovenije«, ki je bilo na SAZU 22. in 23. aprila 1981.

² Technical change and economic policy, OECD, Paris 1980.

³ Aktualna društveno-ekonomska pitanja razvoja ekonomskih odnosa sa inostranstvom i politike bilansa zemlje, Beograd, maj 1979.

⁴ B. Mijatović: Uticaj tehničkog progressa na razvoj industrije Jugoslavije u periodu 1965–1978, Industrija br. 1, Beograd 1981.

procesih. Iz primera vzhodnoevropskih držav je razvidno, da te države kljub velikemu številu domačih registriranih patentov zaostajajo v tehničnem napredku za zahodnimi državami. Vzroki za tako zastajanje so verjetno v šibkih inovacijskih »verigah« ter v institucionalnih dejavnikih.

c) Popolnejšo sliko o znanstvenem in tehničnem razvoju nudijo *tehnološke bilance* za posamezne države ali ožja območja. Podatki o izvozu in uvozu opreme, licenc in drugih oblik prenosa pravic iz naslova industrijske lastnine dajejo osnovne elemente za oceno ravni in porasta tehnološkega znanja. Celo industrijsko razvite države s tržnim gospodarstvom imajo negativne tehnološke bilance (razen nekaterih npr. ZDA, Velika Britanija). Tudi tehnološka bilanca slovenskega oziroma jugoslovanskega gospodarstva je na sedanji razvojni stopnji izrazito negativna. Uvoz opreme in zahtevnejših repromaterialov je v slovenskem oziroma jugoslovanskem gospodarstvu že vrsto let eden od osnovnih vzrokov stalnega zunanjetrgovinskega primanjkljaja. Iz tega izhaja potreba po prestrukturiranju obstoječe predelovalne industrije, zlasti modernih proizvodenj.

O nakupih licenc, »know-how« in o drugih oblikah prenosa tehnologije v slovensko gospodarstvo je bilo zlasti v zadnjih letih opravljenih več raziskav in izrečenih veliko kritičnih pripomb. Dejstvo je, da je od 790 kupljenih registriranih licenc v Jugoslaviji (stanje iz leta 1979) Slovenija kupila v tujini okrog 25% licenc. Največ jih je namenjenih za proizvodnjo kovinsko-predelovalne industrije, elektroindustrije, kemične in farmacevtske industrije. V obdobju 1968–1979 je bilo v Jugoslaviji registriranih 639 pogodb o dolgoročni proizvodni kooperaciji in poslovno-tehničnem sodelovanju s tujimi partnerji, od katerih so jih 121 sklenile slovenske proizvodne OZD. Iz analize 170 pogodb izhaja, da blizu 61% teh pogodb zadeva tehnološko intenzivne proizvodnje, 22,5% delovno intenzivne proizvodnje in 16,5% surovinsko intenzivne proizvodnje.⁵ V obdobju 1968–1979 je bilo registriranih v SFRJ tudi 206 pogodb o vlaganju tujega kapitala v naše gospodarstvo. Ob koncu leta 1980 je bilo veljavnih le 164 pogodb, od teh 39 v Sloveniji. Splošna značilnost sodelovanja s tujimi partnerji je, da nismo dovolj izkoristili vseh pozitivnih učinkov višjih oblik gospodarjenja (specializacija, povečana ekonomija obsega, spremembe proizvodnih programov itd.) bodisi zaradi pomanjkljivega znanja o nakupu tehnologije in slabe organiziranosti bodisi zaradi številnih omejitvenih klavzul, ki jih vsiljujejo tuji partnerji. Analize so pokazale, da se tudi v prihodnjem desetletju glede na stopnjo razvitosti, obstoječi tehnološki potencial in velikost našega narodnega gospodarstva ne bomo mogli izogniti nakupom tehnologije v različnih oblikah (od nakupa opreme in klasičnih nakupov licenc do višjih oblik gospodarskega sodelovanja s tujimi gospodarskimi subjekti: dolgoročne proizvodne kooperacije, skupna vlaganja, kompleksni inženiring ipd.). Predvsem bo potrebno

⁵ Dr. Đorđe Vrcelj: Transfer tehnologije, osvrst na dosadašnje i buduće tokove, Institut za ekonomiku industrije, Beograd 1980.

zagotoviti večjo selektivnost in boljšo kvaliteto pri nakupih tuje tehnologije, s katerimi bomo lahko zmanjšali izvozne in druge omejitve, ki jih vsiljujejo tuji partnerji, po drugi strani pa omogočili hitrejši razvoj lastnih raziskovalnih in razvojnih zmogljivosti tudi na tistih področjih, kjer je doslej nakup tuje tehnologije ta razvoj zaviral. Administrativno omejevanje nakupov tuje tehnologije bi lahko imelo vrsto škodljivih posledic, kot so npr. vse izrazitejše monopolne težnje v gospodarstvu, če bi z zakonodajo določili za eno vrsto proizvodnje v Jugoslaviji le enega tujega licenčnega partnerja.

d) Obseg in struktura znanstveno-raziskovalne in razvojne dejavnosti je eden najpomembnejših kazalcev tehnološke ravni in razvoja narodnega gospodarstva. Intenzivnost te dejavnosti se najpogosteje meri z deležem izdatkov zanjo v družbenem proizvodu oziroma v narodnem dohodku in s številom raziskovalcev na milijon prebivalcev. Delež izdatkov za raziskovalno in razvojno dejavnost je znašal v Sloveniji leta 1970 že 1,63%, leta 1977 pa le 1,58% družbenega proizvoda,⁶ na milijon prebivalcev pa je bilo približno 1000 raziskovalcev. V industrijsko razvitih državah se delež izdatkov giblje okrog 2–3% družbenega proizvoda, število raziskovalcev pa okrog 2500 na milijon prebivalcev. Vlaganja na raziskovalca so torej pri nas absolutno in relativno majhna. Na sorazmerno skromna vlaganja vpliva tudi obseg režijskih in drugih pomožnih delavcev v raziskovalnih organizacijah. Poleg tega ugotavljamo nezadostno mobilnost slovenskih raziskovalnih kadrov, kar prihaja do izraza v zaposlovanju in sodelovanju raziskovalcev v samostojnih raziskovalnih institucijah, univerzami in združenim delom. Ta pretok znanja in kvalificiranih kadrov je pri nas precej zanemarjen.

e) Zelo pomemben kazalec tehničnega razvoja je tehnična opremljenost dela oziroma vrednost osnovnih sredstev na zaposlenega ter stopnja mehanizacije, avtomatizacije in kompjuterizacije gospodarstva, posamezne dejavnosti ali industrijske veje. Stopnjo mehanizacije merimo z deležem mehaniziranega dela v skupnem številu delovnih mest, stopnjo avtomatizacije pa z deležem vrednosti. Medtem ko v Sloveniji dosegamo že zelo visoko stopnjo mehanizacije, pa na področju avtomatizacije še precej zaostajamo. V letu 1977 je bila v Sloveniji vrednost strojev na ročno vodenje⁷ še 33% skupne vrednosti opreme (med vsemi republikami smo imeli najvišji odstotek). Nekoliko ugodnejša je primerjava deleža polavtomatskih in avtomatskih strojev z deleži te opreme v drugih republikah. Če pa upoštevamo avtomatske proizvodno-transportne kombinete kot najvišjo stopnjo avtomatizacije, potem je slovensko gospodarstvo pod jugoslovanskim poprečjem. Majhen je tudi delež numerično in računalniško vodenih strojev.⁸ V zadnjem času se vse bolj uporablja kot kazalec

⁶ Naučnoistraživačke i razvojne organizacije, SZS, Beograd 1980.

⁷ Neki pokazatelji tehničnog razvoja privrede Jugoslavije 1977, SZS, Beograd 1980.

⁸ Razvojne zasnove tehnološko zahtevnih proizvodenj – Strojništvo, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, 1980.

tehničnega razvoja število elektronskih računalnikov v celotnem gospodarstvu ali na milijon prebivalcev. Po tem številu se že lahko uvrščamo med srednje razvite dežele, vendar pa se pri nas kar 80% računalnikov uporablja za računovodsko-administrativna dela in evidenco in le 20% za vodenje in nadzor nad proizvodnimi procesi. V razvitem svetu je skoraj obratno: 60% vseh računalnikov se uporablja za vodenje in nadzor nad proizvodnimi procesi.

f) *Kemizacija proizvodnih procesov* je ena od pomembnih sestavin sodobne tehnološke revolucije. Zaradi tega statistični podatki, ki kažejo intenzivnost in hitrost kemizacije, odkrivajo pomemben vidik tehničnega napredka. Taki podatki so: indeks rasti kemične industrije v primerjavi z indeksom rasti skupne industrijske proizvodnje, obseg proizvodnje in porabe ključnih proizvodov kemične industrije (kaustična soda, kalcinirana soda, solna kislina, mineralna gnojila, plastične mase, proizvodi petrokemije itd.). Po porabi dušičnih, fosfornih in drugih mineralnih gnojil v Sloveniji in v Jugoslaviji še precej zaostajamo za razvitimi državami, zlasti v zasebnem sektorju. Leta 1976 je znašala poraba dušičnih gnojil 47,7 kg na 1 ha obdelovalne površine, fosfornih gnojil 23,5 kg na 1 ha, kalijevih gnojil pa 21,0 kg na 1 ha. Zaostanek je znaten zlasti pri porabi fosfornih gnojil zaradi uvoznih omejitev. Poraba rastlinskih zaščitnih sredstev (fungocidov, herbicidov) na 1 ha obdelovalne površine je v Sloveniji blizu jugoslovanskega poprečja (okrog 10 kg leta 1977). Proizvodnja plastičnih mas na prebivalca je pri nas znašala leta 1976 5 kg, v razvitih državah pa preko 50 kg. Prav tako zaostaja proizvodnja oziroma poraba sintetičnih vlaken na prebivalca. V Sloveniji je bila leta 1977 proizvodnja sintetičnih vlaken le 1,21 kg na prebivalca. Pri razvoju kemizacije pa je nujno upoštevati tudi vidik onesnaževanja okolja.

g) *Uporaba oziroma potrošnja energije*. Energija je eden od osnovnih pogojev za hitrejši tehnični in gospodarski razvoj. V sedanji energetske krizi je ključno vprašanje, ali je možna nadaljnja visoka gospodarska rast ob enaki ali celo zmanjšani porabi energije. V Sloveniji smo leta 1978 porabili energije za preko 2200 kg ekvivalentov premoga na prebivalca in smo se po porabi energije približali srednje razvitim državam. Potrošnja električne energije se je v desetletju 1966–1976 dvignila od 733 na 1718 kWh na prebivalca, na zaposlenega v industriji pa od 7221 na 12017 kWh, kar kaže na hiter tehnološki napredek.

Po drugi strani pa velja poudariti, da je ta poraba glede na ustvarjeni družbeni proizvod razmeroma velika. Zato bo v prihodnjih desetletjih potrebna taka energetska politika, ki bo nadomestila tehnologije in proizvodnje, ki so veliki uporabniki energije z drugimi, manj energetsko intenzivnimi. To pomeni v bistvu prestrukturiranje gospodarstva in preusmeritev v proizvodnjo dobrin, ki trošijo sorazmerno malo energije, vsebujejo pa veliko znanja, novoustvarjene vrednosti in imajo dolgo življenjsko dobo. Razlogi za tako usmeritev so objektivno utemeljeni, saj smo morali doslej in bomo morali tudi v prihodnje velik del primarnih

energetskih virov uvažati, oziroma nabavljati v drugih republikah in avtonomni pokrajini Kosovo.

h) Tehnični razvoj odločilno vpliva tudi na *obseg in strukturo zaposlovanja*. Tehnični razvoj po eni strani odpira nova delovna mesta, zlasti v predelovalni industriji in terciarnih dejavnostih. Po drugi strani pa se z dvigom produktivnosti zmanjšuje število zaposlenih pri danem obsegu industrijskih dejavnosti⁹ in se povečujejo možnosti zaposlovanja v kvartarnih dejavnostih. Ob hitri industrializaciji celotnega jugoslovanskega gospodarstva v preteklem obdobju in ekstenzivnem zaposlovanju, nismo ustrezno razvijali lastnih tehnoloških zmogljivosti. Tem procesom se ni ustrezno prilagajal sistem izobraževanja, zato prihaja do vse večjih razkorakov med potrebami po hitrejšem tehničnem razvoju in kvalifikacijsko strukturo zaposlenih delavcev.

2. Smeri bodočega tehničnega razvoja

Tehnični razvoj ni enakomeren na vseh področjih gospodarske dejavnosti. Najhitrejši je bil v svetu tehnični razvoj v zadnjem desetletju na področju računalništva, mikroelektronike, informatike, energetike, biotehnologije in v nekaterih sektorjih strojništva in kemije. Zaradi večletnega zaostanka za razvitimi deželami bo razvoj teh področij za naše gospodarstvo izredno pomemben tudi v prihodnjem desetletju. Zadostne količine *energije* bodo še vedno ena od najpomembnejših osnov za nadaljnji gospodarski in družbeni razvoj. Dolgoročni plan uporabe energije bo moral biti zasnovan na realnih možnostih izkoriščanja domačih virov v skladu s cilji družbenega razvoja.

Tehnološka strategija naj bi bila osredotočena na osvajanje bazičnih tehnologij za pridobivanje in pretvarjanje energije. Naš osnovni cilj na tem področju je, da se čim bolj osamosvojimo ob bistveno zmanjšanem porastu porabe energije. Obvladovanje bazičnih tehnologij za pridobivanje energije bo moralo predvsem zajeti: – razvoj sodobne rudarske opreme, spremljanje razvoja tehnologije plinifikacije premoga; – razvoj elementov in sistemov za uporabo sončne in geotermalne energije; raziskovanje novih nahajališč premoga, urana, plina in nafte; obvladovanje celotnega ciklusa pridobivanja goriva za nuklearne elektrarne.

Tehnološki razvoj pretvarjanja energije je pomemben predvsem za dve skupini proizvodnje:

- proizvodnja naprav in sistemov za pretvarjanje energije v elektrogospodarstvu;
- proizvodnjo naprav in sistemov za pretvarjanje energije v industriji in v široki potrošnji.

Drugo področje, na katerem je naš tehnološki zaostanek zelo velik, je elektronika. Po oceni strokovnjakov je ta zaostanek od 7 do 12 let. S svojimi prizadevanji bomo morali doseči predvsem to, da se ta zaostanek v prihodnjih desetih letih vsaj ne bo povečal.

Bodoči razvoj elektroindustrije oziroma *elektronike* se kaže v infrastrukturnem pomenu te industrijske veje. Elektronika s svojimi reprodukcijskimi povezavami prodira na druga industrijska področja in v negospodarske dejavnosti, kot so šolstvo, diagnostična in terapevtska medicina, družbeni informacijski sistemi, telekomunikacije, družbeno in poslovno upravljanje itd. Najpomembnejši dejavniki pospešenega razvoja elektronike so njena raziskovalna in razvojna intenzivnost, hitro tehnološko in tržno zastarevanje proizvodov ter strateški pomen proizvodnje računalnikov, elektronskih sestavnih delov, sistemov in naprav na področju poslovnih komunikacij, na industrijsko procesnem področju in v široki potrošnji.

Za jugoslovansko elektronsko industrijo je značilna velika razdrobljenost, tržna zaprtost v republiške okvire, na drugi strani pa tehnološka povezanost z različnimi svetovnimi proizvajalci. V nadaljnjem razvoju te veje pri nas pa bo treba rešiti probleme nekaterih podvojenih proizvodnih zmogljivosti, medsebojnega povezovanja posameznih »republiških« proizvajalcev ter tehnološkega osamosvajanja na nekaterih ključnih področjih. Uspeh teh prizadevanj je odvisen predvsem od hitrejšega razvijanja lastnih raziskovalnih in razvojnih zmogljivosti. Kot osnovne strateške cilje jugoslovanske elektronske industrije lahko opredelimo:

- uvedba lastnega računalniškega sistema oziroma kompleksa računalnikov iz spodnjega velikostnega razreda,

- na področju mikroelektronike bo potrebno s pomočjo tuje opreme obvladati trimikronsko tehnologijo. To pomeni uveljavitev serijske proizvodnje 16 bitnega mikroprocesorja ali morda celo 32 bitnega mikroprocesorja,

- na področju telekomunikacij je cilj obvladanje lastne ali bistveno prilagojene tuje tehnologije za proizvodnjo kompletnih telefonskih oziroma telekomunikacijskih central,

- na področju avtomatizacije je potrebno funkcionalno povezovanje med strojno in elektronsko industrijo pri proizvodnji numerično krmiljenih obdelovalnih strojev,

- prav tako je pomembna osvojitve proizvodnje avtoelektronskih komponent in uporaba mikroprocesorjev za važnejše gospodinjske in avdiovizuelne aparate.

Na *strojništvu* temelji razvoj vseh drugih industrijskih vej. Podlaga njegove razvojne in konkurenčne sposobnosti je obvladovanje ključnih tehnoloških postopkov in prelivanje postopkov v delovne naprave. Zato je njegova materialna proizvodnja nujna in vse bolj povezana z raziskovalnim in razvojnim delom.

Razvoj strojništva je pod močnim vplivom energetske in surovinske krize v svetu. Energetska kriza je sprožila preusmerjanje v nove metode pridobivanja nafte, povečevanje pridobivanja premoga, izrabo vseh razpoložljivih vodnih zmogljivosti ter uporabo geotoplotne in sončne energije in iskanje novih energetskih virov.

Surovinska kriza je povzročila iskanje novih virov surovin in s tem povezano delno osamosvajanje razvitih gospodarstev z lastnimi surovinami. Vse več se uporabljajo rude z nižjimi odstotki surovin, ki se doslej niso predelovale. Proizvodnja cementa kot osnovne surovine za gradnjo najrazličnejših objektov izredno narašča, s tem v zvezi pa tudi proizvodnja drugih gradbenih materialov. Tudi poraba barvastih kovin v svetu skokovito raste zaradi oboroževanja in zaradi širjenja in uvajanja specializiranih in zahtevnejših proizvodenj. Vse bolj pomembna postaja uporaba odpadkov za recikliranje.

Naše strojništvo bo treba usposobiti, da se bo lahko prilagajalo tem spremembam. V prihodnjem desetletju bodo uvajali mnogo novih strojev in povsem inovirali obstoječe, tako da bomo v tej tekmi imeli možnosti za uveljavitev na nekaterih novih področjih. Vendar bo potrebno tekoče spremljati vsa razvojna gibanja, da pravočasno odkrijemo usmeritve novih investicijskih projektov in težišča povpraševanja. Od tega je odvisno usmerjanje razvojnih prizadevanj strojništva.

Strojništvo ne bo moglo vztrajati pri proizvodih, po katerih povpraševanje ne narašča ali celo upada, temveč se mora prilagajati potrebam v energetske in surovinske krizi.

Stalno raziskovalno in razvojno delo, ki omogoča osvajanje in lasten razvoj tehnoloških rešitev, je najpomembnejši dejavnik pri povečevanju konkurenčne sposobnosti strojništva. Glavne razvojne usmeritve in cilji bi bili naslednji:

Izpopolnjevanje novih proizvodov in razvijanje novih tehnoloških rešitev in zaokroženih tehnoloških sistemov; povečevanje družbenega proizvoda na zaposlenega, kar je še posebno pomembno za slovensko oziroma jugoslovansko strojništvo na sedanji stopnji razvitosti; zmanjševanje porabe energije na enoto družbenega proizvoda; uvajanje novih (cenejših, boljših, lažjih ...) materialov, s katerimi je mogoče nadomeščati redke surovine in izboljšati kvaliteto izdelkov; zmanjševanje velikosti in teže izdelkov ter združevanje različnih delovnih lastnosti naprav; povečevanje zanesljivosti, natančnosti, izboljševanje kvalitete izdelkov in humanizacija dela; prilagajanje mednarodnim standardom z zmanjševanjem potreb po popravilih; zaščita okolja; izboljšanje upravljanja in zviševanje avtomatizacije strojev in naprav; zamenjava mehanskega in hidravličnega prenosa funkcij z elektronskim upravljanjem, ki hkrati omogoča daljinsko upravljanje in z opozarjanjem na nepravilnosti ali nenormalne delovne pogoje (preobremenitev, hitrost, pritiski itd.) povečuje varnost; razvoj sklenjenega vodenja in upravljanja delovnih procesov, proizvodnje, nadzora in preverjanja kvalitete; zviševanje produktivnosti maloserijskih proizvodenj z uvajanjem elektronike itd.

Kot prednostne smeri moramo označiti tiste, ki bodo omogočile izvedbo začetih ali načrtovanih investicijskih projektov: energetske objekti; transportne naprave in vozila; cestna mehanizacija; procesne naprave; proizvodni sistemi: avtomatizirane linije preoblikovalnih strojev z

mehanizacijo, namenski obdelovalni centri z numeričnim vodenjem; sistemi za zaščito okolja: za čiščenje voda in zraka, za odvodnjavanje in navodnjavanje.

Naslednje področje, na katerem bo tehnološki razvoj v svetu zelo intenziven in bo potrebna uporaba sodobnih varnostnih ukrepov, je *biotehnologija*. Biotehnologija zajema štiri med seboj povezana področja, od katerih so nekatera že stoletja poznana, druga pa povsem nova. To so fermentacija, mikrobiologija, encimska tehnologija in genetski inženiring. Zaradi tega je biotehnologija kot znanstveno raziskovalno področje interdisciplinarna in so vanjo vključena najpomembnejša znanstvena področja: biokemija, mikrobiologija, molekularna biologija, biologija celice, genetika in kemični inženiring.¹⁰

Genetski inženiring je najvišja stopnja biotehnologije in vključuje delo z genetskimi snovmi mikroorganizmov in transplantacijo genov v bakterije, s čimer se dobijo biološko aktivni proteini (insulin, interferon). Genetski inženiring ocenjujejo kot najbolj perspektivno področje biotehnologije v 21. stoletju. Za biologijo je to enako pomembno, kot je bil mikrotranzistor za elektroniko in komunikacije. To potrjuje tudi pridobivanje enoceličnih proteinov s fermentacijo, pri kateri uporabljajo genetsko »vodeno« bakterijo.¹¹

Biotehnologiji daje posebno vrednost široka uporaba njenih dosežkov. V zdravstvu, kjer je fermentacija in encimska tehnologija že dolgo uveljavljena, se uporabljajo biotehnološki procesi pri pridobivanju proteinov, antiteles, hormonov, cepiv in steroidov. Z genetskim inženiringom so razvili nov proizvodni proces za pridobivanje insulina, interferona, hormonov za rast in samostatitina. S fermentacijo in encimi so ustvarili možnosti za množično proizvodnjo antibiotikov in vitaminov, kar je pomenilo za farmacevtsko industrijo novo razvojno spodbudo.

Drugo pomembno področje uporabe biotehnologije je kmetijstvo in proizvodnja hrane. Zelo intenzivno je raziskovalno delo pri iskanju načinov povečevanja donosa poljščin. Namesto kemičnih dušikovih gnojil naj bi uporabljali bakterijo, ki bi uravnavala naravni proces ustvarjanja dušika v zemlji.

Raziskave na področju biotehnologije so zaradi pričakovanih koristi zelo intenzivne, vendar strokovnjaki menijo, da bodo prvi pomembnejši rezultati biotehnologije in njihova praktična uporaba možni šele v devetdesetih letih. Izdatki za raziskave in razvoj so v biotehnologiji zelo visoki, zato je tudi državna pomoč pomembna (v obliki ustanavljanja novih znanstveno raziskovalnih centrov in s finančno podporo); npr. v ZR Nemčiji je leta 1980 Zvezno ministrstvo za raziskave in tehnologijo prispevalo 45 milijonov zahodnonemških mark, na Japonskem znaša

⁹ V Sloveniji je bila storjena velika napaka s politiko ekstenzivnega zaposlovanja in prevelikega deleža delovno intenzivnih proizvodenj v strukturi predelovalne industrije.

¹⁰ Biotechnology and government policies, OECD, Paris, januar 1981, str. 4.

¹¹ Janez Sirše, Razvojne možnosti kemične in gumarske industrije, IER, Ljubljana, 1981.

neposredna finančna pomoč okrog 36 milijonov zahodnonemških mark letno.¹² Izkušnje na Japonskem kažejo, da so tudi investicijski stroški zelo visoki, saj je proizvodnja, ki temelji na biotehnologiji, kapitalno intenzivna. Zaradi tega je potrebno izbrati tista področja biotehnologije, na katera se bo usmeril domači razvoj, zelo natančno. Vsekakor pa je biotehnologija področje, od katerega pričakujejo v prihodnjem stoletju največji prispevek k tehnološkemu in gospodarskemu razvoju, v njem pa si bodo glede na sposobnosti izborile svoje mesto razvite države in dežele v razvoju.

Navedli smo le nekatere pomembne smeri tehničnega razvoja, ki naj bi v prihodnjem desetletju predstavljale osnove za dolgoročno ekonomsko politiko. Da bi lahko dosegli zastavljene cilje, bi morali v čim krajšem času razširiti znanstveno-raziskovalni potencial in oblikovati v gospodarstvu povezane celote, ki bodo sposobne realizirati dolgoročne razvojne programe. Prvi korak v tej smeri je korenita sprememba odnosa družbe in gospodarstva do znanosti, predvsem pa sprememba miselnosti, da je znanost kulturna dejavnost in ne dejavnost, ključnega pomena za razvoj proizvodnje in dviga produktivnosti. Sprememba družbenega odnosa do znanosti in uporabe njenih rezultatov v praksi, integracija gospodarstva in razvoj izvozno orientirane proizvodnje so nujni predpogoji za pospešitev tehničnega napredka.

¹² Biotechnology, Report of a Joint Working Party, Her Majesty's Stationery Office, London 1980, str. 19-21.

O delovni, poslovni in politični odgovornosti

Stopnjevanje odgovornosti

Zahteve po večji odgovornosti se v naši družbi porajajo v več ali manj pravih časovnih zaporedjih, največkrat tedaj, ko doživlja naša družba ekonomski zastoj in politično razhajanje.

Zahteve po večji odgovornosti se pravzaprav pojavljajo v nepravem času, potem ko so se težave že nakopičile in ko se skuša z zahtevo po poostreni odgovornosti obračunati s preteklimi grehi. Zaradi faznega zaostanka izzvenijo zahtevki po poostreni odgovornosti bolj kot nemočna reakcija na pretekla dejanja kakor pa premišljena anticipacija prihodnjih težav. Ker gre za »zvonenje po toči«, so posledice negativne z več vidikov:

1. negativne so zaradi tega, ker se obračuni polagajo prepozno;
2. ker se z obračunavanjem še bolj hromita dejavnost in pobuda vseh družbenih dejavnikov prav v razdobju, ko je stagnacija največja;
3. ker se odgovornost ne obravnava kot regulativ, ki naj bi preprečeval procese razhajanja v obdobjih ekonomskega vzgona in družbene diferenciacije.

Nič čudnega ni tedaj, če številni tuji strokovnjaki naš družbeni razvoj primerjajo s sunkovito vožnjo, med katero se ne zavira tedaj, ko so hitrosti velike, pač pa tedaj, ko je lokomotivi že pošla sapa.

Če torej razpravljamo o odgovornosti, morajo biti naše razprave obrnjene v prihodnost, ne v preteklost. Na napakah se sicer lahko marsikaj naučimo, vendar pa jih za nazaj ne moremo odpraviti; lahko pa zmanjšamo možnost prihodnjih napak.

Usmerjenost v prihodnost je pomembna še z enega vidika: z vidika nenehno naraščajočih zahtev po vse večji odgovornosti. Vse ostrejša zahteve po odgovornosti so posledica kopičenja nerešenih problemov iz prejšnjih kriznih obdobj, zelo verjetno pa tudi posledica naraščajočih potreb po vse večji odgovornosti. Razlogov za vse večjo odgovornost je več. Naštejmo samo nekaj najočitnejših:

1. naraščajoče pomanjkanje energije in surovin, ki zahteva, da je njihova poraba vse odgovornejša;

2. nenehno kopičenje minulega dela oziroma rast družbenega bogastva, ki zahteva večjo subjektivno odgovornost pri upravljanju proizvodnih sredstev in nakopičenega znanja;

3. naraščajoča delitev dela, ki stopnjuje medsebojno odvisnost sodelujočih in zahteva vse bolj tankočutno koordinacijo dela;

4. naraščajoča negotovost okolja, v katerem živimo, stopnjuje tveganje in zahteva vse večjo odzivnost na okolje;

5. nelastniška narava naše družbe, ki zahteva vse bolj izrazito kolektivno odgovornost za dogajanje.

Naštete okoliščine lahko uvrstimo med tiste dejavnike, ki bodo trajno delovali v naši družbi in zato silili v maksimiranje odgovornosti oziroma v nenehno zaostrovanje meril minimalne odgovornosti. To zaostrovanje odgovornosti lahko opredelimo z dvema skupinama lastnosti, ki označujeta minimalno in maksimalno odgovornost:

	Lastnosti minimalne odgovornosti	Lastnosti maksimalne odgovornosti	
	individualna	kolektivna	
partnerska odgovornost	objektivna	subjektivna	samoupravna odgovornost
	reaktivna	anticipativna	
	komisivna	omisivna	
hierarhična odgovornost	punitivna	benevolentna	socializacijska odgovornost
	monistična	pluralistična	

Na prvi pogled najbrž preseneča dejstvo, da kolektivno odgovornost uvrščamo v višjo, bolj zahtevno stopnjo kot individualno odgovornost. Mnenje, da je kolektivna odgovornost moralno in socialno manjvredna in da je treba težiti k individualni odgovornosti, je pogosto, če ne celo vse pogostejše. To mnenje je pravzaprav upravičeno, če se pod kolektivno odgovornostjo razume tako imenovana anonimna, pod individualno pa osebna odgovornost. Anonimna odgovornost namreč pomeni, da so za delovanje odgovorni vsi člani skupine, ne pa tudi vsak posamezni član skupine. Anonimna odgovornost izključuje osebno odgovornost in pomeni zaradi tega nižjo stopnjo kot individualna odgovornost. Nasprotno velja za kolektivno odgovornost: ta ne izključuje osebne odgovornosti, ampak pomeni razširitev individualne odgovornosti na odgovornost za skupna dejanja. Kolektivna odgovornost pomeni odgovornost za posledice

dice osebnih dejanj pa tudi odgovornost za vse tiste posledice, ki izvirajo iz skupnega dela in iz delovanja skupine, s katero posameznik sodeluje.

Tako kot kolektivna odgovornost ne pomeni zanikanja, ampak le ohranjanje in preseganje individualne odgovornosti, tudi subjektivna odgovornost ne izključuje objektivne odgovornosti, t.j. verjetnosti, da bodo dejanja posameznika ali skupine sankcionirana s strani sankcijskega subjekta, ampak pomeni, da poleg objektivnih sankcij obstaja tudi čut odgovornosti, ki ne glede na verjetne sankcije samoregulativno uravnava posameznikova ali pa skupinska dejanja. Svobodne in samoupravne družbe si pač ni mogoče zamisliti brez subjektivne odgovornosti, brez razvitega čuta odgovornosti, brez prostovoljne discipline in brez internaliziranih norm. Družba, v kateri se ne krade samo zaradi strahu pred sankcijo, ni visoko razvita družba. Še več: če subjektivna odgovornost ni razvita, mora sleherni sistem izdelati tako razvejan in tako totalen sistem sankcij in kontrole, da praktično ne more več funkcionirati. Sodobne družbe morajo biti fleksibilne, če hočejo preživeti v dinamičnem okolju; to pa lahko dosežejo le ob razviti subjektivni odgovornosti in sorazmerno enostavnem sistemu objektivne odgovornosti (Flanders, 1966). Isto načelo je poudarjal tudi Lenin v svoji knjigi *Država in revolucija*, ko je dejal, da se bo socialistična družba reproducirala v vse manjši meri na podlagi zunanjih sankcij in vse bolj na podlagi moralnega samoreguliranja članov skupnosti; vse manj na podlagi prisile in vse bolj na podlagi medsebojnega zaupanja. Družba, v kateri ni medsebojnega zaupanja, ne more biti razvita družba, kaj šele socialistična ali celo samoupravna družba. (Lenin, CZ, 1949).

Podobno kot pri pravkaršnjih dveh parnih primerjavah moramo tudi pri naslednjih treh poudariti, da med njimi ne gre za medsebojno izključevanje, ampak za preseganje reaktivne, komisivne in punitivne odgovornosti z anticipativno, omisivno in benevolentno odgovornostjo. Anticipativna odgovornost, temelječa na skupni projekciji (ali na skupnem planskem dogovoru), ne sme izključevati odgovornosti za sedanja in minula dejanja, saj bi v tem primeru pomenila beg iz sedanjih težav v prihodnje iluzije. Anticipativna odgovornost pomeni, da se zavedamo posledic naših sedanjih dejanj za prihodnje dogodke in za prihodnje generacije. Z ekološkimi gibanji se ta zavest in tovrstna anticipativna odgovornost tudi vse močneje uveljavljata.

Najbolj zahtevna je omisivna (opustitvena) odgovornost, saj z njo postuliramo odgovornost za vse tiste izgubljene možnosti in zamujene prilike, ki so bile v dani situaciji latentno navzoče, pa so ostale neizkoriščene. Tudi omisivna odgovornost ne izključuje komisivne (zadolžitvene) odgovornosti za obveze, dogovore in pooblastila, ampak pomeni širjenje te odgovornosti za tisto, kar ni bilo storjeno, pa bi bilo lahko. Samo po sebi se razume, da te odgovornosti ni mogoče sankcionirati objektivno institucionalno in punitivno, ampak le moralno in benevolentno: odgovor-

nost za aktualiziranje latentnih možnosti lahko samo stimuliramo, ne moremo pa takšne neodgovornosti kaznovati.

In slednjič, tudi pluralistična odgovornost več različnim sankcijskim subjektom hkrati ne pomeni izključevanje posebne odgovornosti, ki jo ima delujoči subjekt do posameznega sankcijskega subjekta, ampak pomeni deljeno in hkrati večsmerno odgovornost do različnih družbenih skupin in organizacij. V socialistični družbi, v kateri naj ne bi bilo niti lastniških niti oblastniških monopolov, monistična odgovornost do ene same skupine ni več mogoča. Pluralistična odgovornost je pravzaprav kazalec demonopolizacije lastnine in oblasti.

Razcep med normami in pogoji odgovornega delovanja

Če skušamo normativno opredeliti naravo odgovornosti v samoupravni socialistični družbi, tedaj lahko postuliramo zahtevo po maksimiranju odgovornosti. Odgovornost bi morala biti kolektivna, subjektivna, anticipativna, omisivna, benevolentna in pluralistična. Pri tem ne smemo zavreči minimalne odgovornosti, ki je značilna za reprodukcijo preprostejše liberalno-lastniške družbe. Ta družba je temeljila na recipročni izmenjavi, na partnerstvu, na pogodbi, na uveljavljanju zasebnega interesa in na strpnosti do interesov drugih, na individualnem tveganju in na avtomatičnih sankcijah, ki jih je uveljavljalo tržišče. Takšno družbeno okolje se je lahko reproduciralo na podlagi partnerske odgovornosti, ki je bila individualna, objektivna in reaktivna. Poleg partnerske odgovornosti, ki je bila mogoča samo med lastniki, je obstajala še hierarhična odgovornost, za katero je bila značilna komisivna, punitivna in monistična odgovornost in je veljala za razmerje med lastniki in nelastniki.

Za produkcijo socialistične samoupravne družbe minimalna odgovornost ni več zadostna, saj z njo ni mogoče producirati niti samoupravnih odnosov niti socializirane lastnine in oblasti. To pa seveda ne pomeni, da moramo partnerstvo in hierarhično odgovornost zavreči prej, preden smo izoblikovali samoupravno in socializacijsko odgovornost, saj bi to pomenilo vračanje družbe v predkapitalistično barbarsko stanje. Pogosta znamenja barbarizma v nekaterih nastajajočih družbah nas opominjajo, da je bolj ali manj trajno vračanje v barbarizem še kako realna nevarnost za nastajajoče nekapitalistične družbe.

Razvijanje socialistične odgovornosti bi moralo najbrž potekati v znamenju mini/maksimalne strategije: ohranjati bi moralo minimum odgovornosti, ki je bil vzpostavljen s partnerskimi odgovornostmi, in hkrati razvijati višje oblike samoupravne in socializacijske odgovornosti.

Samoupravna in socializacijska odgovornost se lahko razvijeta le v določenih okoliščinah: pri ustreznih ekonomski strukturi, ustreznih vrednostni usmeritvi oziroma kulturi in pri ustreznem institucionalnem sistemu. Za zdaj imamo samo ustrezen institucionalni sistem, nimamo pa še

ustrezne ekonomske strukture niti ustrezne kulturne usmeritve. V ekonomskem sistemu prevladujejo dohodkovni odnosi nad solidarnostjo, tekmovalnost nad sodelovanjem, individualna delitev dela nad kolektivno, individualno nagrajevanje nad kolektivnim in individualna poraba nad skupno. V takšnih razmerah lahko vzdržujemo partnersko odgovornost, ker višjih oblik pri tržnih odnosih in pri tradicionalni tayloristični organizaciji dela ne moremo razviti. Če skušamo na silo preseči partnersko odgovornost, je skoraj neizogibno, da zaradi objektivnih okoliščin ne bomo mogli razviti niti samoupravne niti socializacijske odgovornosti, pač pa zatrli tisto, ki je edina mogoča v danih razmerah. Vedeti moramo, da se človek vede racionalno, kar pomeni, da se odziva na dejansko, ne pa na normativno postulirano okolje. To nam potrjuje tudi vrednostna usmeritev večine prebivalstva, za katero lahko rečemo, da je pridobitniška, potrošniška in individualistična.

Če hočemo dogajanje usmerjati v skladu z mini/maksimalno strategijo, moramo torej sprožiti strukturne spremembe, ki bodo to strategijo omogočale, ne pa ovirale. Načelno in zelo splošno lahko rečemo, da moramo uveljavljati sodelovanje namesto tekmovanja, skupinsko delitev dela in skupinsko nagrajevanje, odprti sistem izmenjave, ki temelji na nadrecipročnem (ne nericipročnem!) obtoku dobrin in storitev, ter nepridobitniško in nepotrošniško kulturo, ki je usmerjena v spontano ustvarjalno dejavnost v okviru prostovoljnih družbenih organizacij.

Delovna odgovornost

Kolektivno, subjektivno in anticipativno odgovornost (ki smo jo označili tudi kot samoupravno odgovornost) lahko razvijamo samo ob skupinskem delu, ki temelji na samostojnem samoreguliranju in samodelovanju, ne pa na tayloristični individuaciji nalog in na individualnem nagrajevanju. Pri tem delovne skupine ne bi smeli pojmovati kot cilj; ne gre za to, da se posameznik podredi skupini, pač pa zato, da se s skupinsko delitvijo dela oblikuje dovolj prostora za aktivno in samoiniciativno sodelovanje članov delovne organizacije. Brez samostojnih delovnih skupin niso možne skupinska odgovornost, skupinska kontrola in skupinske sankcije. Dosedanji sistem delitve dela, ki mu pravimo taylorizem, ne dopušča samostojnega in samoiniciativnega sodelovanja, ampak zahteva poslušno in natančno izvajanje. Če v takšnih okoliščinah pozivamo k samodisciplini in zavesti in če v takšni situaciji zavračamo hierarhično poslušnost, tedaj pač podiramo tisto, kar je mogoče, in uveljavljamo tisto, kar ni mogoče: podiramo disciplino in uveljavljamo samodisciplino. Rezultat tega je anomija v zavesti zaposlenih in anarhija v medsebojnih delovnih odnosih.

Dosedanje raziskave so pokazale (Rus, 1972), da je aktivno sodelovanje zaposlenih pri delu najpomembnejši dejavnik večje subjektivne odgovornosti: aktivno sodelovanje močnejše vpliva na rast subjektivne odgo-

vornosti kot pa izobrazba in status posameznika v podjetju. Empirične raziskave so prav tako pokazale, da obstoječi način delitve osebnih dohodkov ne vpliva na delavčev odnos do dela (Rus, 1963): na boljši odnos do dela ne vplivata niti višina dohodka niti pravičnost delitve, kar potrjuje domnevo nekaterih jugoslovanskih ekonomistov, da je naš sistem delitve po delu že vsaj pred 15 leti izčrpal vse motivacijske rezerve. Od razvijanja tega sistema ne moremo pričakovati niti večje zavzetosti za delo niti večje odgovornosti za rezultate dela.

Ob teh kritičnih pripombah na račun strukturnih ovir za razvijanje višje stopnje delovne odgovornosti moram posebej poudariti, da ne gre za odpravo sedanjega sistema delitve dela in dohodka, ampak za postopno razvijanje nove kolektivne samoregulacije delovnega procesa. Takšno kolektivno samoregulacijo dela lahko uveljavimo prek delnih zborov, prek avtonomnih delovnih skupin, prek projektnih skupin, prek krožkov za kvaliteto kontrole, prek gibanja za zmanjšanje stroškov ali pa prek izvirne kombinacije vseh zgoraj omenjenih oblik (Rus, 1977).

Z uveljavljanjem različnih oblik kolektivnega samoreguliranja delovnega procesa lahko aktiviramo proces pozitivnega feed-backa, nekakšnega samorazvijajočega se obtoka, ki z bolj aktivnim sodelovanjem delavcev povečuje njihove aspiracije po sodelovanju, te pa povratno povečujejo dejansko sodelovanje. Ta proces je sicer postopen in ga ni mogoče umetno pospeševati, jo pa hkrati tudi trajen in prisoten v vseh družbenih okoljih: mednarodna raziskava v 12 evropskih deželah je pokazala, da so v vseh deželah in tudi v vsaki posamezni od teh dežel zveze med dejanskim sodelovanjem delavcev in med njihovimi željami po sodelovanju izredno tesne (IDE Group, 1981). In če k tej ugotovitvi pritegnemo še prejšnje empirične ugotovitve, iz katerih sledi, da se z večjo aktivnostjo povečuje tudi subjektivna odgovornost, potem lahko rečemo, da smo nakazali dokaj zanesljivo in dokaj univerzalno strukturno spremembo, ki omogoča postopno in trajno sodelovanje delovne odgovornosti.

Poslovna odgovornost

Če z večjim sodelovanjem delavcev pri regulaciji dela lahko trajno stopnjujemo odgovornost delavcev za njihovo delo, pa velja za kolektivizacijo odločanja o poslovni politiki nasprotni trend: vse večja kolektivizacija odločanja o poslovni politiki ne povečuje dejanske odgovornosti delavcev in samoupravnih organov za poslovno politiko niti ne povečuje njihovega vpliva nanjo, zmanjšuje pa formalno in dejansko odgovornost poslovodnih organov in strokovnih služb za poslovno politiko (Rus, 1972).

Drugačni učinki sodelovanja izvirajo iz dejstva, da je odgovornost za poslovanje drugačne narave, kot pa odgovornost za lastno delo in delo

delovne skupine. Večina zaposlenih, tudi če je akademsko izobražena, nima specifičnega znanja niti specifičnega iskustva za oblikovanje poslovne politike, zato ne morejo polnovredno odgovarjati za poslovno politiko, tudi če bi to hoteli. Sicer pa tudi rezultati empiričnih raziskav vedno znova kažejo, da si delavci želijo manj intenzivno sodelovanje, kot ga lahko uveljavijo glede na normativne regulative (Rus, 1979). Njihovo sodelovanje in njihove želje po sodelovanju pri odločanju o poslovni politiki so sicer še vedno dokaj večje kot pri delavcih iz drugih evropskih dežel (IDE Group, 1981), vendar se v veliki večini primerov omejujejo na željo po konsultiranju in vplivanju na oblikovanje poslovne politike; želje po odločanju in po prevzemanju odgovornosti za poslovne odločitve so pri delavcih redke.

Ta splošna ugotovitev seveda ne velja za sleherno odločitev niti za sleherno organizacijo. Odločitve, ki se, npr. nanašajo na kadrovsko politiko in na razvoj podjetja, so manj profesionalne narave in bolj usodne za prihodnost slehernega zaposlenega v podjetju, medtem ko sta nabava nove tehnologije ali pa odpiranje novega tržišča laiku manj dostopen problem. Podobno variiranje lahko predpostavljamo tudi glede na velikost organizacije in delitev dela: čim večja je organizacija in čim bolj je razvita delitev dela, tem večja bo profesionalizacija poslovanja in tem manjše bodo možnosti za kolektivizacijo poslovne politike. Udeležba delavcev in samoupravnih organov pri odločanju v takšnih okoliščinah ne more privedi do njihove večje odgovornosti, lahko pa privede do bistvenega zmanjšanja odgovornosti poslovnih organov. Pri razmeroma visoki profesionalizaciji poslovne politike, kolektivizacija odločanja ne vodi k maksimiranju odgovornosti delavcev in samoupravnih organov, vodi pa k usihanju tiste minimalne odgovornosti, ki so jo doslej poslovodni organi neizogibno imeli.

V zvezi s tem moramo poudariti, da niti delavci niti samoupravni organi v takšnih okoliščinah ne čutijo odgovornosti za poslovno politiko, ne zaradi tega, ker tega ne bi hoteli, ampak zaradi tega, ker ne morejo. Logiko odgovornosti je treba z glave postaviti zopet na noge: za poslovanje ne odgovarjajo delavci in samoupravni organi, pač pa poslovodni organi skupaj s strokovnimi službami. Zato so šolani in plačani. Za svoje delo, za poslovno politiko odgovarjajo delavskim svetom. To načelo bo dobivalo na teži toliko bolj, kolikor bolj se bo poslovanje profesionaliziralo.

To načelo pomeni, da je treba težiti k socializaciji, ne pa k kolektivizaciji poslovne politike. Samo s socializacijo poslovne politike lahko dosežemo, da bodo poslovodni organi maksimalno odgovorni za svoje delo. Socializacija seveda ne pomeni, da se vloga delavcev in samoupravnih organov zmanjšuje, pomeni le, da se ta vloga iz participativne spreminja v kontrolo. Samoupravni organi bi morali odgovornost za poslovne odločitve v večji meri prepuščati poslovodnim organom in strokovnim službam, po drugi strani pa bi morali intenzivirati svojo kontrolno in sankcijsko

vlogo. S tega vidika je vloga delavskega sveta TOZD ali OZD izredno dragocena, saj lahko kot organ, ki deluje znotraj podjetja, hitreje, bolj neposredno in bolj natančno reagira na vse dejanske ali pa domnevne deviacije poslovnih organov. Učinkovita kontrola delavskega sveta in drugih samoupravnih organov maksimira odgovornost poslovnih organov in omogoča njihovo kolektivno, subjektivno in anticipativno odgovornost. To pa je bistvena prednost glede na objektivno in reaktivno odgovornost, ki izvira iz tržnih avtomatizmov.

S socializacijo poslovne politike se vloga samoupravnih organov na videz približuje vlogi, ki jo imajo v kapitalističnih podjetjih administrativni odbori delničarjev. Vendar se dejansko od nje razlikuje: funkcionalno so samoupravni organi lahko bolj učinkoviti, ker so sestavljeni iz zaposlenih, ki neposredneje zasledujejo dogajanje v podjetju in so zaradi delovne povezanosti z njimi tudi bolj zainteresirani za njegovo uspešno poslovanje. Prekinitev delovnega razmerja in odhod iz podjetja je namreč neprimerno težja sprememba kot pa umik delnic in njihov prenos v drugo podjetje. Poleg tega je tudi socialna vloga samoupravnih organov drugačna.

Bistveni problem pri uveljavljanju kontrolne in sankcijske funkcije samoupravnih organov je v moči oziroma nemoči: samoupravni organi v večini primerov nimajo večje moči kot poslovodni organi, zato ne morejo izvajati učinkovite kontrole in učinkovitih sankcij nad njimi, ampak so pogosteje le instrument za legitimizacijo poslovodne prakse.

Uveljavljanje odgovornosti poslovnih organov zavisi od moči samoupravnih organov. S tega vidika ima seveda popolnoma prav Šetinč (1976), ko pravi, da merilo za odgovornost »ni samo nekakšna abstraktna družbena zavest... Pravo merilo je odgovor na vprašanje, do kam sega resnična oblast delovnega človeka«. Če ta ne sega niti do delavskega sveta, o odgovornosti poslovnih organov ne moremo govoriti. Še manj lahko govorimo o krepitvi kontrole nad poslovodnimi organi, »ki ima za cilj omejevanje zlorabe oblasti« (Stavileci, 1978). Moč poslovnih organov v tem primeru ni socializirana, tudi če je odločanje povsem kolektivizirano. Moč poslovnih organov in strokovnih služb ostaja zunaj socialne kontrole samoupravnih organov in je tako rekoč privatizirana. Če ima vodstvo visoko razvito subjektivno odgovornost, posli tečejo normalno, če pa je nima, pride do tako težkih situacij, da morajo intervenirati zunanje sile, praviloma ZK in druge politične organizacije.

Privatizacija moči in sredstev je zlasti pogosta tedaj, ko sestavljajo politične organizacije skupaj s strokovnimi službami koalicijo moči. V teh primerih je dominacija poslovnih organov absolutna, vloga samoupravnih organov pa je omejena na naknadno ugotavljanje legitimnosti tega, kar so poslovodni organi že realizirali.

V takšnih okoliščinah postane vprašanje moči samoupravnih organov življenjskega pomena. Moči, s katero bi se lahko postavili po robu samovolji poslovnih organov, ponavadi ne morejo doseči zgolj s pod-

poro političnih organizacij znotraj TOZD-a ali OZD-a. Potrebna je podpora zunanjih organov, ZK in sindikatov, da se oblikuje dovolj močna nasprotna koalicija v okviru samoupravnih organov. Brez takšne trajne koalicije med političnimi organizacijami in samoupravnimi organi ni mogoč uspešen boj proti tehnokratskim in birokratskim uzurpacijam moči in privatizacijam sredstev (Popov, 1974; Maškovič, 1978).

Trajna koalicija med političnimi organizacijami in samoupravnimi telesi je danes ključ učinkovite socializacije moči poslovnih organov in s tem tudi ključ za odgovorno uporabo njihove moči. Brez trajne opore v političnih organizacijah samoupravna telesa ne bodo mogla pravočasno preprečevati anomalij v poslovni politiki oziroma v praksi vodilnih ljudi.

Premajhna objektivna odgovornost poslovnih organov v naših delovnih organizacijah zaviralno vpliva tudi na neposredno sodelovanje delavcev v delovnem procesu. Čeprav deluje pozitiven feedback naraščajočega sodelovanja delavcev v delovnem procesu samogibno, pa lahko naraščajoča neodgovornost poslovnih organov deluje na ta samogibni proces zaviralno, s tem da povečuje apatičnost delavcev zaradi samovolje vodilnih krogov. Učinkovita socializacija moči je potemtakem ključ za to, da se ponovno vzpostavi poslovna odgovornost, pa tudi za to, da se ne blokira spontano stopnjevanje delovne odgovornosti.

Socializacijo poslovne politike bi morali poleg političnih organizacij podpirati tudi drugi zunanji dejavniki: pri tem ne mislim samo na sistem davkov, ki zagotavljajo, da podjetje nosi del družbene odgovornosti (Adizes, 1973), ampak tudi na navzočnost lokalnih skupnosti, potrošnikov in drugih porabnikov v samoupravnih organih podjetja: ti bi morali biti vključeni v vse delovne organizacije, ne samo v organizacije posebnega družbenega pomena (Lukić, 1976).

Problem učinkovite socializacije moči vodilnih skupin se pojavlja tudi na ravni občinskih skupščin in v okviru delegatskega sistema. Iz nedavne raziskave javnega mnenja RI FSPN (1981) lahko sklepamo, da zaznani vpliv delavcev v delegatskem sistemu ne rase, ampak kaže celo tendenco rahlega nazadovanja. Delegati ZZD v večini primerov ne čutijo, da imajo na dogajanje večji vpliv kot tisti, ki niso vključeni v delegatske funkcije. Očitno je, da se s sodelovanjem v delegatskem sistemu vpliv delegatov ne povečuje; to pomeni, da se s kolektivizacijo odločanja tudi v okviru delegatskega sistema ne povečuje socializacija moči.

Zgornjo domnevo potrjuje tudi empirična raziskava, opravljena na ravni občinskih skupščin v SR BiH (Miljevič, 1978). Iz te raziskave med drugim sledi, da imajo v okviru občinskih skupščin skoraj vso pobudo v svojih rokah izvršni sveti občinskih skupščin: izvršni sveti občinskih skupščin so v letu 1976 v 82 občinah SR BiH predložili v obravnavo 10.891 sklepov, delegati pa le 1.476 sklepov. Glede na normativna določila, ki naj bi urejala delo delegatov, je seveda tako okrnjena pobuda delegatov nevzdržna. Toda če upoštevamo dejanski status delegatov ter

njihove strokovne in časovne zmogljivosti, lahko tudi to skromno iniciativa ugodno ocenjujemo.

Glede na status in druge realne (časovne in funkcionalne) omejitve najbrž v bližnji prihodnosti ne moremo pričakovati bistveno večje pobude in bistveno bolj intenzivne udeležbe delegatov v sistemu delegatskega odločanja. Zaradi tega bi bilo treba tudi v delegatskem sistemu v večji meri uveljavljati načelo socializacije moči. Tudi delegatski sistem bi moral v večji meri razvijati svojo kontrolno funkcijo in učinkovitejši sistem sankcioniranja. S tem bi povečal odgovornost lokalnih vodilnih skupin. Socializacija moči je bližnjica k uspešnemu preprečevanju samovolje lokalne birokracije in politokracije, kolektivizacija odločanja pa bo dosegla socializacijo moči šele tedaj, ko bo izvedena v popolnosti na vseh področjih delegatskega sistema. Glede na dosedanji razvoj je očitno, da smo od popolne kolektivizacije še zelo daleč. Če torej ne uberemo bližnjice, se izpostavljamo nevarnosti vse manj kontrolirane in vse bolj neodgovorne moči, ki jo imajo vodilne skupine na ravni lokalnih skupnosti.

Politična odgovornost

Med družboslovci vse bolj pogosto srečujemo mnenje, da je temeljni vir nezadostne politične odgovornosti v nejasnih opredelitvah funkcij, ki jih imajo posamezna politična telesa, politične organizacije in skupine, v neučinkoviti kontroli nad temi subjekti in v izjemno redki rabi sankcij proti njim. Černetič (1978) piše, na primer, da se na političnem področju »ne uveljavljajo« dovolj jasni kriteriji o subjektu odgovornosti, o sankcijskih kriterijih in o sankcijskem subjektu... »problem odgovornosti je zaostren z dejstvom, da je osebna materialna in kazenska odgovornost praviloma rezervirana le za individualne poslovodne organe in za delavce v delovnih organizacijah, ne pa tudi za vodilne javne delavce v družbenopolitičnih skupnostih. Odgovornost na teh nivojih je praviloma kolektivna in moralna (družbenopolitična), le-ta pa je navadno še porazdeljena na več organov, ki pripadajo različnim, relativno samostojnim organizacijam (npr. za izvajanje iste akcije odgovarjajo organi, sveti, komisije ipd. družbenopolitičnih skupnosti, družbenopolitičnih organizacij itd.).«

Zdi se, da opis stanja ustreza dejanskosti in najbrž ni nikogar, ki bi ga označil kot neobjektivnega. Vendar pa opis implicitno vsebuje tudi izražena merila, na podlagi katerih naj bi se politična odgovornost izboljšala. Implicitno se namreč primerjata individualna materialna in kazenska odgovornost, ki je uveljavljena v drugih sektorjih družbenega dogajanja, s kolektivno in moralno odgovornostjo, ki je uveljavljena za vodilne javne delavce. Iz te primerjave pravzaprav sledi, da naj bi se odgovornost političnih javnih delavcev zaostрила, tako da bi tudi zanje veljala individualna materialna in kazenska odgovornost.

Ali se s temi ukrepi zares lahko poveča politična odgovornost javnih delavcev? Nekateri politologi na to vprašanje odgovarjajo pritrdilno. Tako meni, na primer, Jovičić (1978), da bi morali politično odgovornost zaostri z naslednjimi ukrepi:

1. z zahtevo, da sleherni javni delavec ob prevzemanju svoje funkcije jasno opredeli stališča in delovni program, ki ga bo uveljavljal v svojem mandatnem obdobju;

2. z odpravljanjem odločanja v zaprtih skupinah; zmanjšala naj bi se razlika med neformalnim sprejemanjem odločitev in formalnim potrjevanjem teh odločitev; brez tega ni mogoče omejiti pojava »sivih eminenc« in »grešnih kozlov«;

3. s pogostejšim uveljavljanjem odpoklica vodilnih oseb ali delegatov;

4. z razvijanjem javnega mnenja; po avtorjevem mnenju imamo dve skrajnosti: uradno javno mnenje na eni strani in opravljivo, mišjelukensko »javno mnenje« na drugi strani. Pravega javnega mnenja, resnega in zrelega, za zdaj še nimamo.

Osebnostno menim, da z zaostrovanjem osebne materialne in kazenske odgovornosti na področju političnega delovanja na moremo doseči bistvenih izboljšav. Če gre za osebno zlorabo položaja ali celo za kriminalna dejanja, je individualizirana, institucionalizirana odgovornost nujna. Sankcioniranje takšnih individualnih prestopkov ugodno vpliva na javno mnenje in v političnem življenju vsaj do neke mere slabi skupino, ki je takšnemu posamezniku omogočila vzpon. Toda prav to drugo dejstvo, ki bi ga lahko imenovali stranski učinek sankcioniranja, ponavadi ovira individualno sankcioniranje. Skupina namreč varuje posameznega člana pred sankcijami predvsem zaradi tega, ker s tem varuje tudi svoj ugled pred javnostjo, ne pa iz človekoljubnih ozirov do prestopnika. Če pa pride do materialnih in kazenskih sankcij proti visokemu političnemu funkcionarju, potem je inkriminirani politični javni delavec skoraj zanesljivo že eliminiran iz svoje skupine ali pa ima v svoji skupini obrobni položaj in mora zato kot »grešni kozel« prevzeti nase krivdo, ki bi sicer bremenila vso skupino.

Ne trdim, da velja takšna skupinska dinamika samo v politiki. Barach in Lawler (1980) opisujeta tudi delovne organizacije kot izrazito politične tvorbe, v katerih nenehoma poteka združevanje interesnih skupin v koalicije moči, pogajanje med koalicijami in razpadanje koalicij. Domnevam pa, da so tovrstni politični procesi v političnih telesih, organizacijah in skupinah veliko intenzivnejši kot pa v delovnih organizacijah. Na splošno namreč velja, da sta skupinarstvo in koalicionizem toliko bolj razvita, kolikor manj so mogoča objektivna merila za ocenjevanje dejavnosti (Pfeffer, 1976). Če temu dodamo še dejstvo, da v političnih organizacijah in telesih cilji delovanja niso in nikoli ne bodo tako jasni in tako specifični, kot so v delovnih organizacijah, lahko pričakujemo, da tudi delitev dela v

političnih organizacijah nikoli ne bo niti približno tako razvita kot v delovnih organizacijah.

Globalni in nespecificirani cilji političnih teles in organizacij, njihova nizka delitev dela in subjektivnost pri ocenjevanju politične dejavnosti, vse to sili sodelujoče v skupinarstvo in koalicionizem. Kadar je politični vrh karizmatičen, je političnega koalicionizma manj, kadar pa ni izrazitega vrha, koalicionizem neizogibno raste.

Pri oblikovanju in reguliranju politične odgovornosti moramo upoštevati naravo političnega delovanja, zato moramo težiti predvsem k uveljavljanju subjektivne in kolektivne odgovornosti, ne pa k uveljavljanju individualne in objektivne odgovornosti. Uveljavljati bi se moralo predvsem subjektivno vrednotenje politične dejavnosti, in sicer ne znotraj samih političnih skupin, ampak v tistih družbenih krogih, ki so razmeroma neodvisni od političnih organizacij in teles.

Če upoštevamo, da so te organizacije in telesa v večini primerov najmočnejši centri moči, tedaj je jasno, da je za neodvisno ocenjevanje politične prakse zelo malo možnosti. Še manj je možnosti, da bi prišlo do sankcioniranja neodgovorne politične dejavnosti, saj praviloma ni nikogar, ki bi bil nad temi centri moči. V takšnih okoliščinah sovpadata subjekt in objekt kontrole in tudi objekt in subjekt sankcioniranja. Na vrhu družbene piramide se to dogaja skoraj neizogibno: če sankcijski subjekt obstaja, praviloma nima tolikšne politične moči, kakršno ima objekt sankcioniranja. V tem je paradoks vseh dosedanjih družb: prav tam, kjer je moč največja, kjer gre za usodo celotnega sistema, je odgovornost najmanj razčlenjena in najmanj uveljavljena. Nič čudnega, če zaradi tega tako pogosto slišimo in beremo znameniti postulat: bistvo moči je v tem, da nima razloga izven sebe, ampak v sami sebi. Ali kot je dejal Spinoza: *deus est causa sui*.

Zaradi opisanih značilnosti je socializacija politične moči izredno težaven proces. Najbolj okrnjeno obliko socializacije srečujemo tedaj, ko je subjekt moči sam sebi tudi sankcijski subjekt, ko prek samokritike, samokontrole in samodiscipline uveljavlja samoodgovorno uporabo moči. V tem primeru gre za interno, ne pa tudi za eksterno kontrolo politične moči.

Višjo stopnjo socializacije moči srečujemo tedaj, kadar sankcijski subjekt ni več istoveten z nosilcem družbene moči, ni pa še dovolj močan, da bi nad njim izvajal učinkovito kontrolo. Takšen zunanji sankcijski subjekt ima moralno, ne pa tudi dejansko socialno ali politično moč. Deluje kot simbol oziroma kot vrednota, ki zavezuje center politične moči, da uresničuje določeno politiko in določene cilje. Tak simbolni sankcijski subjekt, ki ima funkcijo moralnega sankcioniranja, je lahko narod, ljudstvo, pretekle žrtve, prihodnje generacije, delavski razred, zlata sredina, volilno telo in podobno. V vseh teh primerih gre seveda za socialno združbo, ne pa za visoko povezan in visoko organiziran družbeni

subjekt. Zato ne more izvajati učinkovitega vrednotenja, kontrole in sankcioniranja; ni realni, pač pa le moralni sankcijski subjekt.

Z diferenciacijo centra politične moči v več med seboj neodvisnih in kompetitivnih frakcij, koalicij in političnih organizacij, nastaja politični pluralizem, ki je tretja, spet nekoliko bolj izrazita stopnja socializacije politične moči. Politični pluralizem v večini primerov ne pomeni nič več kot vzajemno konfrontacijo, kritiko in kontrolo med različnimi političnimi elitami, zato političnega pluralizma praviloma ne bi smeli enačiti z demokratično kontrolo in z demokratičnim sankcioniranjem centrov politične moči. Toda če je pri političnem pluralizmu stopnja demokratizacije nizka, je ponavadi stopnja socializacije moči že precej intenzivna, saj vladajoče elite dejansko polagajo račun druga pred drugo.

Stopnja demokratizacije v političnem pluralizmu zavisi od razmerja med vodstvom in članstvom političnih partij oziroma političnih organizacij. Če so vodstva bolj ali manj neodvisna od članstva, če je moč centralizirana na vrhu političnih strank in če se članstvo omejuje na pasivno vlogo simpatizerjev, je politični pluralizem pač interna igra in protiigra med vrhovi političnih elit.

Nasprotje temu elitističnemu političnemu pluralizmu je socialni pluralizem. Olson (1965) ga opisuje takole: »Pluralizem pomeni bistveno več kot skupine pritiska (pressure groups): v resnici imajo te le obrobno vlogo. Pluralizem je politična filozofija, ki zagovarja načelo, da morajo imeti prostovoljna združenja vseh vrst, še posebej pa sindikati, cerkve in skupnosti večjo ustavno vlogo v družbi; država ne bi smela imeti neomejene kontrole nad temi združenji. Pluralizem po eni strani nasprotuje heglovskemu čaščenju nacionalne države, po drugi strani pa izraža bojazen tudi nasproti anarhističnim in laissez-fairovskim individualističnim ekstremom. Pluralizem teži k družbeni varnosti, ki jo omogočajo številna pomembna združenja, s tem da imajo vlogo blažilca med posameznikom in državo. »Ta prostovoljna združenja ponujajo okvir za iniciativno, spontano in svobodno dejavnost. Kot vidimo, je glavna funkcija socialnega pluralizma v tem, da omejuje vpliv države oziroma centrov politične moči, da preprečuje totalitarizem in ščiti posameznikovo samostojno, spontano in samoiniciativno dejavnost. S tem ko omejuje vsemogočnost političnih centrov, pa pušča ob strani vprašanje kontrole oziroma socializacije njihove moči.

Funkcionalni pluralizem do neke mere rešuje oba problema: uveljavlja delitev družbene moči in s tem tudi omejuje politično moč; po drugi strani uveljavlja tudi partnerstvo, to pomeni, pogodbeno soodvisnost med tistimi centri moči, ki skrbijo za obnavljanje temeljnih funkcij družbenega sistema. Oblike takšnega funkcionalnega pluralizma so zelo različne: najbolj tradicionalna je delitev oblasti med cerkvijo, državo in gospodarstvom. Ta funkcionalni pluralizem je navzoč v novejši zgodovini večine evropskih držav in predstavlja strukturni temelj evropske demokracije. Z usihanjem politične moči cerkve, se širi korporativistična inačica funkcio-

nalnega pluralizma, katere jedro je partnerstvo med delodajalci, sindikati in državo. De Gaulle je – kot vemo – hotel institucionalizirati partnerstvo med vrhovi teh treh velikih korporacij. Švedska in Japonska ustvarjata svoj neformalni socialni konsenzus prav prek teh treh megaorganizacij, zato ni nič čudnega, če H. Kahn (1973) Japonsko enostavno označuje kot »korporativno državo«.

Moderni korporativizem seveda nima nič skupnega z liberalnim idealom, ki ga je razvil Durkheim (1972) in ki bi ga lahko imenovali profesionalni pluralizem. Durkheim je upošteval trende novejših družb, zlasti nenehno naraščajočo delitev in profesionalizacijo dela. V njih je videl preobsežen in dolgotrajen družbeni proces, ki bo v vse večji meri absorbiral delovno in tudi zunaj delovno življenje slehernega posameznika. Zaradi tega je profesionalnim združenjem pripisoval ključno vlogo v socialni integraciji posameznikov pa tudi v kontroli politične moči. Durkheimova vizija korporativistične družbe je bila vsekakor bolj organska, bolj pluralistična, bolj funkcionalna in bolj utemeljena na delu, kot pa so korporativizmi, ki se pojavljajo v zadnjih 50 letih. Ti moderni korporativizmi pomenijo pravzaprav delitev oblasti med politokracijo, tehnokracijo in sindikalno birokracijo, torej delitev moči med vrhovi, ki so neodvisni od množic in skriti pred očmi javnosti. V bistvu so to politični centri sivih eminenc. Funkcionalni pluralizmi so nedvomno učinkoviti, toda hkrati tudi izrazito nedemokratični: s partnerstvom dokaj učinkovito omejujejo in kontrolirajo politično moč, vendar pa delujejo zunaj okvirov javnosti.

Glavni problem modernih korporativističnih superdržav je pravzaprav v njihovi preorganiziranosti, v težnji po popolni integriranosti vse družbene javnosti v velike organizacijske sisteme. Na to opozarja tudi Katuranič (1971), ko pravi, da bi pomenila »popolna zmaga organizacije in povsem organizirane družbe nemožnost družbene odgovornosti«. Po mnenju Katuraniča sodobne družbe zaradi svoje preorganiziranosti vse bolj dušijo javno družbeno odgovornost. V zvezi s tem se sprašuje, ali ni edina alternativa sodobnim preorganiziranim družbam tradicionalna projekcija humanistične družbe, ki bo najbrž nasledila sedanjo »globalno organizacijo družbe«.

Podobno, toda nekoliko bolj konkretno vprašanje si zastavlja tudi Toffler (1981), ko ugotavlja nedemokratičnost in neučinkovitost nacionalnih držav oziroma političnih centrov moči na ravni globalne nacionalne organizacije. Hitro rastoča regionalna, funkcionalna in profesionalna diferenciacija družb nasprotuje vsem tistim temeljnim načelom, na katerih temelji »politični mavzolej« 20. stoletja: 1. načelu reprezentativnosti, 2. načelu večinskega odločanja, in 3. načelu nacionalne suverenosti. Na teh načelih temeljijo tako zahodne kot tudi vzhodne demokracije, skratka vsi politični sistemi industrijskih družb. Po Tofflerjevem mnenju so vsi ti politični sistemi v krizi, in sicer zaradi tega, ker so preveč centralizirani, da bi lahko pravočasno in učinkovito odločali, in preveč segmentirani, da bi lahko izvajali samokontrolo procesov odločanja. Po drugi strani so ti politični

sistemi nedemokratični, ker z reprezentativnimi sistemi ne jamčijo učinkovite kontrole nad političnimi centri moči. Nedemokratični so tudi zato, ker še vedno ohranjajo načelo večinskega odločanja v družbah, ki so visoko regionalno, profesionalno in funkcionalno diferencirane. Te družbe nimajo več izrazitih večin, ampak le mozaik številnih manjšin, ki stopajo v občasne večinske koalicije.

Jugoslovanski politični sistem je pravzaprav prvi in edini politični sistem, ki z institucionaliziranjem delegatskega sistema odpira alternativo »političnemu arzenalu 20. stoletja«, in namesto reprezentativne demokracije uvaja novi sistem bolj neposredne demokracije. Toda z ohranjanjem načela večinskega odločanja je tudi jugoslovanski politični sistem ostal zvest tradicionalnim sistemom politične demokracije. Če je institucionalno rešil problem avtonomije etničnih manjšin, ni rešil avtonomije drugih manjšin in njihove avtonomne integracije v celotni družbeni sistem.

Zaradi tega naš delegatski sistem še vedno ne izključuje možnosti korporativistične delitve moči in s tem nedemokratičnega uveljavljanja večinskih kriterijev nad manjšinami.

Razumljivo je zaradi tega, da je Kardelj prav na koncu svojega življenjskega opusa opozoril na problem pluralizma. Brez razvijanja pluralizma ni mogoče ohraniti samoupravne narave našega političnega sistema. Vprašanje je le, kakšen naj bo samoupravni pluralizem, da bo po eni strani omogočal samostojno vključevanje nastajajočih manjšin v globalni družbeni sistem, po drugi strani pa učinkovito socializacijo in s tem odgovornost politične moči. Če ne bo omogočal samostojnosti manjšin, bo preprečeval tudi njihovo vključevanje v celotni politični sistem in njihov vpliv nanj. S tem bi se na obodu družbe začele kopičiti obrobne skupine, v središču družbenega dogajanja pa prevladujoče koalicije. Prve so nekooperativne, druge neodzivne, oboje pa delujejo v smeri dezintegracije sistema.

Obrobne skupine najbrž ni mogoče neposredno vključevati v delegatski sistem. Verjetno pa je, da jih je mogoče vključevati v družbo prek socialistične zveze; ta je dovolj odprta in hkrati ne preveč strukturirana organizacija. SZDL bi najbrž lahko omogočala demokratično vključevanje nastajajočih generacijskih, profesionalnih, lokalnih, kulturnih, idejnih in drugih skupin v širši družbeni prostor. SZDL bi najbrž s tem lahko bistveno prispevala k zmanjševanju razlike med tistim, kar Jovičič (1978) imenuje uradno in zasebno (oziroma mišjelukenjsko) javno mnenje.

Toda, če bi SZDL skušala biti učinkovit katalizator vključevanja nastajajočih manjšin, bi morala biti več kot samo javna tribuna, se pravi, okvir, v katerem lahko te skupine brez zadržkov izražajo svoje mnenje. Če bi se vloga SZDL omejila le na to, tedaj ne bi imela bistveno večje vloge, kot jo ima svobodna tribuna v londonskem Hyde Parku. Najbrž bi morala omogočiti tudi vpliv teh skupin na druge segmente družbenega dogajanja. Omogočati bi morala uveljavljanje alternativnih gledališčih,

radijskih in televizijskih programov, žepnih inštitutov in podobno. Če bi se takšna vloga SZDL postopoma uveljavila, bi lahko v naši družbi v znatni meri zmanjšali pojavljanje disidentskih skupin, obrobnih skupin, kontrainstitutij in subkultur. Prav tako bi lahko v znatni meri preprečili odsotnost javnega mnenja, ki se kaže v njegovem razcepu na uradno in »mišjelukenjsko«.

Oblikovanje in obnavljanje javnega mnenja pa bi bilo tudi jamstvo, da bi se centi politične moči odzivali na nove pojave v družbenem dogajanju. Brez takšne javnosti najbrž ni mogoče preprečiti apatije in depolitizacije »na dnu« in izolacije politične elite na vrhu.

Brez takšne javnosti končno ni mogoča omisivna odgovornost politikov, odgovornost za to, da ne opuščajo novih možnosti, ki jih nosijo s seboj dogodki in spremembe.

VIRI:

- Ichak Adizes, J. Fred Weston: Comparative Models of social Responsibility, Academy of Management Journal No. 1, 1973 (citirano po M. Kamušič; Organizacija in kadri, šte. 8, 1973).
- S. B. Barach in E. J. Lawler: Power and Politics in Organizations, Jossey Bass, San Francisco, 1980.
- Archie B. Carroll: Managing Corporate Social Responsibility, Little Brown, Boston, 1977.
- Metod Čermetič: Odločanje, komuniciranje in odgovornost v OZD, Organizacija in kadri, šte. 3, 1978.
- Emil Durkheim: O podeli društvenog rada, Prosveta, Beograd, 1972.
- Allan Flanders: The International Social Responsibilities of Industry, British Journal of Industrial Relations, No. 1, 1966.
- IDE Group: Industrial Democracy in Europe, Oxford University Press, 1981.
- Miodrag Jovičić: Prilog pitanju političke odgovornosti, Treći program, broj 37, 1978.
- Herman Kahn: The Emerging Japanese Superstate; Penguin Books, 1973.
- Vjeran Katuranić: Šta i gdje je društvena odgovornost, Naše teme, broj 5, 1971.
- V. I. Lenin: Država i revolucija, CZ, Ljubljana, 1949.
- Radomir Lukić: Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama, Arhiv za pravne i društvene nauke, broj 1-2, 1976.
- Velimir Mašković: Uloga SDK, SRK i organa samoupravljanja u kontroli sticanja, razpolaganja i korišćenja društvenih sredstvima, Samoupravljanje, broj 1, 1978.
- Milan Miljević: Politička inicijativnost i odgovornost izvršnih vjeća skupština opštine, Treći program, broj 37, 1978.
- Mancur Olson: The Logic of Collective Action, Harvard University Press, 1965.
- J. Pfeffer, G. Salancik in H. Leblebici: The Effects of Uncertainty on the Use of Social Influence in Organization Decision-Making, ASQ, Vol. 21, 1976.
- Sava Popov: SDK i samoupravna radnička kontrola, Samoupravljanje, broj 5, 1974.
- RI FSPN, Projekt: Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji, Bilten 1: Sumarni podatki za organizacije združenega dela, primerjava 77-81, RI FSPN, 1981.
- Veljko Rus: Samoupravna problematika industrijskih in obrtnih delovnih organizacij, Zavod za organizacijo dela v Kranju, Kranj, 1963.
- Veljko Rus: Odgovornost in moč v delovnih organizacijah, Moderna organizacija, Kranj, 1972.
- Veljko Rus: Eksperimenti u demokratizaciji radnih odnosa, Biblioteka Čovjek i sistem, Zagreb, 1978.
- Veljko Rus: Limited Effects of Workers' Participation and the Political Counter-Power; in Tom Burns, L. E. Karlsson and V. Rus (eds.): Work and Power, SAGE, 1979.
- Esad Stavileci: Odgovornost u samoupravnom sistemu, Treći program, broj 37, 1978.
- Franc Šetine: Odgovornost, Teorija in praksa, šte. 9-10, 1976.
- Alvin Toffler: The Third Wave, Pan Books, London, 1981.

DANICA ŽLEBIR

Ženska v luči slovenskih ekonomskopropagandnih sporočil

Struktura ekonomskopropagandnih sporočil v »ženskem tisku« na Slovenskem

I

Ekonomska propaganda v sredstvih množičnih komunikacij zavzema posebno mesto – tako zaradi specifične svoje informativnosti, zaradi komuniciranih vrednot kot tudi zaradi svoje prave komercialne narave. Ekonomskopropagandna sporočila, ki predstavljajo dovršen del vsebine slehernega medija množičnega komuniciranja, so namreč eden najboljšejših virov financiranja, od katerega je pogosto odvisen tudi obstoj medijev. Prav zaradi tega se sredstva množičnega komuniciranja ne sprašujejo po vsebinski in vrednostni naravnosti teh sporočil, pač pa njihovo vsebino objavijo, kakršna je, pa čeprav je morebiti v nasprotju z vrednostno usmerjenostjo, ki jo izpoveduje medij.

Tudi tisk, namenjen predvsem ženskam – v nadaljevanju »ženski tisk«, ki ga tukaj podrobneje obravnavamo – objavlja kljub naprednim konceptom uredniške politike vsebine, ki takim načelom nikakor niso v čast. Spada celo med medije, ki kljub svoji naravnosti k pospešenemu uveljavljanju naprednega koncepta ženske in njenega položaja v družbeni skupnosti to načelo najmanj dosledno uresničujejo. Ravno »ženski tisk« je namreč v največji meri ohranil okorelo miselnost in tradicionalne vrednote, ki vabijo žensko v okrilje nekega mistificiranega vzornega doma, izpolnjenega z vsem možnim udobjem. Ženska podoba je v teh listih postala množično potrošno blago, kar jasno vidimo skozi prizmo ekonomskopropagandnih sporočil.

»Ženski tisk« je še posebej izpostavljen močnemu pritisku ekonomske propagande, saj je zaradi visoke naklade in množice bralstva privlačen reklamni medij.¹ Oglejmo si kot primer le revijo Jana, njeno odvisnost od reklamnih finančnih »injekcij« reklam in temu ustrezni odnos uredniške politike do ekonomske propagande. Analiza reklamnih sporočil v zadnjih

¹ Tednik Jana ima naklado 130.000 izvodov; ker postaja poleg tradicionalno »ženskega« branja predvsem družinski magazin, pa cenijo število bralcev na še enkrat toliko.

desetih letih je pokazala, da vsebuje vsaka številka približno 9 reklam, od tega 5 velikih (celostranskih) in 4 male (pol strani ali manj). To zneso približno 6 strani reklam ali 7,6% celotnega obsega posamezne številke, se pravi 26 strani mesečno, letno pa 338. Če sleherna reklama (mišljena je seveda velika in v barvni tehniki) velja vsaj dva stara milijona, ima Jana od reklam povprečno 676 starih milijonov dohodka letno.²

Ker je list eksistenčno odvisen od reklame (pri visoki nakladi bi morda uspel živeti tudi brez nje, vendar pa Jana spada v okrilje časopisne hiše Delo, kjer je komercialna plat vseh publikacij skupna, prav tako tudi dohodek), sprejme uredništvo vse reklame. Ob pripravi časnika dobi uredništvo le informacijo o tem, koliko prostora naj nameni reklam, ni pa obveščeno o namenu sporočila, kaj šele o podrobni vsebini. Revija Jana kot del delovne organizacije Delo nima samostojne službe za ekonomsko propagando, služba je skupna za celo hišo in v razmerju do uredništev vseh publikacij, ki jih oskrbuje z reklamo, precej samostojna.

Od tod torej neskladje med politiko oglaševanja in siceršnje uredniško politiko lista, posledica pa so tudi vsebinska neskladja. Čeprav je namen Jane komuniciranje naprednih vsebin, ki prispevajo k uresničenju položaja žensk v družbi, nastopa v reklamah ženska kot izrazit seksualni objekt z neprikritim ozadjem nedelavnosti, ki je v nasprotju z delovnimi načeli pri nas. Tudi izrazito poudarjanje ženske kot gospodinje je v naši družbi, kjer ženske posegajo na široka poklicna področja in na račun svoje enakopravne vloge v družbi gospodinjska opravila omejujejo, je zastarelo, tradicionalno in za današnje razmere nesprijemljivo.

II

Naša napredna stvarnost si je oblikovala nov koncept ženske, napredne ženske, ki sooblikuje družbo; resda ta koncept še ni povsem uveljavljen, zato pa obstaja vrsta teoretičnih razprav o tem, kako naj bi ženske izpolnjevale svojo novo družbeno vlogo.³

Kakšna je torej vizija napredne ženske pri nas? Prvi in eden najvažnejših pogojev za osvoboditev ženske je njena ekonomska samostojnost. Zaposlena ženska si samostojno pridobiva dohodek, zato ni več odvisna izključno od materialnega premoženja moških članov gospodinjstva, hkrati pa je zaposlenost tudi oblika njenega uveljavljanja. Pri delu ima namreč možnost ustvarjanja in ni več omejena le na tisto, kar ji je ponujala njena tradicionalna vloga v preteklosti. Mimo ognjišča in zibelke ter kasneje v kapitalizmu prek položaja cenene delovne sile se je prebijala v tisto sfero dela, ki jo osvobaja, zadošča njenemu gonu po ustvarjalnosti in jo duhovno bogati.

² Podatki Bernarde Rakovec, urednice Jane.

³ Pomembno mesto ima delo Vide Tomšič: *Ženska, delo, družina, družba*, Komunist, Ljubljana 1976; mnoga teoretična vprašanja na to temo so strnjena v zborniku Društveni položaj žene i razvoj porodice u socialističkom samoupravnom društvu, Komunist, Ljubljana 1979.

Seveda pa zgolj vključenost v proces družbeno osvobojenega dela še ne zadošča za človekovo osvoboditev. Nadaljnja faza osvobajanja ženske temelji na enakih možnostih obeh spolov v izobraževanju. Sodobni izobraževalni sistem je zgrajen prav na teh načelih, pa vendar ne moremo vzporejati položaja obeh spolov glede izobraževanja. Čeprav so ženske skoraj v celoti osvojile t. i. strokovno izobraževanje, ki jim dandanes daje možnosti tudi v nekaj povsem »moških« poklicih, v mnoge pa so se vključile tako številčno, da so že popolnoma »feminizirani« (na primer, osnovno šolstvo, srednji medicinski kader), pa zevajo še precejšnje praznine v dopolnilnem izobraževanju, ki omogoča hitrejše napredovanje v poklicu, pa tudi v družbenopolitičnem izobraževanju, ki omogoča samoupravno odločanje. Vzrok za zaostajanje ženske na teh dveh področjih je t. i. »dvojno breme ženske« – na eni strani materinstvo in na drugi že tradicionalno njena skrb za družino in gospodinjsko delo – ki onemogoča tudi druge vidike osvoboditve ženske. Zato se torej nadaljujejo prizadevanja za tako preobrazbo družine in zakona na eni strani ter gospodinjstva na drugi, ki bi žensko rešila bremena »večno ženskega«. V proces splošnega osvobajanja je treba vštetiti tudi politično osvobajanje, ki ima v naši družbi še posebej široke demokratične razsežnosti. Množična aktivna vključenost žensk v politiko in samoupravno in delegatsko odločanje predvideva tudi njihovo enakopravno udeležbo in aktivno besedo pri odločanju o pomembnih družbenih vprašanjih.

Omenili smo le tista temeljna področja, ki so ključnega pomena za osvoboditev ženske v družbi; čeprav je še cela vrsta potreb, od kulturnih do rekreativnih, ki naj bi jih ženska kot celovito družbeno bitje zadovoljevala v svoji novi, napredni družbeni vlogi.

Ob tem velja poudariti, da osvobajanje ženske v tej družbi ni naperjeno zoper moške, tako kot sedanjí napredni družbeni položaj ženske ne more biti zgolj posnemanje dosedanjega položaja moškega, pač pa gre v teh družbenih prizadevanjih za vsestransko prevrednotenje družbe, za doseganje humanejših družbenih odnosov na sploh kot tudi med moškim in žensko, zato da bi družba ženski odvzela del njenega »dvojnega bremena« in ji tako omogočila, da bi se lahko na vseh področjih potrdila kot ustvarjalen človek.⁴

Ravno politična uveljavitev omenjenih načel in teoretična prizadevanja pa žal še niso prodrli v zavest ljudi, s tem pa tudi ne v prakso, čeprav so nam na voljo močni mehanizmi, ki vplivajo na zavest ljudi – sredstva množičnega obveščanja. Tako ni nobena redkost, da tudi sredstva množičnega obveščanja prikazujejo žensko na tradicionalen, patriarhalen, oziroma malomeščanski način, da gledajo nanjo zgolj kot na mater, gospodinjno in moškemu dopadljivo osebo, saj je to zgolj odsev naše družbene

⁴ Povzeto po izhodiščih, ki jih v zborniku Društveni položaj žene i razvoj porodice u socialističkom samoupravnom društvu navajajo naslednji avtorji:

Tilka Blaha: Stručno obrazovanje i usavršavanje žene u udruženom radu; Zlata Grebo: Materinstvo i rad – lažna ili stvarna dilema u porodici zaposlene žene; Desanka Ikić: Žena u društvenom produktivnom radu; Ana Kranjc: Žena u procesu stjecanja i mobilizacije svog obrazovanja; Vida Tomšić: Neka pitanja položaja žene u savremenom svetu.

prakse, ki le počasi sprejema napredna načela. Vendar pa so deloma tudi množični mediji krivi, da v zavesti in predstavah ljudi še vedno vladajo miti preteklosti, saj jih z objavljanim vrednostno tako usmerjenih vsebin ohranja in vnovič vceplja v zavest kot nujne in nespremenljive. Ta način je seveda prikrit, najbolj prefinjeno pa se ohranjanja teh vrednot loteva prav propaganda.

III

Dokaze za prejšnjo trditev nam je dala analiza desetih letnikov mesečnika Naša žena in devetih letnikov tednika Jana, skupaj torej 468 številc Jane in 110 številc Naše žene. Vsebino sporočil smo razvrstili v tri temeljne kategorije: tista, ki potrjujejo žensko kot seksualni objekt (prikazovanje proizvodov, kot so kozmetični pripomočki, oblačila, nakit), tista, ki jo prikazujejo kot gospodinjo (reklama za hrano, gospodinjske aparate, čistila, urejeno stanovanje), in slednjič tista, ki se dotikajo njene duhovne sfere, njenega prosvetljevanja (knjige, potovanja).

Tabela 1: Struktura EP po vsebini

Kategorija	NAŠA ŽENA		JANA	
	štev. sporočil	%	štev. sporočil	%
koz. a	133	8,46	323	7,44
koz. b	127	8,08	862	19,73
obutev	56	3,56	229	5,24
oblačila	186	11,83	721	16,50
nakit	20	1,27	22	0,50
Knjige sploš.	160	11,18	178	4,07
knjige mlad.	24	1,54	30	0,69
knjige ženske	98	6,23	102	2,33
turizem	6	0,38	64	1,46
hrana	136	8,65	845	19,34
stanovanje	130	8,27	253	5,78
pohišstvo	132	8,40	215	4,91
gosp. stroji	208	13,23	241	5,50
detergenti	70	4,45	189	4,32
cvetje	29	1,84	18	0,41
drugo	54	3,63	78	1,78
skupaj	1572	100	4370	100

Preglednica nam je pokazala, katere kategorije sporočil v EP najbolj izstopajo. Podoba je naslednja: pri Naši ženi so najbolj razširjene reklame

za gospodinjske stroje, oblačila in splošno literaturo, močno pa izstopajo tudi sporočila, ki propagirajo hrano, opremo za stanovanje in pohištvo ter obe kategoriji kozmetike (kozmetika a vsebuje potrebno kozmetiko od zobnih krem, šamponov, mil ipd., dekorativna kozmetika b pa razne kozmetične kolekcije, lake, spraye, črtala za ustnice...). Pri Jani izrazito prednjačijo reklame za dekorativno kozmetiko, precej reklam je namenjenih hrani, na tretjem mestu pa tako kot pri Naši ženi najdemo oblačila. Druge reklame so nekako enakomerno razporejene.

Tabela 2. Struktura sporočil EP po širših kategorijah

Kategorije	NAŠA ŽENA	JANA
	% sporočil	% sporočil
ženska – seksualni objekt	33,20	49,41
»prosvetljena ženska«	18,33	8,55
ženska – gospodinja	48,47	42,07

Vsebino sporočil EP smo tokrat razporedili v tri temeljne kategorije in ugotovili, da Naša žena v največji meri objavlja reklame na temo gospodinjstvo s spremljajočo podobo ženske kot gospodinje. Tudi delež reklam, ki ponujajo lepotne pripomočke, je dokaj visok, medtem ko kategorija »prosvetljene ženske« ostaja v ozadju. Vendar je pri Naši ženi ta odstotek še dokaj visok v primerjavi z Jano, kjer ne dosega niti deset odstotkov. Tu namreč daleč prednjačijo reklame za lepotne pripomočke in podoba ženske kot seksualnega objekta; ta sporočila nastopajo v Jani v skoraj polovici reklam. Le malo zaostajajo sporočila na temo gospodinjstvo, zato pa je delež sporočil s področja »duhovne sfere« zanemarljiv.

Če si ogledamo še delež celostranskih reklam, torej reklam velikega formata, bo podoba še jasnejša.

Preglednica je potrdila prejšnje stanje, saj je opaziti, da še vedno daleč prednjačijo prav tiste kategorije sporočil, ki smo jih kot prevladujoče našli že v prvi analizi. Pri Naši ženi so gospodinjski stroji še vedno najbolj reklamirani, tudi ko gre za celostranske reklame. Veliko celostranskih reklam je na temo osnovne kozmetike, tudi oblačila so ohranila svojo visoko številko, le odstotek reklam za literaturo je pri velikih sporočilih bistveno upadel. Zato pa so bolj izrazite kategorije reklam za stanovanjsko opremo, pohištvo in dekorativno kozmetiko. Pri Jani je kategorija dekorativne kozmetike daleč preseгла delež vseh drugih reklam, kategoriji hrane in oblačila pa sta z visokimi odstotki še vedno na drugem in tretjem mestu.

Tabela 3: Struktura sporočil EP po velikosti sporočila

Kategorije	NAŠA ŽENA		JANA	
	štev. velikih	%	štev. velikih	%
koz. a	112	12,31	269	10,18
koz. b	98	10,77	571	21,40
obutev	47	5,16	161	6,04
oblačila	9	0,99	10	0,38
knj. sploš.	43	4,73	60	2,25
knj. mlad.	12	1,32	12	0,45
knj. ženske turizem	32	3,52	33	1,21
	–	–	–	–
hrana	74	8,13	453	17,00
stanovanje	97	10,66	216	8,11
pohištvo	96	10,55	161	6,08
gosp. stroji	117	12,86	122	4,58
detergenti	54	5,93	156	5,82
cvetje	14	1,54	–	–
ostalo	2	0,22	2	0,08
skupaj	910	100	2664	100

Tabela 4: Kategorije sporočil EP po velikosti sporočila

Kategorije	NAŠA ŽENA	JANA
	% sporočil	% sporočil
ženska		
– seksualni objekt	40,55	54,44
»prosvetljena ženska«	9,59	3,93
ženska – gospodinja	49,89	41,63

Pri Naši ženi je kategorija ženske kot gospodinje s skoraj polovico EP sporočil velikega formata potrjena. Zaradi višjega odstotka sporočil, ki potrjujejo žensko kot seksualni objekt, ostaja za kategorijo »prosvetljene ženske« bolj malo prostora, niti deset odstotkov. Pri Jani je ta razdelitev še bolj drastična: delež sporočil EP na temo ženske kot seksualnega objekta je povečan, delež sporočil, ki se tičejo gospodinjstva, deloma zmanjšan, posledica pa je seveda grozljivo nizki odstotek sporočil s

področja duhovne sfere, celo nižji od odstotka katerekoli ožje kategorije iz preglednice.

Ženska – gospodinja

Sporočila EP, ki jim v obeh listih pripada visok odstotek, reklamirajo najrazličnejše materialne dobrine, s katerimi industrija v vedno večji meri zasipa tržišče – od detergentov in konzervirane hrane do gospodinjskih strojev in posode.

Reklama torej darežljivo ponuja množico izdelkov, ki naj gospodinji olajšajo delo, drobne vsakdanje gospodinjske opravke. Novi stroji, učinkoviti detergenti, industrijsko pakirana hrana – vse to naj bi razbremenjevalo gospodinje. Pa vendar je to le navidezna osvoboditev od drobnih opravkov in neustvarjalnega dela, kajti reklama daje s svojo vsebino nedvoumno vedeti, da je gospodinjstvo še naprej »naravno« *področje dela ženske*. Dokaz za to, da je ženska še vedno »naravni« nosilec vsega gospodinjskega dela, ponujajo sporočila EP, ki ob novem proizvodu ponujajo tudi žensko s tipičnim nadihom »sodobne gospodinje«. Jasno ali prikrito se v teh sporočilih kažejo družinski odnosi in norme, po katerih je družbena vloga ženske, da se na vse kriplje trudi ustreči vsem članom družine (ali gospodinjstva). Na primer besedilo reklame »Kaj mora ženska vedeti o moški srajci – nekoč je živel kralj...«⁵ poraja vprašanje, v kakšnem podrejenem položaju je ženska, da ji mora biti skrb za moško eleganco ena od dolžnosti, nujnih obveznosti, ki moškega nikakor ne zadeva.

Ženska – seksualni objekt

Podoba lepote, katere edine odlike so zunanje, je v nasprotju s prejšnjo realno podobo gospodinje idealizirana. Ta podoba ženske zadovoljuje potrebe po mističnem, imaginarnem in je kot taka simbol prestižne porabe. Spremlja namreč reklamna sporočila, ki potencialnim potrošnikom ponujajo kozmetiko, nakit ali podobne luksuzne predmete. Ženske so danes najbolj množični potrošniki in reklamna industrija se obrača nanje s podobami lepotic z namenom, da bi izzvala težnjo po identifikaciji ter si s tem zagotovila stalne potrošnike luksuznih predmetov. Take reklame navadno potrkaajo na željo ženske, da bi ugajala moškemu, ki se mu namerava predati. Oglejmo si primer: »Zjutraj odprite v svet lepo naličene oči. Zvečer zaprite pred njim lepo naličene oči.«⁶

⁵ Jana, št. 47, 1975.

⁶ Jana, št. 26, 1973.

Ideal naše skupnosti je ženska delavka, samoupravljalica, ki se v prizadevanju za celovito izpopolnjevanje svoje osebnosti izobražuje, zadovoljuje svoje kulturne potrebe, zahteve po oddihu, rekreaciji, potovanjih. Vendar taka ženska v sporočilih EP ne obstaja, reklama ponuja le podobo »prosvetljene ženske«, ki bere literaturo, namenjeno predvsem njej, in potuje. Oglejmo si, kakšno duhovno hrano ponujajo ženski sporočila EP, ki propagirajo literaturo. Splošna literatura, ki je vsaj v Naši ženi obširno reklamirana, zajema literaturo o zdravih zeli, duševnih stiskah, lepoti, cvetju, pridobivanju prijateljev, dietni in ekspresni kuhinji... Ta sporočila pričajo o naši založniški politiki in tudi o mnenju, da tovrstna manj zahtevna literatura pritiče predvsem interesom ženske kot intelektualno najzahtevnega bitja. Precejšen del literature, ki jo predstavljajo sporočila EP v ženskih listih, obravnava vsebine, ki idealno »dopolnjujejo« podobo tradicionalne ženske: na primer, vzgojo otrok, nego lepote, cvetje, globoko zmrzovanje in podobno. Namesto da bi bila prosvetljena ženska nasprotje tradicionalnemu modelu ženske, na dom in družino vezani gospodinji, ki se trudi le ustreči in ugajati, namesto da bi bila prikazana kot visoko motivirana izobraženka, ki si nabira znanje, da bi bila duhovno bogatejša, je podoba »prosvetljene ženske« le dopolnilo tradicionalnega modela.

IV

EP, ki ima izrazito profitne motive, si z vsebino svojih sporočil prizadeva oblikovati žensko potrošnico in razviti pri ženski t. i. »kupno zavest«. Zato je naloga sporočil EP oblikovati takšno podobo ženske, ki ni v nasprotju s potrošništvom. Tako EP reproducira modele ženskosti, kot so nasmejana gospodinja, očarljiva lepotica, na ta način prikazane ženske pa so popolnoma popredmetene, kajti nikoli niso prikazane kot celovite osebnosti z morebitno inteligenco, delovno uspešnostjo, ambicioznostjo, čustveno globino. Na ta način »simbolično izničena« podoba ženske,⁷ ki jo reklama spreminja iz subjekta v manipulirani objekt, postavlja na laž vse vrednote, ki naj prispevajo k rojevanju novega koncepta ženske v naši družbi.

Ob sklepu razmišljanj o ženski v reklamnih sporočilih ženskega tiska naj ponovno poudarimo dialektiko med obstojem vrednot, ki jih spremlja še nadih zastarelega, patriarhalnega ali pa malomeščansko trivialnega, in med funkcijo množičnih medijev naše družbe. Na današnji stopnji družbe-

⁷ Hearth & Home, Images of Women in Mass Media: Gaye Tuchman, Arlene Kaplan, James Benet; Oxford University Press, New York 1978.

Ženska je v reklamah prikazana kot gospodinja, lepotica, mati, v vseh teh vlogah pa je popredmetena, kajti v nobeni ni predstavljena kot celovita osebnost. Že samo tisti »image« o ženski, ki jo postavlja izključno v okrilje doma in ji namenja izključno gospodinjstvo, povsem ignorira njeno sodelovanje v družbenem delu. Od tod termin »simbolično izničenje žensk«.

nega razvoja vrednot in odnosov je vztrajanje pri tradicionalnih in malo-meščanskih pojmovanjih zaskrbljujoče, zlasti, ker se jih pri objavljanju svojih vsebin poslužujejo množični mediji v širšem in reklamna sporočila v ožjem smislu. Sporočila tako odsevajo tisto, kar je še ostalo starega v naši družbi, pa ne le odsevajo, pač pa z objavljanjem in poudarjanjem v zavesti ljudi tudi oživljajo in ohranjajo. Ker imajo sredstva javnega obveščanja močno socializatorsko funkcijo in vpliv na javno mnenje, ki ju očitno ne znamo izkoristiti za komuniciranje pravih družbenih vrednot, bi morala družbena prizadevanja iti v povsem drugi smeri – namreč k uveljavljanju naprednih, demokratičnih odnosov s posredovanjem celostnega objavljanja ustreznih vsebin.

Posebna pozornost bi morala veljati prav »ženskemu tisku«. Če že obstaja in s svojim obstojem priznava specifičnost ženskih problemov v družbi, potem bi naj bil tudi v resničnem uveljavljanju naprednega družbenega položaja ženske prava »udarna moč«, ne pa zaviralni dejavnik, kar je zdaj.

Problem, ki smo ga v analizi skušali kar najbolj razkriti, pa nikakor ni le enostranski, saj vemo, da EP kot vprašljiva in v naši družbi še ne povsem razjasnjena kategorija na eni strani in »žensko vprašanje« kot globalni družbeni problem na drugi strani zajemata širok kompleks vprašanj, odnosov in procesov, ki bi jih veljalo v družbi tudi globalno razčistiti.

ANGELCA IVANČIČ

Vernost in nevernost ljubljanskih srednješolcev

(Nekateri rezultati raziskave »Ljubljanski srednješolci in religija«)

V novembru 1980 je bila v okviru Centra za proučevanje religije FSPN izvedena anketa »Ljubljanski srednješolci in religija«; v bistvu je šlo za ponovitev ankete »Srednješolci in religija«, izvedene med slovenskimi srednješolci v letu 1968, s katero se je empirično sociološko proučevanje religije v Sloveniji dejansko začelo.¹ Vprašalnik in metodologija raziskave se delno naslanjata tudi na raziskavo »Šola in religija« iz leta 1969.² Predmet raziskave je religioznost, kakršno formulira in organizira na območju proučevane populacije rimskokatoliška cerkev. Raziskava hkrati s proučevanjem religioznosti ugotavlja tudi razširjenost nereligioznosti oziroma ateizma med ljubljansko srednješolsko populacijo, vendar je poudarek predvsem na religioznosti.

Raziskava je zajela 4. razrede ljubljanskih srednjih šol v šolskem letu 1980/1981. Izvedena je bila na vzorcu 25% celotne raziskovane populacije, ki je bila izbrana s stratificiranim dvostopenjskim vzorčenjem. Šole smo grupirali po sorodnosti v pet skupin, ki so predstavljale primerjalne populacije, za oceno za celotno populacijo pa makrostratume. Posamezne šole delnih populacij smo vzeli kot stratume, posamezne oddelke 4. razredov pa kot skupinice dijakov – osnovnih enot opazovanja, pri čemer so bile skupinice – razredi izbrani z vzorčnim deležem f_1 , v njih pa anketirani vsi dijaki ($F_2 = 1$). V vzorec je bilo tako zajetih 30 razredov, in sicer:

- 13 razredov z gimnazij in umetniških šol,
- 9 razredov s tehniških šol,
- 5 razredov s »humanističnih« šol (vzgojiteljska, srednja medicinska),
- 3 razredi z ekonomsko-administrativnih šol.

¹ Raziskovalno poročilo: M. Kerševan-A. Ivančič, Ljubljanski srednješolci in religija, RI FSPN 1981, str. 285 + 34.

² Glej: M. Kerševan, Srednješolci in religija, CPRC, Visoka šola za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1969.

S. Hribar: Šola in religija, v istoimenskem zborniku, Zavod za šolstvo SRS, Ljubljana 1972.

Skupaj je bilo anketiranih 843 učencev 4-letnih srednjih šol in 57 učencev 3. letnika poklicne kovinarske šole Izobraževalnega centra Lito-stroj, ki so nam služili zgolj kot primerjalna populacija. Vrnjenih smo dobili vseh 900 vprašalnikov, med njimi pa je bilo 5 neveljavnih.

Nekatera teoretična izhodišča

Tako religiozni kot nereligiozni avtorji so si edini, da religija, predvsem pa njena institucija – cerkev preživlja težko krizo. Gospodarski, tehnološki in družbeni razvoj v svetu je močno omajal temelje religiozne tradicije. Če lahko sklepamo po zunanjih manifestacijah, bi mogli reči, da je religija v fazi odmiranja, da je »profano« prevladalo nad »sakralnim«. Vendar pa sodobni teoretiki trdijo, da je sekularizacija samo zaton vidnih, t. i. »eklezijskih« religij in ne religije kot take. Šlo naj bi le za transformacijo, za kvalitativno spreminjanje religije iz ene oblike v drugo.

Cerkev, ki se je znašla v popolnoma novi marginalni vlogi, se skuša obdržati na ta način, da svoje oblike organizacije in delovanja čimbolj prilagaja oblikam delovanja drugih družbenih institucij. V zadnjem času je posvetila veliko pozornost versko-vzgojnim aktivnostim med doraščajočo mladino, saj se zaveda, da s pravilnim pristopom (ob odsotnosti delovanja drugih »posvetnih« institucij) lahko doseže zaželene rezultate. Doba mladostništva je namreč čas vsestranskega dozorevanja. Mladostnik teži k temu, da bi odrasel, da bi se osamosvojil od staršev in sploh znebil podrejenosti odraslim. To je čas hitrega intelektualnega razvoja, pa tudi čas, ko je vpliv čustev na stališča, vrednote in vedenje zelo močan. Ali bo razvoj osebnosti pozitiven, pa je v veliki meri odvisno od okolja, v katerem mladostnik živi. Poleg družine, ki pa je zdaj že v ozadju, imajo odločilen vpliv na razvoj mladostnika prijateljske skupine in šola. Zlasti pomembne so prijateljske skupine, saj je za mladostnika še kako važno, da ga sprejmejo. Pogosto pa se zgodi, da se mladostnik znajde v navzkrižnem ognju vrednostno nasprotnih orientacij družine in šole oziroma prijateljskih skupin. Glede na to, da je dosegel že visoko stopnjo razvoja abstraktnega mišljenja, zmožnosti povezovanja odnosov in pojavov ter kritičnega presojanja družbenega dogajanja, si začne oblikovati lastne poglede na svet, svoj lastni svetovni nazor. Tu naleti na številna odprta vprašanja, na katera ne najde odgovora. Življenju, ki se mu zdi pogosto nesmiselno in brezciljno, želi dati neki smisel. Tu imajo poleg družine pomembno vlogo družbeni dejavniki kot so šola, vključevanje v interesne dejavnosti, v družbenopolitično dejavnost. Če ti odpovedo, ustvarijo ugodne razmere za delovanje cerkve.

Ne samo da cerkev oz. religija, posameznika vključi v skupino in mu ponudi predmet identifikacije, ima religiozna definicija sebe tudi nekaj posebnosti v primerjavi z drugimi definicijami, ker lahko razširi osebnost do neskončnosti ali jo zoži zaradi odvisnosti od Boga na majhne, nepo-

membne razsežnosti. Kot pravi Vernon: »Religija lahko močno razširi definicije, ki jih ima posameznik o sebi, religija lahko ta Jaz dejansko razširi do neskončnosti. Z religiozno razlago je posameznik zmožen definirati sebe kot bitje, ki je v odnosu do naravnega sveta, pa tudi kot bitje, ki je v odnosu do nadnaravnega sveta. Sebe je sposoben pojmovati ne samo kot osebo, ki je ljubljena, želena in potrjena v stikih z drugimi človeškimi bitji, ampak tudi kot bitje, ki je ljubljeno, želeno in uživa podporo nadnaravnih bitij. Sposoben je definirati Boga kot pomembnega drugega v svojem življenju. Brez religiozne interpretacije bi človek lahko sebe dojel samo kot bitje, povezano s pomembnimi vezmi s svetom, v katerem živi. S pomočjo religiozne interpretacije pa se lahko dojema tudi v znatni meri povezanega z najvišjimi nadnaravnimi bitji, ki jih lahko še dojame. Ker take definicije nimajo empirične zasnove, bi lahko rekli, da s strani fizičnih karakteristik človeka ali naravnega sveta ni meja, ki bi jih omejevale.«³

Indikatorji religioznosti

»Religioznost je proizvod specifičnega družbenega pojava – religije, ki je nastala z ‚osvajanjem načinov‘ (socialnih dejstev – mišljenja, vodenja in oblik združevanja), s katerimi družba afirmira tuje, svete in nadnaravne sile kot ‚pomoč‘ pri obvladovanju neznanega, nedostopnega ali z drugimi oblikami prakse nerešljivega.«⁴

Pripadnost religiji je sestavljen, vendar ne homogen sistem stališč in ravnanj. Je izrazito kompleksen pojav, ki ga le težko izmerimo v vsej njegovi kompleksnosti. Kot meni Kerševan⁵, noben posamezen kazalec ne izčrpa vseh pomembnih elementov njegove strukture. Npr., z merjenjem intenzivnosti doživljanja religije še nič ne povemo o razvitosti religioznih predstav, formiranosti in strukturi verovanja; intenzivna povezanost s cerkvijo lahko kaže le šibko subjektivno religioznost in podobno.

Religioznost lahko opazujemo oziroma ugotavljamo glede na izjave posameznikov o njihovem odnosu do religije, glede na ugotovljena posamezna stališča in ravnanja anketirancev in glede na povsem objektivne kazalce religioznega obnašanja. Tu gre običajno za udeležbo pri verskih obredih.

Po mnenju Bahtijarevičeve⁶ sta religioznost in cerkvenost sestavini religijske pripadnosti, vendar se morata opazovati in proučevati ločeno. Ne more se namreč iz cerkvenosti sklepati o religioznosti, in narobe; pač pa lahko iz obojega sklepamo o religiozni pripadnosti. Oboje je njen sestavni del, saj je treba religiozno pripadnost definirati kot zbir stališč do religije in cerkve. Ni treba, da sta obe sestavini enako razviti. Če je bolj

³ Glenn Vernon, *Sociologija religije*, str. 125.

⁴ Š. Bahtijarevič, *Religijsko pripadanje*, Zagreb 1975, str. 81.

⁵ M. Kerševan, *Srednješolci in religija*, Visoka politična šola, Ljubljana 1969, pogl. B. str. 7.

⁶ Š. Bahtijarevič, *Religijsko pripadanje*, Zagreb 1975, str. 85.

poudarjena individualna sestavina, govorimo o »individualistični religiozni pripadnosti«, če je bolj poudarjena cerkvenost, pa o »institucionalni pripadnosti«. Če bi bilo obe sestavini enako razviti, bi lahko govorili o različnih stopnjah religiozne doslednosti.

V pričujoči raziskavi smo opazovali vse tri vidike religiozne pripadnosti:

1. Odnos do religije smo ugotavljali na podlagi izjav anketirancev, ali so religiozni ali nereligiozni. Imeli so možnost izbirati med naslednjimi alternativami:

a) religiozni – cerkveni konformisti ali prepričani katoliški verniki, ki dosledno sprejemajo vse obveznosti, ki jih nalaga katoliška doktrina in se identificirajo s katoliško versko skupnostjo;

b) nekonformistični verniki – so se sicer opredelili kot religiozni, vendar po lastni izjavi ne sprejemajo vsega, kar uči katoliška cerkev;

c) neodločeni – si še niso na jasnem, ali verujejo ali ne, čeprav o tem pogosto razmišljajo;

d) ravnodušni do verskih zadev – tem se zdi vprašanje odnosa do religije nepomembno in se z njim ne ukvarjajo;

e) nereligiozni – strpni do religije;

f) nereligiozni – nasprotniki religije;

g) brez odgovora ali kako drugače opredeljeni.

2. Za ugotavljanje povezanosti s cerkvijo so nam služili podatki anketirancev o:

a) udeležbi pri tako imenovanih obredih »vpeljevanja« (krst, obhajilo, birma),

b) sodelovanju pri rednih cerkvenih obredih (nedeljska maša, veliko-nočna spoved...),

c) udeležbi pri drugih nereligioznih cerkvenih dejavnostih (izleti, srečanja, romanja...),

d) obiskovanju verouka,

e) osebnih stikih z duhovnikom.

3. Stališča in ravnanja anketirancev v okoliščinah, ki so v zvezi z njihovo (ne)religiozno opredelitvijo, so nam osvetlili odgovori na vprašanja o:

a) svetovnem nazoru,

b) upoštevanju cerkvenega nauka v versko-moralnih zadevah (odnosi med spoloma, načrtovanje družine, izvor moralnih norm),

c) odnosu do religije in cerkve, ki se odraža v:

– zainteresiranosti za religijo,

– mnenju o potrebnosti religije pri nas,

– pojmovanju nastanka in vloge cerkve ter spoštovanju njenih zahtev in odločitev v vsakdanjem življenju,

– prepričanju o trdnosti svojega odnosa do religije.

A. ODNOS DO RELIGIJE

1. Religiozna opredelitev anketirancev

Po lastnih izjavah je med učenci zaključnih razredov ljubljanskih srednjih šol slaba polovica nereligioznih, kar bi ustrezalo deležu nereligioznih med celotno slovensko populacijo, staro nad 18 let.⁸ Precej nižji je delež učencev, ki so se opredelili za religiozne, ne glede na to ali dosledno sprejemajo vse, kar uči katoliška cerkev ali ne (24%), močneje kot v celotni populaciji pa je zastopan delež neopredeljenih in ravnodušnih do religije. Tako je opredelilo svoj odnos do religije nekaj manj kot 22% anketirancev. Ker govorimo o populaciji, ki šele oblikuje lastne poglede na svet in življenje v njem, upravičeno sklepamo, da je za mnoge izmed njih odnos do religije, kot so ga sami opredelili, predvsem plod vzgoje v družini, ne pa rezultat lastnih spoznanj.

Skrajni kategoriji, prepričani katoliški verniki in nasprotniki religije, sta med raziskovano populacijo zastopani dokaj maloštevilno, prvih je dobrih 7%, drugih pa dobrih 5%. To bi lahko pomenilo, da velika večina religioznih in nereligioznih anketirancev, pojmuje religijo kot privatno stvar posameznikov. Religiozni svojega prepričanja ne vsiljujejo okolju, nereligiozni pa se do religije vrednostno ne opredeljujejo. Oboji se obnašajo strpno do drugače mislečih.

Kako velik vpliv ima na religiozno opredelitev mladih odnos do religije, ki prevladuje v njihovi matični družini, je mogoče razbrati iz ugotovitve, da niti en anketiranec, ki se je opredelil kot prepričan katoliški vernik, ne izhaja iz družine, kjer ne bi bil vnet vernik vsaj eden od staršev – običajno je to mati. Skoraj polovica med njimi ima tudi očeta vnetega vernika. Tudi večina nekonformističnih vernikov ima vsaj enega od staršev, ki trdno veruje. Neopredeljeni in ravnodušni do religije izhajajo v glavnem iz religiozno mlačnih družin, medtem ko $\frac{2}{3}$ nereligioznih navaja, da je eden od staršev (oče) nereligiozen. Le nepomemben delež jih je izjavil, da so njihovi starši vneti verniki, vendar med njimi praktično ni nasprotnikov religije. Ti v glavnem izhajajo iz nereligioznih, le manjše število pa iz versko mlačnih družin.

Ne glede na lasten odnos do religije pa so starši v veliki večini poskrbeli, da so bili njihovi otroci deležni obredov »vpeljevanja«. 81%

⁷ Sociodemografskih značilnosti religioznih in nereligioznih anketirancev tokrat ne bomo obravnavali. Zanje veljajo enake ugotovitve, kot jih zasledimo v raziskavah, ki proučujejo religioznost na Slovenskem oziroma v drugih naših republikah. (Glej raziskavo dr. Z. Roterja, Vernost in nevernost v Sloveniji 1968–1978, Raziskovalni inštitut pri FSPN v Ljubljani.) Religiozni anketiranci izhajajo predvsem iz kmečkih in delavskih družin iz manjših podeželskih krajev, nereligiozni pa iz družin, kjer so starši uslužbenci s srednjo, višjo in visoko izobrazbo. Doma pa so predvsem iz večjih krajev, mest, mestnih krajevnih skupnosti. (46% anketirane populacije je doma iz Ljubljane.)

⁸ Z. Roter, Sociodemografske značilnosti in družbenopolitično obnašanje (ne)religiozne populacije, FSPN, Ljubljana, 1975.

anketirancev je bilo krščenih, 68% pri prvem obhajilu in 64% pri birmi. Vprašanje je, koliko ti obredi pomenijo staršem le nadaljevanje družinske tradicije in koliko se zavedajo, da svoje otroke na ta način vključujejo v neko skupnost, ki od svojih članov zahteva izpolnjevanje določenih obveznosti, nanašajočih se predvsem na internalizacijo norm in vrednot ter vzorcev vedenja, veljavnih za to skupnost (v našem primeru je to rimskokatoliška cerkev).

Mnogo večji pomen pri poznejšem oblikovanju odnosa do religije pripisujemo obiskovanju verouka, čeprav je tudi to pogosto odvisno od zahtev staršev. Podatki, tudi cerkveni, kažejo, da je obiskovanje verouka mnogo bolj intenzivno v nižjih razredih osnovne šole in do birme, po birmi pa je osip precejšen. Med ljubljanskimi srednješolci sta jih dobri $\frac{2}{3}$ obiskovali verouk do birme, do konca osnovne šole še 40% in 14% tudi še v srednji šoli.

2. Udeleževanje rednih cerkvenih obredov in drugih cerkvenih aktivnosti nereligioznega značaja

V nasprotju z izjavami o odnosu do religije je pomemben delež ljubljanskih srednješolcev (30%) izjavil, da se redno (19%) ali pogosto (11%) udeležujejo nedeljske maše. Ravno tako jih 19% opravlja veliko-nočno spoved in obhajilo; 11%, kar je precej več, kot je med anketiranci prepričanih katoliških vernikov, pa se jih udeležuje spovedi in obhajila celo večkrat letno. Obiskovanje cerkvenih obredov jim ne pomeni vedno le zadovoljevanja verskih potreb, vendar jih 15% obiskuje nedeljsko mašo, ker to čutijo kot versko dolžnost ali ker želijo javno izraziti svojo pripadnosti cerkvi. Precejšen delež obiskovalcev nedeljske maše pa to počne iz razlogov, ki nimajo nič skupnega z religioznim prepričanjem (ker jih doma silijo, iz navade, ker to delajo drugi, v cerkvi jim je všeč, to je zanje posebno doživetje).

Nekaj nad 20% anketirancev se udeležuje tudi drugih oblik cerkvenih aktivnosti, ki jih cerkev organizira izključno zato, da bi čimbolj pritegnila mlade. Največ je udeležencev romanj in srečanj (10%) ter predavanj in verskih pogovorov (9%), sledi pa udeležba na duhovnih vajah (6%). Učenci, ki se vključujejo v te oblike cerkvenih dejavnosti (posameznik lahko sodeluje v več dejavnostih), so v glavnem opredeljeni kot religiozni, med njimi prevladujejo prepričani katoliški verniki. Izjema so le udeleženci predavanj in verskih pogovorov, kjer prevladujejo nekonformistični verniki. Izmed nereligioznih in neopredeljenih se v te aktivnosti vključujejo le redki posamezniki.

3. Stališča in ravnanja anketirancev v okoliščinah, ki so v zvezi z njihovo (ne)religiozno opredelitvijo

Če bi obravnavali osebnostno popolnoma formirano populacijo, bi mogli na podlagi zbranih podatkov sklepati, da imamo opraviti z ljudmi, ki se podrejajo trenutnim tokovom sodobne potrošniške družbe, medtem ko ideološki nazori igrajo v njihovem vsakdanjem življenju dokaj sekundarno vlogo. Ker pa gre za mladostnike, sklepamo, da se njihovi pogledi na svet in življenje v njem šele oblikujejo. Med anketiranci jih približno 2/3 še nima izoblikovanega svetovnega nazora. Med tistimi, ki menijo, da je ta faza že za njimi, pa jih znatno več trdi, da sprejemajo marksistični svetovni nazor – delno ali v celoti (21%), kot katoliškega – delno ali v celoti (16%). Verjetno anketiranci zamenjujejo pojma »religioznost« in »svetovni nazor«, saj se njihova religiozna opredelitev in svetovni nazor v glavnem pokrivata.

Večji del anketirancev je prepričanih, da so moralne norme človeškega, družbenega izvora, le 7% med njimi jih meni, da jih je postavil Bog. Očitno je, da niti verniki sami niso prepričani o resničnosti cerkvenega nauka o izvoru moralnih norm. Celotni tisti, ki se v vseh podrejšajo cerkvenemu nauku v 11% trdijo, da so te produkt človekovega življenja v družbi. Več kot tretjina pa se jih do tega vprašanja ni konkretno opredelila. Med nekonformističnimi verniki jih v božji izvor moralnih norm verjame le še 18%. Tudi med njimi se jih tretjina ni znala opredeliti. Mnogo bolj so v tem oziru konkretni nereligiozni in nasprotniki religije, 86% med njimi je prepričanih, da so moralne norme človeškega, družbenega izvora.

Na podoben način religiozni omahujejo med cerkvenimi normami in vsakdanjo prakso tudi na področju odnosov med spoloma in načrtovanja rojstva otrok. Medtem ko med nereligioznimi in neopredeljenimi prevladuje enotno stališče, da so spolni odnosi pred poroko normalni oziroma celo potrebni, jih 12% religioznih striktno odklanja. Med prepričanimi katoliškimi verniki jih je proti 30%, med religioznimi – nekonformisti pa le še 4%. Vendar dejstvo, da nanje pristaja približno tretjina iz vsake skupine, seveda pod določenimi pogoji (osebna zrelost, obojestransko prevzemanje odgovornosti), pomeni, da je cerkev med mladimi na tem področju izgubila bitko. Razumljivo je, da vsi, ki so proti predzakonskim spolnim odnosom, odklanjajo tudi neformalno zakonsko skupnost (čeprav to ni edini motiv). Do takšne oblike skupnega življenja se je pozitivno opredelilo 75% nereligioznih in nasprotnikov religije, pri nekonformističnih vernikih pade ta delež na 38%, pri cerkvenih konformistih pa znaša le še nekaj nad 12%. od 32 anketirancev, kolikor jih meni, da je takšna skupnost nemoralna, je religioznih 22.

Manjši vpliv religije je opaziti pri oblikovanju stališča do kontracepcije. Med konformističnimi verniki je sicer še vedno slaba četrtnina proti kakršnikoli obliki preprečevanja nosečnosti, tretjina pa proti uporabi

umetnih sredstev, zato pa so mnogo bolj prožni nekonformistični verniki. Za kontracepcijo brez pridržkov jih je 68% od njih in le 6% jih je proti kakršnikoli obliki preprečevanja nosečnosti. Proti preprečevanju nosečnosti, vsaj z umetnimi sredstvi, se je opredelilo tudi 15% nereligioznih in nasprotnikov religije.

Nemogoče je spregledati vpliv religioznih norm, tudi ko gre za vprašanje umetne prekinitve nosečnosti. Medtem ko 3/4 nereligioznih izjavljajo, da je to stvar bodočih staršev, je tega mnenja le približno tretjina religiozne populacije (35% nekonformističnih in le 9% konformističnih vernikov). Večjo toleranco je opaziti pri religioznih, le če gre za nosečnost kot posledico kaznivega dejanja ali če je ogroženo življenje matere. V tem primeru je za splav tudi 41% konformističnih in 46% nekonformističnih vernikov. Opazili smo, da so v odnosu do splava dokaj nehomogeni tudi nereligiozni anketiranci. Nasprotniki religije proti splavu v glavnem nimajo pomislekov, izmed večinske skupine nereligioznih pa bi se jih nekaj manj kot četrtnina za splav odločila, le če bi za to obstajali utemeljeni razlogi, socialni ali zdravstveni.

Očitno je, da področje religije srednješolcem ni v središču njihovega zanimanja. Interes za to vprašanje obstaja v glavnem med religioznimi, pa tudi ti se med seboj razlikujejo. Največ zanimanja je vsekakor zaslediti med konformističnimi verniki. Okrog 2/3 nereligioznih si z religijo posebej ne beli glave, pač pa smo ugotovili, da ta vprašanja precej zaposlujejo do religije neopredeljene anketirance. 30% med njimi jih priznava, da se z njimi še vedno ukvarjajo, 30% pa jih je to počelo v preteklosti. S sošolci o teh problemih večkrat razpravlja manj kot četrtnina vseh anketirancev, drugi to počnejo le izjemoma. Nekateri se tem razpravam izogibajo, ker se bojijo, da bi se sprli (5%), ali ker jih ne zanimajo (19%). Tudi tokrat srečujemo večjo pripravljenost pri religiozni kot pri nereligiozni populaciji.

Podoben odnos srečujemo pri ljubljanskih srednješolcih, tudi ko gre za branje člankov o religiji, ki jih prinaša naš neverski (laični) tisk. Le redki posamezniki se potrudijo prebrati vse, kar je pri nas napisanega o religiji. Največ zanimanja za takšno branje je med nekonformističnimi verniki. 19% jih prebere vse, 55% pa članke, ki jih opazijo, posebej jih ne iščejo. Precejšnje zanimanje za tovrstno branje je tudi med nekonformističnimi verniki. Polovica med njimi takšne članke prebere, če jih le vidijo, res pa je, da jih posebej ne iščejo. Nereligiozni za branje člankov o religiji, tudi v neverskem tisku, ne kažejo posebnega zanimanja.

Anketiranci tudi niso vedno prepričani v trdnost svojega odnosa do religije. Med konformističnimi verniki jih dobrih 70% meni, da ne bodo nikoli spremenili svojega odnosa do religije, medtem ko je teh med nekonformističnimi verniki le še slaba tretjina. Bolj dosledni so v tem oziru nereligiozni. 81% nasprotnikov religije je prepričanih, da ne bodo nikoli gledali na religijo iz drugega zornega kota, med nereligioznimi – strpnimi do religije, pa je v to prepričanih nekaj manj kot polovica.

Kljub temu, da se je izrekla za religijo le slaba četrtnina anketirancev, njihovo stališče o potrebnosti religije pri nas nič kaj prepričljivo ne podpira njihove (ne)religioznosti. Le 23% izmed njih je izjavilo, da religija pri nas ni več potrebna ali celo, da je le še v škodo in napoto (19% in 4%). Nekaj več kot petina je prepričanih, da sta religija in povezanost s cerkvijo tudi današnjemu človeku lahko koristni, le malo pa jih meni, da še zlasti današnji človek potrebuje religijo. Zanimiv je podatek, da več kot četrtnina anketirancev do sedaj o tem še ni razmišljala. Mnenje o potrebnosti religije in povezanosti s cerkvijo pri nas je tesno povezano z religioznim prepričanjem anketirancev. Med konformističnimi verniki ni nobenega, ki bi trdil, da je religija danes človeku le še v škodo in napoto ali da mu ni več potrebna. Njeno nujnost poudarja več kot polovica, koristnost pa skoraj tretjina izmed njih. Nekonformistični verniki le še v 15% mislijo, da sta religija in cerkev nujni, pač pa je približno polovica prepričanih v njeno koristnost. Tudi med nereligioznimi je mnenje o potrebnosti religije in cerkve pri nas deljeno. Med strpnimi je v njeno koristnost prepričanih še vedno 9%, v njeno nepotrebno pa 25%. Bolj konkretni so nasprotniki religije. Za 50% od njih religija današnjemu človeku ni več potrebna, za 23% pa je le še v škodo in napoto.

Ravno tako kot religiozne norme in vrednote je tudi cerkev kot institucija s svojim naukom in zahtevami potisnjena na rob življenja vernikov. Približno 13% ljubljanskih srednješolcev danes še verjame, da je cerkev božja ustanova z nadnaravnim poslanstvom, in samo še 4% je prepričanih tudi v njeno nezmotljivost. Večina si je enotna, da je cerkev družbena institucija (61%), vendar ne tudi o tem, kakšna je (bila) njena vloga; 40% jih meni, da je zgodovinsko pogojena in da je zadovoljevala ter še vedno zadovoljuje najrazličnejše osebe in družbene potrebe, pri čemer pa ni bila vedno korektna. Za 13% anketirancev cerkev uči ljudi, kako naj moralno, pošteno in srečno živijo. Nekaj manj kot 8% pa cerkev opredeljuje predvsem z njene negativne plati – izkoriščanja človeških slabosti in ohranjanja ljudi v nevednosti in zastarelih nazorih, kar so znali pogosto izkoriščati tudi vladajoči razredi. Četrtnina anketirancev se do nastanka in vloge cerkve ni opredelila, ker o tem ni razmišljala, ker je ne pozna dovolj ali pa se ni mogla odločiti.

V božji izvor in nadnaravno poslanstvo cerkve niso popolnoma prepričani niti konformistični verniki. 75% med njimi ji sicer to poslanstvo pripisuje, vendar jih več kot polovica meni, da je zaradi svoje, tudi človeške narave podvržena človeškim slabostim, in zato je bilo njeno ravnanje večkrat deležno tudi upravičene kritike. Med nekonformističnimi verniki jih cerkvi pripisuje nadnaravno poslanstvo le še dobra četrtnina in le 6% jih meni, da je pri opravljanju tega poslanstva vedno postopala pravilno. Tudi med njimi se je uveljavilo stališče, da je to zgolj posvetna, družbena ustanova, ki zadovoljuje določene človeške potrebe. Četrtnina nekonformističnih vernikov so do nastanka in vloge cerkve ni opredelila.

Med nereligioznimi prevladuje zgodovinsko-dialektično gledanje na nastanek in vlogo cerkve v življenju posameznika in družbe. Tudi med njimi jih 25% ni izrazilo svojega odnosa do tega vprašanja z utemeljitvijo, da si o tem niso na jasnem, da cerkve ne poznajo dovolj ali da jih to vprašanje ne zanima. Za razliko od nereligioznih – strpnih do religije, pri nasprotnikih religije pogosteje opazamo nestrpnost do cerkve kot zastarele institucije duhovnikov.

Skladno s svojimi pogledi na izvor in poslanstvo cerkve, srednješolci cerkvi tudi ne priznavajo pravice, da bi s svojimi zahtevami in nauki omejevala svobodo odločanja vernikov. Kvečjemu ima nekaj pravic na področju verskega nauka, nikakor pa ji ni dovoljeno, da bi se vmešavala v moralno življenje vernikov ali v njihovo družbenopolitično aktivnost, nazore in odločitve. 65% anketirancev meni, da bi se morali verniki podrežati zahtevam cerkve v pogledih verskega nauka, in slaba 2%, da naj bi to veljalo za moralno življenje, še zlasti v zvezi s spolnimi odnosi in načrtovanjem rojstva otrok. Manj kot 1% se jih zavzema za to, da bi morali verniki upoštevati cerkvene zahteve v vprašanih družbenopolitičnih nazorov in aktivnosti. Enako velja tudi za podrežanje cerkvenemu vodstvu v vseh zadevah, o katerih se le-to izreče. Zopet imamo tu četrtno populacije, ki se ji to vprašanje ne zdi dovolj zanimivo, da bi o njem razmišljala.

Tudi med konformističnimi verniki so tisti, ki dajejo cerkvi pravico vmešavanja v svoje odločitve, v manjšini. Slaba četrtnina jih meni, da so se verniki dolžni cerkvi podrežati v zadevah verskega nauka, za druga področja pa so tega mnenja le posamezniki. Nekonformistični verniki pa razen posameznikov v glavnem ne priznavajo vmešavanja cerkve v svoje življenje. Nereligiozni se do tega vprašanja precej distancirajo, to predvsem velja za nasprotnike religije, sicer pa vernikom v glavnem priznavajo popolno svobodo pri njihovih odločitvah.

B. »SOCIALNI DOMET« RELIGIJE

Po lastnih izjavah (ne)religiozno prepričanje med ljubljanskimi srednješolci nima skoraj nobenega vpliva na navezovanje stikov z ožjim in širšim okoljem. Skoraj vsi (93%) trdijo, da dopuščajo drugim, da imajo lastne poglede na religijo. Med tistimi, ki bi želeli širšemu okolju vsiliti svoje religiozno prepričanje so izraziteje zastopani konformistični verniki, do svojih bližnjih pa so v tem oziru bolj agresivni nereligiozni, predvsem nasprotniki religije. Široke meje tolerance smo opazili, tudi ko je šlo za vprašanje vloge religioznega prepričanja pri izbiri najboljšega prijatelja. Le slabi 4% vseh anketirancev so izjavili, da se jim zdi zelo ali pa vsaj precej pomembno vprašanje odnosa do religije, ko si izbirajo prijatelja. Precej več je tistih, ki vsaj malo pazijo tudi na to (17%), drugim pa se to vprašanje ne zdi pomembno. S podatki o religioznem prepričanju njihovo-

vega najboljšega prijatelja pa so naši anketiranci potrdili domnevo, da je toleranca bolj teoretična, v praksi pa nekoliko drugačna. Izkazalo se je, da ima 16% anketirancev prijatelja, ki je popolnoma enakega religioznega prepričanja, 38% pa prijatelja, ki na religijo gleda v glavnem enako kot oni sami. Delež tistih, ki so navedli, da imata z najboljšim prijateljem različne poglede na religijo, je majhen, še manj pa je tistih, katerih najboljši prijatelj je izrazito nasprotnih pogledov na religijo. Žal nimamo podatkov, ki bi nam lahko pojasnili to razhajanje. Lahko samo domnevamo, da je to posledica koncentracije (ne)religiozne populacije v okolju, v katerem živijo anketiranci, oziroma na šoli, ki jo obiskujejo. To pa je že vprašanje socioekonomskih razmer, ki pogojujejo pripadnost določenemu socialnemu sloju, ter navezovanja kontaktov med različnimi socialnimi sloji, kar pa ni predmet naše analize.

Več kot $\frac{3}{4}$ anketirancev tudi zagotavljajo, da se sploh ne dogaja ali zelo redko, da bi se med seboj družili oziroma držali skupaj le religiozni ali nereligiozni. Tudi ko gre za vprašanje izbire zakonskega tovariša, je ideološko prepričanje po mnenju naših anketirancev le sekundarnega pomena. Na vprašanje, kaj bi storili, če bi se z dekletom ali fantom, s katerim se nameravajo poročiti, razhajali v odnosu do religije (o veri imata različno, celo nasprotno mnenje), se jih je le dobrih 10% odločilo, da bi takoj ali pa, če partnerja ne bi uspeli prepričati, da nima prav oziroma se ne bi hotel podrediti njihovim zahtevam, prekinili zvezo. Največ bi se jih odločilo za dogovarjanje in popuščanje ($\frac{2}{3}$), s tem da bi jih dobra petina še prej poskušala partnerja prepričati, da nima prav.

Najmanj tolerantni so pri izbiri najboljšega prijatelja konformistični verniki. 62% jih ima prijatelja z enakim ali skoraj enakim odnosom do religije. Le 14% jih vzdržuje prijateljske odnose z osebo različnega religioznega prepričanja, nihče iz te skupine pa nima prijatelja z izrazito nasprotnim prepričanjem. Enako ozki so v tem oziru nasprotniki religije. Tudi njihovi prijatelji imajo v 61% enake poglede na religijo. Le slabih 10% je v prijateljskih odnosih z osebo različnega religioznega prepričanja in nihče z izrazito nasprotno mislečim. Bolj tolerantni so nereligiozni – strpni do religije, in nekonformistični verniki, vendar jih ima tudi med njimi več kot polovica prijatelja povsem enakih ali v glavnem enakih religioznih nazorov.

Tudi pri izbiri zakonskega tovariša so se izkazali kot najbolj togi konformistični verniki. 8% bi jih takoj prekinilo zvezo s partnerjem, ki bi imel drugačne poglede na religijo, skoraj petina pa bi se držala cerkvenega stališča »potrpežljivo prepričevati, če je brez uspeha, se raje raziti«. Le $\frac{2}{5}$ anketirancev iz te skupine bi se potrudili najti kompromis z drugače mislečim partnerjem, seveda na podlagi obojestranskega popuščanja, s tem da bi jih četrtnina prej poskušala prepričati drugače mislečega partnerja, da nima prav.

Med nekonformističnimi verniki bi jih skušalo rešiti ta problem na temelju obojestranskega popuščanja in prilagajanja že $\frac{3}{4}$. Za skrajnost,

kjer bi bil edini izhod podrediti partnerja ali pa prekiniti zvezo, bi se odločilo le 6% nekonformističnih vernikov. Enako bi ravnali nereligiozni – strpni do religije. Tudi med njimi prevladuje varianta obojestranskega popuščanja in prilagajanja, čeprav brez prepričevanja tudi pri njih ne bi šlo.

Nekoliko bolj tolerantni kot konformistični verniki so nasprotniki religije. 4% bi jih takoj prekinilo zvezo z drugače mislečim partnerjem, 17% pa, če ga ne bi uspeli prepričati, da nima prav. Vendar jih je tudi med njimi 40% pripravljeno sklepati kompromise, 6% pa se celo podrediti drugače mislečemu partnerju.

Naslednja ugotovitev, ki izhaja iz zbranih podatkov, je, da med anketiranci prevladuje pojmovanje, da veren človek lahko enako uspešno sodeluje pri graditvi našega samoupravnega socialističnega sistema kot neveren. Tudi v tem oziru pojasnjujejo religijo kot privatno stvar posameznikov. Vendar kljub temu najdemo določen delež anketirancev, ki mislijo, da je religiozen človek »drugorazreden občan« (7%). Pomembno vlogo igra pri tem religiozno prepričanje. Medtem ko med konformističnimi verniki prevladuje prepričanje, da vera človeka spodbuja, da je dober član samoupravne socialistične družbe, ali pa vsaj na to ne vpliva, pa je skoraj četrtina nasprotnikov religije mnenja, da vera pri tem predstavlja oviro, ali celo, da veren človek že a priori ne more biti dober član socialistične samoupravne družbe. Nekonformistični verniki izjavljajo, da vera na to ne vpliva bistveno (56%) ali pa da jih k temu celo spodbuja (34%). Nereligiozni-strpni do religije, niso ravno prepričani, da bi lahko vera v tem oziru delovala posebej spodbudno, pač pa menijo, da na to ne vpliva bistveno. Nekateri od njih (9%) pa jo pojmujejo tudi kot zaviralen element pri graditvi samoupravne socialistične družbe.

Najbolj pri naših anketirancih prestopa religija prag zasebnosti, ko gre za pojmovanje odnosa med religioznostjo in moralnostjo. Stališča anketirancev so tu dokaj deljena in pod vplivom religioznega prepričanja. Skoraj $\frac{3}{4}$ cerkvenih konformistov trdi, da je med religijo in moralno pomembna pozitivna koleracija, 11% je celo prepričanih, da se religija in morala medsebojno pogojujeta. Nekoliko manj so v takšno pozitivno zvezo prepričani nekonformistični verniki, vendar jih še vedno več kot polovica meni, da religija vendarle moralno bogati človeka. V nasprotju s takšnim stališčem religioznih pa je 40% nasprotnikov religije prepričanih, da religija človeka moralno siromaši, 13% pa celo, da se med seboj izključujeta. Nekaj nad $\frac{1}{3}$ anketirancev iz te skupine pa med religioznostjo in moralnostjo ne najde medsebojne zveze. Izmed nereligioznih – strpnih do religije, jih je okrog 60% mnenja, da religija ne vpliva bistveno na človekovo moralnost, nekaj manj kot četrtina pa, da religija človeka moralno siromaši.

Zanimivo je dejstvo, da v glavnem ni religioznih anketirancev, ki bi izjavili, da se zaradi svojega religioznega prepričanja čutijo na šoli zapostavljene. Enaka ugotovitev velja tudi za nereligiozne anketirance.

Primerjava zbranih podatkov s podatki iz ankete med slovenskimi srednješolci iz leta 1968⁹, čeprav ti niso med seboj neposredno primerljivi, ker ne gre za isto populacijo, bi opažanja lahko strnila v naslednje glavne ugotovitve:

1. Glavna številčna razmerja med religioznimi in nereligioznimi srednješolci se niso bistveno spremenila. Nekoliko se je zmanjšalo število nasprotnikov religije, povečalo pa število tistih, ki se niso znali uvrstiti v ponujene kategorije, marveč so iskali lastno opredelitev svojega odnosa do religije.

2. Drugače pa tako za odrasle Slovence kot za ljubljanske srednješolce velja, da od leta 1968 dalje ni opaziti bistvenih premikov v upadanju religioznosti in povezanosti s cerkvijo. Razlog za to bi lahko iskali tako v stabilizaciji socialnih premikov (migracije), ki so s seboj nosili močne spremembe vrednostnih sistemov, v intenzivnejših in ustrežnejših oblikah delovanja cerkve na področju vzgojnega dela s šolsko mladino in ne nazadnje se lahko določene oblike religioznosti med mladimi pojavljajo tudi kot protest proti normam in vrednotam ter načinu delovanja starejše generacije. Gre za neko obliko nekonformizma med mladimi.

3. Ker ugotavljamo premike v tradicionalni katoliški religioznosti, bi mogli s precejšnjo gotovostjo trditi, da gre za v matični družini privzgojeno religioznost. Torej ne prihaja do »spreobračanja«⁹ nereligioznih, marveč do spreminjanja norm in vrednot, ki so jih anketiranci v procesu socializacije sprejeli od svojih religioznih staršev. To do neke mere potrjuje tudi dejstvo, da religiozni srednješolci v glavnem izhajajo iz religioznih družin in so bili doma vsi deležni verske vzgoje. Še več, nekaj verske vzgoje so bili doma deležni tudi nereligiozni anketiranci. Prihaja do procesa prevrednotenja vrednot, v katerem religiozni mladostniki iz svojega vrednostnega sistema izpuščajo tiste, ki več ne ustrezajo njihovim stališčem in pojmovanjem, in vanj vključujejo nove, ustrežnejše.

4. Kljub še vedno precejšnjemu delu anketirancev, ki svojo religiozno opredelitev potrjujejo tudi z ustreznim vedenjem (participacija pri cerkvenih obredih), je religioznost v glavnem njihova privatna stvar. Skupaj s cerkvijo kot institucijo je v njihovem življenju dobila sekundarno vlogo. Do verskega in cerkvenega nauka se ljubljanski srednješolci vedejo selektivno. Opraviti imamo s praktičnimi verniki, ki ne sprejemajo brez pridržkov vsega, kar uči katoliška cerkev.

5. Med anketiranci prevladuje kritičen, vendar ne sovražen odnos do cerkve. Tako pri nereligioznih, kot tudi pri religioznih anketirancih srečujemo zavračanje cerkve kot institucije, ki bi se imela pravico vmešavati v odločitve vernikov, najsi bo na moralnem ali političnem področju ali na področju verskega nauka. Seveda pa to še ne pomeni tudi odklanjanja

⁹ M. Kerševan, že citirano, poglavje B.

vseh cerkvenih nauk v zvezi z moralnim ali verskim življenjem, čeprav med religioznimi, tudi konformističnimi verniki srečujemo dokaj ambivalenten odnos do norm in vrednot, ki so osnova cerkvene doktrine.

6. Med anketiranci srečujemo zelo toleranten odnos, ko gre za okolje z drugačnimi pogledi na religijo. Prevladujoče mnenje je, da odnos do religije ne sme vplivati na vzpostavljanje socialnih kontaktov. Še vedno pa ni med njimi docela preseženo pojmovanje, da se načelo enakopravnosti med vernimi in nevernimi v vsakdanji praksi ne izvaja dosledno. Vendar le redki posamezniki takšno trditev lahko utemeljijo tudi s primerom iz lastne prakse oz. okolja. Očitno gre za posploševanje mnenj in stališč staršev ali pa za dejstvo, da je cerkev vendarle uspela nekaterim vernim vcepiti občutek, da jih družba obravnava kot manjvredne v primerjavi z nevernimi občani.

7. Na splošno je med ljubljanskimi srednješolci, ki jih predstavljajo anketiranci, v primerjavi s slovenskimi srednješolci izpred 12 let čutiti precejšnjo pasivnost ne samo v odnosu do religije, ampak do družbenih dogajanj sploh. Izražena je neka splošna težnja k hedonizmu, ki naj bi ga ustvarili tako, da bodo dosegli želeni poklic, si ustvarili srečno družino ter udobno živeli brez posebnih skrbi in težav. Iz njihovih odgovorov veje zelo malo aktivizma. Ali je splošna potrošniška mrzlica tudi med mladimi uspela izoblikovati neko vrsto »konformističnih malomeščanov«?

SAVA ŽIVANOV

Udeležba delavcev pri upravljanju podjetij v vzhodnoevropskih socialističnih državah

Oblike, značaj, rezultati in perspektive

V Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah obstajajo različne oblike udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij in tudi vse proizvodnje. Organe, prek katerih delavci sodelujejo pri upravljanju gospodarstva, imajo v teh državah za bistveni sestavni del socialistične demokracije, ki uresničuje vse širšo udeležbo množic pri upravljanju »državnih in družbenih zadev«. Hkrati so to, kot menijo v teh državah, tudi začetni elementi dolgoročnega procesa postopnega preraščanja obstoječega sistema socialistične državnosti v prihodnji sistem komunističnega družbenega samoupravljanja.

Organi delavske udeležbe pri upravljanju proizvodnje so v teh državah nastali kot sestavni del socialističnih preobrazb in se razvijali, tako kot so se razvijali gospodarski in politični sistemi v teh državah. Sedanja oblika so dobili ob koncu petdesetih let v procesih destalinizacije, ki se je v teh državah začela po 20. kongresu KP SZ 1956. leta. Ker so imeli destalinizacijski procesi v evropskih socialističnih državah različen značaj, doseg in globino, so se v njih oblikovali tudi bistveno različni organi udeležbe delavcev pri upravljanju. Leta 1956 na Poljskem in Madžarskem in v veliki meri tudi 1968. leta na Češkoslovaškem je vzporedno s poskusi radikalne destalinizacije potekalo ustanavljanje delavskih svetov – z neposrednimi akcijami delavcev – in vzpostavljanje delavskega upravljanja. V Sovjetski zvezi in nekaterih drugih državah so v okviru kontrolirane destalinizacije nastajale nekatere oblike svetovalno-nadzorne udeležbe delavcev pri upravljanju. V državah, kjer do destalinizacije ni prišlo (Albanija), pa sploh niso ustanavljali posebnih organov delavske udeležbe pri upravljanju.

Ob koncu petdesetih let so v okviru prizadevanja po usklajevanju gospodarskih in političnih sistemov v državah varšavskega sporazuma ustanavljali organe delavske udeležbe pri upravljanju proizvodnje po

sovjetskih zgledih. V tem procesu so izginjali ali se preobražali organi delavskega upravljanja, ki so obstajali na Poljskem in Madžarskem, nastajali pa so organi delavske participacije v drugih državah te skupnosti. Organi, ki so takrat nastali, so se z nekaterimi modifikacijami ohranili do zdaj. Ker so torej organi delavske udeležbe pri upravljanju proizvodnje v vseh vzhodnoevropskih državah oblikovani po sovjetskem vzoru, bomo tudi v tem prispevku prikazali in analizirali predvsem tovrstne organe v ZSSR. Omenili pa bomo tudi drugačne oblike – kolikor obstajajo v drugih državah – in poudarili njihove posebnosti.

1. Oblike in značaj udeležbe delavcev pri upravljanju

V okviru sistema državnega centralističnega upravljanja gospodarstva v evropskih socialističnih državah imajo *sindikati* glavno vlogo v uresničevanju delavske udeležbe pri upravljanju s proizvodnjo. Izvajajo jo na dva načina. Na eni strani opravljajo znaten del funkcij delavske udeležbe pri upravljanju sindikati neposredno prek svojih organizacij in organov. Na drugi strani pa obstajajo posebni organi delavske udeležbe pri upravljanju podjetij, vendar tudi te ustanavljajo sindikati ali pa delajo pod splošnim vodstvom sindikatov.

Sindikati v teh državah opravljajo svoje funkcije v okviru globalnega koncepta socializma, po katerem pripada komunistični partiji vodilna vloga, država pa je neposredni aparat za upravljanje celotnega gospodarstva in vse družbe. V tem okviru postaja dejavnost sindikatov, kot poudarja predsednik sovjetskih sindikatov, »*soudeležena* pri vseh ukrepih državne oblasti«; s tem ko delujejo sindikati kot »opora, najbližji in stalni sodelavec« državne oblasti pri upravljanju gospodarstva, usmerjajo svoja prizadevanja k »vsestranskemu razvoju družbenoproizvodne dejavnosti delavskih množic«.¹

Nova sovjetska ustava v 7. členu določa, da sindikati in druge družbene organizacije »sodelujejo pri upravljanju državnih in družbenih zadev ter pri reševanju političnih, gospodarskih in socialno-kulturnih vprašanj«. Dejavnost sindikatov mora biti usmerjena v ustvarjanje takšnih pogojev, da bo vsakemu delavcu zagotovljena ustavna pravica udeležbe »pri upravljanju državnih in družbenih zadev« (48. člen ustave ZSSR). Iz tega sledi, kot menijo sovjetski avtorji, do so sindikati po ustavi dolžni omogočiti delavcem udeležbo pri upravljanju proizvodnje in uresničevati neposredno demokracijo v podjetjih.

Sindikati v ZSSR in drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah sodelujejo pri upravljanju gospodarstva (na ravneh nad podjetjem) in pri upravljanju podjetij v okviru tako izoblikovanega koncepta političnega sistema.

¹ Aleksej Sibaeov, *Sindikati ZSSR v razmerah razvitega socializma*, v knjigi: *Socialističeskoe obščestvo i profsojuzy*, Profizdat, Moskva 1979, str. 45–47.

Udeležba sindikatov pri upravljanju proizvodnje se uresničuje zvečine z dejavnostjo sindikalnega komiteja podjetja (FZMK), pa tudi ustreznih komisij in drugih voljenih organov, v nekaterih primerih tudi zborov kolektiva, s čimer dobiva udeležba delavcev pri upravljanju širše okvire.

Pristojnosti sindikatov pri upravljanju podjetij so:

1. Sindikati skupaj z upravo podjetja sodelujejo pri obravnavanju vseh vprašanj v zvezi z načrtovanjem in izboljševanjem proizvodnje ter ekonomičnostjo in organizacijo dela. Po drugi strani sindikati nadzorujejo izpolnjevanje proizvodnih in drugih načrtov, zato je uprava podjetja dolžna poročati sindikalnim organom in organizacijam in jim dajati vse potrebne informacije o izpolnjevanju gospodarskih načrtov in razvoju celotnega podjetja.

2. Ob imenovanju ljudi na vodilna delovna mesta v delovni organizaciji se upošteva tudi mnenje njenega sindikalnega komiteja; FZMK ima tudi pravico zahtevati zamenjavo vodilnih v podjetju in ustanovi.

3. FZMK vodi socialistično tekmovanje v podjetju, čemur pridajajo v teh državah izreden pomen, prav tako pa organizira tudi gibanje za razvoj tehničnega napredka, za množično uvajanje znanosti in tehnike v proizvodnjo, vodi gibanje novatorjev in racionalizatorjev itd.

4. Sindikatom so dana tudi nekatera pooblastila v zvezi z utrjevanjem delovne discipline in zaščito zaposlenih v podjetju.

V Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah so poleg udeležbe pri upravljanju prek sindikatov znane in dejavne še nekatere druge posebne inštitucije, prek katerih se uresničuje delavska udeležba pri upravljanju podjetij.

Leta 1957 so obnovili in aktivirali institucijo *proizvodnega posvetovanja*.² V tem letu sta CK KPSZ in VCSPS pozvala delavce, naj proizvodna posvetovanja spremenijo v stalne organe in jih postavijo na široko podlago. V začetku je dala praksa proizvodnih posvetovanj, ki jih niso ovirali formalni predpisi, zanimive rezultate in raznovrstne rešitve. Sredi 1958. leta je bila na podlagi te prakse sprejeta uredba o stalnih proizvodnih posvetovanjih, ki je bila leta 1973 dopolnjena in modificirana. Podobne predpise so sprejeli tudi v drugih socialističnih državah, in sicer določajo status, pristojnosti in način dela teh organov. Po teh predpisih sestavlja v manjših podjetjih z do sto delavci proizvodno posvetovanje ves kolektiv, v podjetjih z več kot sto delavci pa je to voljen organ delovnega kolektiva in organizacij v podjetju, ves organ ali posamezni njegovi člani pa so lahko kadarkoli odpoklicani. Člani proizvodnega posvetovanja volijo prezidij, ki pripravlja sestanke in skrbi za izvajanje sklepov. Uprava podjetja je dolžna obveščati proizvodno posvetovanje o vseh vprašanjih v zvezi z delom in življenjem v podjetju, obravnavati vsako zahtevo proizvodnega posvetovanja in ga obvestiti, ali je sprejela in izpolnila njegovo zahtevo oziroma iz kakšnih vzrokov jo je zavrnila. Posvetovanje je dolžno dvakrat

² V Sovjetski zvezi so proizvodna posvetovanja kot oblika delavske udeležbe pri upravljanju podjetij že obstajala v dvajsetih letih. V začetku tridesetih let so prenehala delovati, čeprav formalno niso bila ukinjena.

na leto poročati delovnemu kolektivu o svojem delu. V večjih proizvajalnih združenjih ustanovijo svet predstavnikov proizvodnih posvetovanj v podjetjih; ta svet koordinira delo proizvodnih posvetovanj.

Proizvodna posvetovanja v podjetjih in večjih obratih sodelujejo pri izdelavi osnutkov proizvodnih načrtov in skrbijo za njihovo izpolnjevanje, obravnavajo probleme organizacije, mehanizacije in racionalizacije proizvodnje, predlagajo ukrepe za boljše upravljanje podjetja, skrbijo za učinkovitost in izrabljanje naložbenih sredstev, obravnavajo ukrepe v zvezi s higiensko-tehničnim varstvom itd. Proizvodna posvetovanja delujejo pod vodstvom sindikalnega komiteja v podjetju, in kot sodijo v teh državah, so »pomembna oblika socialistične demokracije, družbenega nadzora in praktičnega vključevanja delavskih množic v upravljanje«. ³ Vendar pa, kot poudarjajo, proizvodna posvetovanja ne nadomeščajo uprave podjetja kot »državnega organa, ki vodi dejavnost podjetja«, ampak so »demokratsko sredstvo za sprejemanje sklepov na podlagi kolektivne izkušnje in razuma ter široke obravnave«, v kateri sodelujejo tako predstavniki delavcev kot uprave. ⁴ Proizvodna posvetovanja so torej kljub določeni vlogi in številnim zadevam, ki jih opravljajo, vendarle samo posvetovalno-nadzorni organi in največkrat oblike posredne udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij.

Oblika delavske udeležbe pri nadzorovanju dela uprave podjetja so tudi *skupine ljudske kontrole*, temeljne celice sistema ljudske kontrole. Zaradi tega jim je uprava dolžna omogočiti vpogled v vse dokumente in materiale podjetja. Skupine dajejo upravi podjetja predloge in priporočila glede izboljšanja dela, uprava pa je dolžna o tem obvestiti zbor kolektiva, sprejemajo lahko družbene disciplinske ukrepe ali o pomanjkljivostih, obveščajo višje organe ljudske kontrole. Skupine ljudske kontrole volijo na občnih zborih kolektiva. Njihov mandat traja dve leti, vendar pa je mogoče odpoklicati posamezne člane, ki s svojim delom ne upravičijo zaupanja kolektiva. Zbori kolektiva lahko od skupine ljudske kontrole zahtevajo, da opravi določene zadeve, prav tako pa tudi razpravljajo o delu teh skupin. V grupe volijo neoporečne, aktivne in avtoritativne delavce. Skupina dela plenarno, lahko pa za posamezne zadeve imenuje sekcije in stalne ali začasne komisije. Skupina izvoli predsednika in podpredsednika ali biro skupine. Članov skupine ljudske kontrole ni mogoče klicati na odgovornost zaradi dela v tem družbenem organu. ⁵

V zadnjih letih se v ZSSR in drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah vse bolj uveljavlja proizvodna in družbena vloga delovnih kolektivov, *zbori kolektiva* delavcev in uslužbencev pa se razvijajo v oblike neposredne udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij in ustanov.

³ Izhodiščno stališče uredbe: *Ob učastii trudjaščinsja v upravljenii proizvodstvom*, Politizdat, Moskva 1977, str. 264, gl. tudi str. 264-270.

⁴ A. Cepin, A. Šiglik, *Gosudarstvo i profsojuzy v razvitom socialističeskom obščestve*, Profizdat, Moskva 1979, str. 159.

⁵ Uredba o organih ljudske kontrole v ZSSR: *Ob učastii trudjaščinsja v upravljenii proizvodstvom*, str. 200-203.

Svoje družbene funkcije izvaja delovni kolektiv neposredno – prek zborov delovnega kolektiva ter prek ustreznih organov in organizacij. Demokratizacija, ki se uresničuje v teh državah, je poudarila pomen delovnih kolektivov in njihovo vse večjo vlogo v procesu spreminjanja metod upravljanja proizvodnje. Sovjetska ustava v 8. členu določa, da »delovni kolektivi sodelujejo pri obravnavanju in reševanju državnih in družbenih zadev, načrtovanju proizvodnje in družbenega razvoja, pripravljanju in razporejanju kadrov, obravnavanju in reševanju vprašanj v zvezi z upravljanjem podjetij in ustanov, izboljševanju delovnih in življenjskih razmer, izrabljanju sredstev za razvoj proizvodnje, pa tudi pri socialno-kulturnih ukrepih in materialnem spodbujanju«. ⁶

Občni zbori delovnih kolektivov so opredeljeni kot »najpreprostejša in najdostopnejša neposredna oblika« udeležbe delavcev pri upravljanju proizvodnje. »Hkrati s tem je to tudi najvišji družbeni organ delovnega kolektiva.« ⁷ Ti zbori obravnavajo vsa pomembnejša vprašanja v zvezi z življenjem in delom podjetja ali ustanove, in predvsem osnutke proizvodnih načrtov in načrtov družbenega razvoja kolektiva, rezultate v izpolnjevanju teh načrtov, osnutke kolektivnih pogodb, različna vprašanja v zvezi s proizvodnjo ter izrabljanjem skladov za materialno spodbujanje kolektiva in za družbene potrebe. Za sklicevanje in delo teh zborov je odgovorno sindikalno vodstvo podjetja ali obrata, ki mora zagotoviti vse potrebne pogoje, da lahko delavci svobodno govorijo o slabostih in pomanjkljivostih, tako tudi preprečiti, da bi tisti, ki kritizirajo pomanjkljivosti, čutili kakšne posledice.

Na podlagi tega ocenjujejo avtorji iz vzhodnoevropskih socialističnih držav zbere delovnih kolektivov kot »delavske skupščine«, v katerih se izražajo »ustvarjalne sposobnosti vsakega delavca« kot neposredna delavska udeležba pri upravljanju proizvodnje. ⁸

Navedeni organi obstajajo tako v Sovjetski zvezi kot v drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah. Vendar pa najdemo v nekaterih drugih socialističnih državah tudi nekatere posebne oblike udeležbe delavcev pri upravljanju proizvodnje in podjetij. Na Madžarskem in Poljskem so nastali taki organi iz delavskih svetov, ki so se oblikovali med burnimi dogodki v oktobru in novembru 1956; in sicer se je spremenilo njihovo ime, ustroj, pristojnosti in vloga, tako da so iz organov delavskega samoupravljanja postali organi delavske participacije. V drugih državah so nastajale nove oblike delavske udeležbe pri upravljanju.

V *LR Poljski* je ob navedenih oblikah, ki obstajajo v ZSSR, temeljna oblika udeležbe delavcev pri upravljanju *konferenca delavske samouprave*, ki je bila uvedena na podlagi zakona o delavski samoupravi iz leta

⁶ *Ustav (osnovni zakon) Saveza Sovjetskih Socialističnih Republika*, Dom sovjetske kulture, Beograd 1977, str. 21–22. Zdaj pripravljajo v Sovjetski zvezi tudi poseben zakon o delovnem kolektivu, ki naj bi omogočil večjo udeležbo delavcev pri obravnavanju problemov podjetja.

⁷ A. Cepin, A. Ščiglik, *op. cit.*, str. 154.

⁸ S. P. Gridin, *Sovjetskij trudovoj kolektiv*, Profizdat, Moskva 1977, str. 23, 28; L. A. Dmitruk, *Social'naja aktivnost' proizvodstvennogo kolektiva*, Minsk 1977; *Gosudarstvo, demokratija i trudovoj kolektiv...*, Moskva 1977.

1958, sestavljajo pa jo delavski svet, uprava sindikalne podružnice in tovarniški partijski komite. Zakon predvideva, da je treba v podjetjih, v katerih ni delavskega sveta, ob partijskem in sindikalnem vodstvu izvoliti v konferenco delavske samouprave tudi nekaj delavcev – do $\frac{1}{4}$ članov. Potem, ko so delavski sveti izgubili svojo dejansko vlogo, so v praksi zamirali in izginjali, tako da obstajajo zdaj le v manj kot sto podjetjih. Kjer jih ni, opravljajo njihovo funkcijo delegirani predstavniki obratov in oddelkov v podjetju. Čeprav se poudarja, da imajo v teh organih večino delavci, je bilo z ustanovitvijo konferenc delavske samouprave – glede na pristojnosti in vlogo teh organov – delavsko samoupravljanje dejansko spremenjeno v delavsko participacijo. Konferenca delavske samouprave je namreč organ, ki sicer res pretresa vsa pomembnejša vprašanja iz življenja in dela podjetja, vendar pa imajo njeni sklepi samo značaj priporočila, o katerega smotrnosti odloča uprava podjetja.⁹ Od tedaj je na Poljskem ta konferenca temeljna oblika udeležbe delavcev pri upravljanju v podjetjih in njihovih obratih, vendar pa tudi ona dela pod splošnim vodstvom sindikatov. Ob tem ima sindikalno vodstvo še nekatere druge pristojnosti, ki veljajo kot oblika posredne in posredovane udeležbe delavcev pri upravljanju. Sindikalna vodstva skupaj z upravo podjetja organizirajo delo »proizvodnih posvetovanj, delavskih zborov in različnih oblik družbenih konzultacij kot učinkovitih metod neposrednega vključevanja delovnih kolektivov v upravljanje podjetij«.¹⁰

V LR Madžarski so posebna oblika udeležbe delavcev pri upravljanju proizvodnje v podjetjih *tovarniški sveti*; ti so z uredbo iz novembra 1957 zamenjali delavske svete, ki pa so bili tako po svojem ustroju kot po pristojnostih kvalitativno drugačni organi. Po tej uredbi volijo $\frac{1}{3}$ članov v tovarniške svete delavci na svojih proizvodnih posvetovanjih, $\frac{2}{3}$ pa sestavljajo sindikalni funkcionarji, ki jih delegira tovarniško sindikalno vodstvo. Ob njih so po položaju člani sveta še vodilni delavci v podjetju ter sekretarja partijske in mladinske organizacije. V času med sejami tovarniških svetov, ki se sklicujejo na tri mesece, opravlja vse zadeve iz njihove pristojnosti sindikalni odbor podjetja. Pristojnosti tovarniških svetov se omejujejo na »opravljanje nadzora, podajanje mnenj in sprejemanje sklepov«, s tem da se pravica do sprejemanja sklepov omejuje samo na drugorazredna vprašanja.¹¹ Tako so dobili tovarniški sveti pravzaprav samo »svetovalne in nadzorne funkcije« ter pravico, da razdeljujejo določeno vsoto sredstev, ki ostajajo podjetju, medtem ko so zadeve v zvezi z upravljanjem znova pripadle izključno direktorju podjetja po principu »jedinonačalija«. Tako zožena udeležba delavcev pri upravljanju proizvodnje pa se je nato z uvajanjem *obratnih svetov* (1963 in proizvo-

⁹ Glej: Janko Klikovac, *Radnički savjeti u Poljskoj*, IRP, Beograd 1971, str. 163–192, 217–229.

¹⁰ *VIII s'ezd pol'skih profsojuzov*, 6–8 dekabrtja 1976, Profizdat, Moskva 1977, str. 130.

¹¹ Egon Štajner, *Učešće radnika u upravljanju privredom u Madarskoj*, IMPP, Beograd 1963, str. 215–219, 230–234.

dnih posvetovanj (1965 postopoma širila, zlasti še med procesom decentralizacije gospodarstva in gospodarske reforme, ki se je začela 1968. leta. Toda tudi ta razširitev delavske udeležbe pri upravljanju in nadaljnja krepitev t. im. *proizvodne demokracije* ostaja na Madžarskem vendarle v okviru svetovalno-nadzornih pristojnosti, čeprav so te širše kot v drugih vzhodnoevropskih socialističnih državah. Tudi na Madžarskem se vse te oblike delavske udeležbe pri upravljanju gospodarstva izvajajo pod vodstvom ali s posredovanjem sindikatov. »V naši družbi so sindikati ena izmed temeljnih organizacijskih oblik udeležbe delavskega razreda, delavcev pri upravljanju,« je dejal predsednik madžarskih sindikatov Gaszpar.¹²

V LR Bolgariji in DR Nemčiji delujejo podobne oblike delavske udeležbe pri upravljanju kot v Sovjetski zvezi – delavci sodelujejo pri upravljanju prek sindikatov, proizvodnih posvetovanj in občnih zborov (skupščin) kolektiva ali njihovih izvoljenih delegatov. Ob teh so še posebni organi. *Proizvodna posvetovanja* so postala v *Bolgariji* leta 1962 stalni organi, leta 1963 pa so ustanovila tudi svoje vodilne organe – predsedstva proizvodnih posvetovanj, tako da so postala po ustroju in pristojnostih enaka ustreznim organom v ZSSR. Po pravilniku o državnih podjetjih (1969) vodi v LR Bolgariji podjetje *direktor* podjetja, pri tem pa mu pomagata *temeljna* ali (v velikih podjetjih) *delegatska skupščina delavcev in uslužbencev* ter *upravni* ali *gospodarski odbor*, ki ga voli skupščina, oziroma *gospodarski svet* v združenih podjetjih in kombinatih. V okviru državnih načrtov in planskih nalog, ki imajo direktivni značaj in puščajo malo prostora za samostojno odločanje, sprejema upravni odbor načrt gospodarskega in tehničnega razvoja podjetja, predračun dohodkov in izdatkov, razpravlja o proizvodni strukturi in strukturi upravljanja podjetja, za svoje delo pa je odgovoren temeljni (delegatski) skupščini delavcev in uslužbencev.¹³ V *DR Nemčiji* so bili (1967) v podjetjih v družbeni lasti ustanovljeni *produkcijski komiteji*, ki delajo pod vodstvom partije in sindikatov. Komiteji so voljeni organi delavcev in uslužbencev, »svetovalni in nadzorni organ delavcev«, ki zagotavlja »demokratsko sodelovanje delavcev z individualnim direktorjevim vodstvom«. Ti organi so razširili udeležbo delavcev pri upravljanju, čeprav ta udeležba še zmeraj ostaja v okvirih državnega upravljanja podjetij po načelu individualnega organa.¹⁴

V SR Romuniji je sklep IK CK RKP in vlade (aprila 1968) ugotovil, da »način organizacije podjetij na podlagi individualnega vodilnega organa ne ustreza več sedanji stopnji v razvoju gospodarstva«, zato so prešli h kolektivnim oblikam upravljanja. V skladu s tem so bili kot organi

¹² Szandor Gaszpar, *Madžarski sindikati v obdobju graditve razvite socialistične družbe*, v knjigi: *Socialističeskoe občestvo i profsojuzy*, Moskva 1979, str. 239–240.

¹³ Glej: *Zbornik propisa o učešču radnika u upravljanju i kontroli preduzeća*, IUP, Beograd 1971, 1. zv., str. 138–142.

¹⁴ *Ibid.*, 2. zv. str. 528–543.

koletivnega vodenja ustanovljeni v podjetjih *upravni odbori*, v gospodarskih grupacijah *upravni sveti* in kolegiji v ministrstvih. Večino članov upravnega odbora (ki šteje 5–21 članov) sestavljajo vodilni delavci v podjetju in predsednik sindikalnega odbora, manjši del (1–5 članov) pa so delegirani predstavniki zaposlenih, ki jih volijo na občnih skupščinah zaposlenih za dve leti. Direktor podjetja je tudi predsednik upravnega odbora. Če pride do razhajanja v mnenjih med direktorjem in drugimi člani odbora, gre sporno vprašanje v presojo višjemu organu. Prehod od individualnega vodstva h kolegijskemu upravljanju torej ni bistveno povečal udeležbe delavcev pri upravljanju podjetja. Širša udeležba delavcev in drugega zaposlenega osebja v tej državi izvaja preko *občne skupščine zaposlenih* ali njihovih izvoljenih delegatov (v večjih podjetjih in širših gospodarskih grupacijah). Skupščine zasedajo dvakrat na leto in takrat razpravljajo o poslovanju in drugih pomembnih vprašanjih v zvezi s podjetjem. Skupščine tudi *nadzorujejo* delo upravnih odborov in administracije. V zvezi z nekaterimi vprašanji so sklepi skupščin priporočilo za delo upravnih odborov, ob celi vrsti vprašanj pa skupščine potrjujejo akte teh odborov, zaradi česar jih tudi imenujejo najvišje forume kolektivnega upravljanja.¹⁵

Na *Češkoslovaškem* sodelujejo delavci pri upravljanju zvečine prek sindikatov.¹⁶ V *SLR Albaniji* delavsko samoupravljanje zavračajo kot »buržoazni revizionizem«. Vseeno obstajajo v okviru dejavnosti sindikatov nekatere rudimentarne oblike svetovalno-nadzorne udeležbe delavcev pri upravljanju gospodarstva, vendar se kažejo zvečine v dejavnosti sindikalnih vodstev, manj pa delavcev.

Kljub nekaterim nemajhnim razlikam med organi delavskega sodelovanja pri upravljanju gospodarstva v posameznih socialističnih državah so očitne tudi nekatere *skupne splošne značilnosti*.

V evropskih socialističnih državah se izvaja delavska udeležba pri upravljanju predvsem prek sindikatov in njihovih organov. Proizvodna posvetovanja, organi kontrole, zbori kolektivov ipd. so do neke mere posebne oblike delavske udeležbe pri upravljanju, vendar so tudi ti organi trdno povezani s sindikatom, tako da veljajo za oblike sodelovanja, ki delajo pod splošnim vodstvom sindikatov.

Organi, prek katerih delavci sodelujejo pri upravljanju, imajo številne pristojnosti na gospodarskem in družbenem področju, vendar pa je za te *pristojnosti značilno*, da so *posvetovalne in nadzorne*. Kolikor delavski predstavniki ob nekaterih vprašanjih sodelujejo pri sprejemanju sklepa, gre za *soodločanje* – ker sprejemajo sklep skupaj z državnimi gospodarskimi organi. Ti organi so po svojem značaju sestavni del *centralistične državne organizacije* in v skladu s tem *državnega upravljanja gospodarstva*, ki se uveljavlja z individualnim organom vodenja v podjetjih in s posebnimi državnimi organi na višjih ravneh.

¹⁵ *Ibid.*, 2. zv. str. 607–611.

¹⁶ *Ibid.*, 2. zv. str. 177–186.

2. Rezultati in perspektive

Kako in na podlagi katerih meril in kazalcev ocenjujejo v vzhodno-evropskih socialističnih državah rezultate teh različnih oblik delavske udeležbe pri upravljanju gospodarstva in kakšno perspektivo za udeležbo delavcev pri upravljanju vidijo v bližnji in daljni prihodnosti?

Ocene rezultatov delavske udeležbe pri upravljanju s proizvodnjo so v teh državah precej posplošene in v temelju pozitivne. Za zdaj še ni konkretnih rezultatov, ki bi bili izraženi s kvantitativnimi in kvalitativnimi kazalci in bi temeljili na raziskavah in analizah, obsegajočih vso državo. Ravno tako še niso izdelani niti metodologija niti merila in kazalci, na podlagi katerih bi lahko merili in ugotavljali rezultate delavske udeležbe pri upravljanju.

Vseeno pa nekateri znanstveniki v posameznih gospodarskih področjih, grupacijah in podjetjih že skoraj dve desetletji opravljajo sociološke raziskave o delu posameznih organov delavske udeležbe pri upravljanju. Potem ko izsledke teh raziskav uredijo in jih deloma natisnejo, na njihovi podlagi ocenjujejo napake in dosežke pri upravljanju in samega upravljanja na vsem raziskovalnem področju.¹⁷

Pri raziskovanju rezultatov dela teh oblik se postavlja vprašanje meril in kazalcev za vrednotenje. V navedenih delih se izvajajo iz nalog in ciljev, ki naj bi jih izpolnilo delovanje teh organov. V vrsti izrečenih formulacij se kljub individualnim razlikam med posameznimi avtorji vse naloge strinjajo o temeljnem cilju – učinkovitejše *gospodarjenje*. Celotna dejavnost vseh oblik delavske udeležbe pri upravljanju proizvodnje je usmerjena k boljšim in večjim proizvodnim rezultatom gospodarske dejavnosti. Namen teh organov je, kot poudarjajo, uresničiti »demokratski značaj upravljalških odnosov v proizvodnji in socializmu«, to pa pomeni odstraniti »antagonizem interesov in odnosov med tistimi, ki upravljajo, in tistimi, s katerimi se upravlja«, spremeniti »značaj odnosov znotraj upravljalškega sistema«. Vendar pa ustvarjanje odnosov »tovarištva in kolektivnega sodelovanja« ni namen, ampak *sredstvo* za doseganje »najučinkovitejšega razvoja proizvodnje«. ¹⁸

»Rezultati upravljalške dejavnosti delavcev« se glede na izhodišče omenjenih raziskav izražajo v treh temeljnih smereh: a) v vplivanju te dejavnosti na »povečevanje učinkovitosti proizvodnje« (gospodarski rezultati), b) »v razvoju samega delavca« (družbeni rezultati) in c) »v izboljšanju procesa upravljanja v podjetju«. ¹⁹ Vendar pa so med raziskavami prišli na vsakem področju do drugačnih rezultatov. Najskromnejše

¹⁷ J. E. Volkov, *Tak roždaetsja kommunističeskoe samoupravlenie*, Misl', Moskva 1965; I. M. Vladičenko, *Učastie trudjaščisja v upravljenii proizvodstvom*, Profizdat, Moskva 1972; *Problemy naučnoj organizacii upravljenija socialističeskoj promyšlennos'ju*, Materialy Vtoroj Vsesojuznoj naučno-tehničeskoj konferencii, sb. No 8, Moskva 1972; N. N. Gričenko, *Obščestvennye formi upravlenija proizvodstvom: problemy, istorija, sovremennost'*, Profizdat, Moskva 1975; A. K. Orlov, *Sovjetskij rabočij in upravlenie proizvodstvom*, Profizdat, Moskva 1978.

¹⁸ A. K. Orlov, *Sovjetskij rabočij i upravlenie proizvodstvom*, str. 33.

¹⁹ *Ibid.*, str. 132.

podatke so dobili ravno na gospodarskem področju, ki velja za najpomembnejše – najtežje je namreč ugotoviti, koliko te oblike udeležbe delavcev pri upravljanju prispevajo k izboljšanju proizvodnje in učinkovitejšemu gospodarjenju.

a) *Ekonomski rezultati* se izražajo z rezultati pri iskanju rezerv in rasti proizvodnje, prihrankih, doseganju večje ekonomičnosti, varčevanju, novatorstvu in racionalizatorstvu, k čemur so prispevali delavski zbori, proizvodna posvetovanja, tekmovanja, ljudska kontrola in druge oblike delavske udeležbe pri upravljanju podjetja. Vendar pa je bilo od številnih ukrepov, za katere so se zavzemali ti organi, uresničenih samo 15%, zato je bil tudi gospodarski učinek precej skromen. Kljub temu so prišli raziskovalci do dveh pomembnih sklepov:

prvič, gospodarski rezultati so praviloma toliko večji, kolikor višja je dejanska raven udeležbe delavcev pri upravljanju, in

drugič, kolektivno iskanje rezerv v rasti proizvodnje in tehničnih rešitev je večkrat (4–9 krat) učinkovitejša kot individualno, zato se uspešno izvaja tam, kjer je v upravljanju proizvodnje vključena množica delavcev.²⁰

Zaradi tega velja mnenje, da je mogoče z razvojem upravljalске dejavnosti delavcev bistveno povečati rezultate proizvodjalne dejavnosti podjetja.²¹

b) *Družbeni rezultati* upravljalске dejavnosti delavcev se raziskujejo in ocenjujejo glede na izraženo *zadovoljstvo* delavcev nad svojo upravljal-sko dejavnostjo. Rezultati raziskovanja na Uralu, ki so jih dobili z intervjuji, razgovori in anketami, kažejo splošno podobo, ki izpričuje precejšnje razlike med 24 podjetji, zaobseženimi z raziskavo:

Prvič, več kot polovica anketiranih (51,7%) je vključena v različne organe, vendar jih samo nekaj več kot polovica med njimi (55%) praktično (dejansko) sodeluje pri delu teh organov. Če od tega izvzamemo vodstva družbenopolitičnih organizacij, potem je v delu organov delavske udeležbe pri upravljanju dejansko aktivnih 14,5% anketiranih oziroma polovica (52%) članov v teh organih.

Drugič, med tistimi, ki dejansko sodelujejo pri upravljanju, jih je blizu $\frac{3}{4}$ (72%) zadovoljnih s svojim delom, »sebe čutijo kot gospodarje v svojem podjetju«. Med tistimi, ki so izrazili zadovoljstvo, je precej večji odstotek inženirjev in tehnikov (okrog 97%) kot delavcev (62%). Ravno tako najdemo v vodstvih družbenopolitičnih organizacij večji odstotek zadovoljnih (78%) kot med člani delavske udeležbe pri upravljanju. Če pa primerjamo število tistih, ki se »počutijo gospodarje v podjetju«, s številom članov v teh organih potem je to družbeno zadovoljstvo precej manjše – v vseh organih in organizacijah znaša samo 40%, v organih delavske udeležbe pri upravljanju pa je še manjše – 37%.

²⁰ *Ibid.*, str. 147; glej tudi prispevek v reviji »Voprosy ekonomiki«, Moskva 1976, št. 1, str. 25.

²¹ A. K. Orlov, *op. cit.*, str. 149.

Ta raziskava družbenih rezultatov upravljske dejavnosti delavcev je kazalec osebnega zadovoljstva tistih, ki sodelujejo v organih upravljanja, dopolnila z raziskavo, v kolikšni meri je kolektiv zadovoljen z delom svojih članov, ki jih je izvolil v organe upravljanja. Vendar pa je ta nujni korektiv enostransko omejila samo na ugotavljanje, koliko so z delom članov v organih delavske udeležbe pri upravljanju zadovoljni vodje obratov, oddelkov in partijskih organizacij. Pozitivne ocene sta dobili $\frac{2}{3}$ članov v teh organih (38% visoko oceno in 28% srednjo), $\frac{1}{3}$ pa je bila slabo ocenjena.²² Tega, kar o njihovem delu mislijo člani kolektiva, zlasti delavci, niso raziskovali ali pa ni bilo objavljeno.

Raziskovanja so se ukvarjala tudi s stanjem medčloveških odnosov in dejavniki, ki vplivajo nanje. Zato da bi ovrednotili odnose mikroklimе, ki tako nastaja v kolektivih podjetij, obratov, oddelkov in brigad, so raziskovali stanje horizontalnih in vertikalnih odnosov v kolektivih. Podatki raziskave kažejo, da je 76% anketiranih zadovoljnih s stanjem odnosov med člani delovnih skupin, blizu 70% jih je zadovoljnih z odnosi z neposrednimi vodji brigad in obratov, samo okrog 54% pa jih je zadovoljnih z odnosom administracije do podrejenih. Raziskovanje dejavnikov, ki vplivajo na stanje medčloveških odnosov, je med drugim pripeljalo do sklepa, da je stanje medčloveški odnosov premo sorazmerno z razvitostjo delavske udeležbe pri upravljanju, tj., tam, kjer je raven vzajemnih odnosov v kolektivu visoka, tam je praviloma višja tudi raven udeležbe delavcev pri upravljanju proizvodnje.²³

c) *Izboljšana učinkovitost upravljske dejavnosti delavcev* velja za eno temeljnih smeri dejavnosti delavcev v različnih organih družbenega upravljanja proizvodnje. Omenjene raziskave so ugotovljale to učinkovitost predvsem na podlagi *naraščanja števila delavcev* v teh organih, ravni njihove *praktične udeležbe pri upravljanju* in odstotka sklepov, ki so jih sprejeli ti organi in jih je nato sprejela in izvedla tudi uprava podjetja.

Prvi in temeljni pogoj in kazalec za učinkovitost demokratičnega sistema upravljanja je »povečanje števila delavcev, ki sodelujejo pri upravljanju proizvodnje« in »zvišanje kvalitete ravni te dejavnosti«. Izhodišče je, »kolikor večje število delavcev sodeluje pri upravljanju in kolikor višja je raven njihove praktične dejavnosti, toliko močnejše vplivajo na proces reprodukcije in na raven upravljanja teh procesov« in toliko hitreje se tudi sami razvijajo kot »temeljna proizvodjalna in družbenopolitična sila«. ²⁴

Številni sovjetski avtorji izhajajo iz Leninove zahteve, da se morajo v socializmu vsi delavci vključiti v upravljanje državnih in družbenih zadev, in v skladu s tem poudarjajo, da je cilj delavske udeležbe pri upravljanju postopno uresničenje te Leninove zahteve. Vendar pa tudi uresničevanje te zahteve po vključevanju čim večjega števila delavcev v upravljanje

²² *Ibid.*, str. 150–152.

²³ *Ibid.*, str. 180–185.

²⁴ *Ibid.*, str. 132–133.

proizvodnje podreajo temeljnemu cilju – učinkovitejšemu gospodarjenju. Pri tem temeljijo na postavki, da je »vpliv delavcev na gospodarske in družbene rezultate toliko pomembnejši, kolikor več jih sodeluje pri upravljanju«. Pravzaprav poskušajo še zmeraj raziskati t. i. »model upravljalne dejavnosti delavcev«, ki bi pokazal tisti odstotek udeležbe delavcev v organih in oblikah samoupravljanja, s katerim bi bili zagotovljeni optimalni rezultati gospodarjenja.²⁵

Po raziskavah, ki so bile v prvi polovici sedemdesetih let opravljene v podjetjih uralskega področja, je sodelovalo v delu različnih organov in organizacij, ki spadajo med oblike delavske udeležbe pri upravljanju, okrog 38% zaposlenih, medtem ko jih je bilo kakšnih deset let prej samo 30%. Na podlagi tega je bil storjen sklep, da upravljalna dejavnost delavcev narašča. Vendar pa je relativni delež delavcev pri tej dejavnosti precej manjši od deleža inženirjev in tehnikov. Od vseh zaposlenih delavcev jih namreč samo nekaj več kot $\frac{1}{4}$ (okrog 29%) sodeluje pri delu teh organov, medtem ko je to število med inženirji in tehniki precej večje – med njimi jih $\frac{3}{4}$ (okrog 77%) sodeluje pri delu organov in organizacij, ki se ukvarjajo z vprašanji upravljanja proizvodnje. K temu je treba dodati, da dejavnost 38% delavcev, ki sodelujejo pri upravljanju, poteka v dobršni meri v okviru dela sindikatov in drugih družbenih organizacij (17%). V njih je število delavcev majhno – samo 8% vseh zaposlenih delavcev sodeluje pri delu voljenih organov družbenih organizacij, medtem ko je odstotek inženirjev in tehnikov tukaj zelo visok – 42% jih sodeluje pri delu organov družbenih organizacij. V delo posebnih družbenih organov, prek katerih delavci sodelujejo pri upravljanju proizvodnje, je vključenih okrog $\frac{1}{4}$ zaposlenih (24%). Relativni delež delavcev je blizu splošnega povprečja (21%), odstotek zaposlenih inženirjev in tehnikov pa je tudi tukaj precej večji (35%). Med delavci jih je le neznamen del takih, ki sodeluje v več oblikah delavske udeležbe pri upravljanju, medtem ko je velik del inženirjev in tehnikov deloval v nekaj takšnih organih. V okviru teh organov je največ zaposlenih aktivno sodelovalo pri delu delavskih zborov (25%), organov ljudske kontrole (23%) in proizvodnih posvetovanj (13%). V nekaterih podjetjih se je več kot $\frac{3}{4}$ zaposlenih udeležilo na leto najmanj treh zborov delovnega kolektiva v podjetju ali obratu. Vendar pa ima največ teh zborov informativni značaj – na njih uprava pretežno seznanja delavce s položajem v podjetju, medtem ko se kolektiv le v majhni meri angažira pri konkretnih nalogah, ki imajo v resnici značaj udeležbe pri upravljanju. Zaradi tega je tudi precejšen del delavcev nezadovoljen s temi zbori – več kot 12% delavcev meni, da se sklicujejo ti zbori samo zaradi videza, okrog 30% jih sodi, da zbori malo vplivajo na stanje stvari, ker se njihovi sklepi ne izvajajo, okrog 20% delavcev pravi, da so zbori slabo pripravljene in organizirane. Podobno velja tudi za proizvodna posvetovanja. Največ delavcev meni, da so potrebna, hkrati

²⁵ *Ibid.*, str. 152–153.

pa izražajo nezadovoljstvo nad načinom in rezultati njihovega dela. Pri pripravah in predlogih imajo glavno besedo inženirji, predstavniki uprave in družbenopolitičnih organizacij, medtem ko je udeležba delavcev zelo majhna. Razen tega uprava več kot polovico predlogov, ki so se oblikovali na teh posvetovanjih, ni uresničila. Zaradi tega je vsega 42% anketiranih ocenilo to obliko kot učinkovito, čeprav jo ima večina za potrebno.²⁶

Raziskovanje dejavnosti proizvodnih posvetovanj in drugih organov delavske udeležbe pri upravljanju je pripeljalo tudi druge raziskovalce do sklepa o premajhni zainteresiranosti in šibki aktivizaciji delavcev, kar zadeva delo teh organov. Pravzaprav so raziskave pokazale, da v začetku, »takoj po ustanovitvi proizvodnih posvetovanj najprej naraščajo vsi za dejavnost značilni kazalci, potem pa se umirijo in se celo postopoma, vendar vztrajno zmanjšujejo«. Tudi druge oblike udeležbe delavcev pri upravljanju »se samo v prvem času svojega obstoja razvijajo v progresivnem tempu, potem pa kot da bi prišlo do nekakšne meje... Tempo razvoja njihove aktivnosti je postal mnogo manjši kot v začetnem obdobju«²⁷

Zakaj je tako?

Ankete res kažejo, da se je precej delavcev pripravljenih aktivirati pri delu organov delavske udeležbe pri upravljanju: okrog polovica anketiranih izraža takšno željo brez pridržka, še 37% jih je pripravljenih sodelovati v njihovem delu, če je to potrebno, samo 14% pa jih ne želi delati v teh organih. Po drugi strani je več kot polovica anketiranih doslej sodelovala pri delu teh organov samo z udeležbo na sestankih in glasovanjem o predlogih. Ob tem pa se je tudi precejšnje število delavcev, ki so bili izvoljeni v različne organe delavske udeležbe pri upravljanju, sčasoma pasiviziralo in dejansko nehalo sodelovati pri njihovem delu (okrog 1/3 članov v teh organih).

Največji del vodilnih delavcev v podjetjih, obratih in družbenih organizacijah sodi, da je za tako premajhno dejavnost delavcev krivo pomanjkanje njihovega prostega časa. Narobe pa delavci svojo šibko aktivnost ali pasivizacijo razlagajo v nasprotju z mnenjem vodilnih z dvema skupinama vzrokov:

prvič, slaba priprava sestankov in pomanjkljiva obveščenost o stanju v podjetju (1/3 anketiranih), in

drugič, premajhna učinkovitost sklepov, ki jih sprejemajo organi delavske udeležbe pri upravljanju; le manjšina teh sklepov se namreč uresniči (čez 27% sklepov), pretežni del se jih uresniči le deloma (36%) ali pa jih administracija sprejme, pa ne izvede (27%). Anketirani delavci so menili, da uprava podjetja ne mara upoštevati predlogov navadnih delavcev (40% anketiranih) ali pa jih sprejema samo formalno, potem pa z dolgo proceduro oblikovanja in izvajanja teh sklepov otežuje njihovo uresničevanje. Zaradi tega je sprejemljiva ugotovitev avtorjev teh raz-

²⁶ *Ibid.*, str. 132–147 in 85–103.

²⁷ J. E. Volkov, *Tak rodičetsja komunističeskoe samoupravlenie*, str. 200–201, tabele na str. 202–209.

iskav, »da za upravljalno dejavnost delavcev nima pomena samo dejstvo, da so udeleženi pri upravljanju, ampak tudi oblika te udeležbe. Če je oblika uspešna in učinkovita, potem vzbuja zanimanje za družbeno dejavnost, daje osebnosti moralno zadovoljstvo in ji omogoča najti svoje mesto ne le v proizvodnji, ampak tudi v kolektivu«. ²⁸ To je resnica, vendar ne vsa. Orlov in drugi znanstveniki iz teh držav si tu zastavljajo samo vprašanje o *obliki* udeležbe, ne pa tudi o *njeni vsebini in značaju*. Te oblike so malo uspešne in neučinkovite ravno zaradi tega, ker so *posvetovalne*. Te oblike bodo postale uspešne in učinkovite, ko se bosta spremenila njihov značaj in vsebina, ko sklepi teh organov ne bodo samo priporočila in predlogi, ki so odvisni od volje in stališč uprave, ampak bodo postali sklepi; ko bodo torej ti organi prerasli iz oblik posvetovalne udeležbe pri upravljanju v organe *delavskega upravljanja*.

Takšnemu sklepu se je približal Volkov, čeprav ga ni tako eksplicitno formuliral. Ko namreč išče odgovore na vprašanja o vzrokih za šibko zanimanje delavcev in premajhno učinkovitost organov delavske udeležbe pri upravljanju ter o načinih, kako bi se dalo rešiti te probleme, usmerja svoja razmišljanja k pravim vprašanjem. Tudi on se sicer strinja s številnimi ocenami v teh državah, da je delo teh organov v marsičem odvisno od subjektivnega faktorja, od pozornosti, ki jo tem vprašanjem posvečajo partijske, sindikalne in mladinske organizacije. Vendar pa opozarja, da lahko »vsa ta *subjektivna* dejavnost rodi potrebne rezultate samo takrat, ko bodo *objektivne* razmere dajale vse možnosti za učinkovito sodelovanje kolektiva pri upravljanju proizvodnje, in kar je bistveno, za njegovo globoko zainteresiranost za to«. Objektivne razmere mu pomenijo globoke spremembe obstoječega gospodarskega sistema, in to v dveh smereh:

prvič, sprememba sistema načrtovanja, ki bi omogočila kolektivom podjetij večjo samostojnost, in

drugič, osnovno je ustvariti tak »sistem vzajemnih povezav med delavci, proizvodjalnim kolektivom in vso družbo«, ki bo ustvaril »materialno zainteresiranost kolektiva in vsakega njegovega člana za rezultate proizvodjalno-gospodarske dejavnosti podjetja«.

Kot utemeljeno ugotavlja Volkov, problema ni mogoče rešiti – kot so mislili in še mislijo – tako, da bi »z različnimi rekonstrukcijami ustvarili ‚idealni‘ administrativni sistem«, ker to »samo zapleta in močno komplicira sistem upravljanja gospodarstva«, ampak tako, da bi »našli in izkoriščali takšne gospodarske vzvode, ki bi tudi brez administrativnega ‚spodbujanja‘ zanesljivo stimulirali« vsak proizvodjalni kolektiv in vsakega posameznega delavca za »najbolj smotrno upravljanje proizvodnje in najbolj učinkovito izkoriščanje proizvodjalnih možnosti za blaginjo vse

²⁸ A. K. Orlov, *op. cit.*, str. 98. Rezultati teh raziskovanj kažejo, da poleg dejavnikov, na katere so opozorili delavci, vplivajo na raven upravljalne dejavnosti delavcev še naslednji dejavniki: idejno-politična priprava in raven zavesti delavcev, raven njihove splošne in posebne izobrazbe, pogoji in vsebina dela ter značaj vzajemnih odnosov v delovnem kolektivu kot tudi moralne in materialne spodbude. (*Ibid.*, str. 157–185).

družbe«. Kot sklene ta sovjetski znanstvenik, je za to potrebna vse širša udeležba delavcev pri upravljanju gospodarstva.

»V skladu s samimi temelji marksistično-leninističnega nauka je treba – za prehod h komunizmu – organizacijo dela, družbeno proizvodnjo in celotno družbeno življenje graditi na vsestranskem razvoju in dejavnosti samih delavcev... Pravilna pot k temu je, da postanejo *družbene funkcije upravljanja proizvodnje* stvar vseh delavcev.«²⁹

Partijski programi ter drugi *programski in ustavni dokumenti*, ki so bili v teh državah sprejeti v zadnjih dvajsetih letih, gledajo na ta vprašanja drugače. Tudi tu se namreč nekatera stališča nanašajo na udeležbo delavcev pri upravljanju. V teh programskih stališčih je treba razlikovati dve skupini opredelitev.

1. Stališča, ki se nanašajo na *sedanje stanje* in na *neposredno prihodnost*, poudarjajo zahteve v zvezi s potrebo razvijanja »demokratskih temeljev upravljanja«, dejavnostjo partije, ki naj zagotovi »vsestransko razvijanje in izpopolnjevanje socialistične demokracije, aktivno udeležbo vseh državljanov pri upravljanju države ter vodenju gospodarske in kulturne graditve« (program KPSZ). »Nenehno se bo razvijala socialistična demokracija, delovni ljudje se bodo vse aktivneje vključevali v upravljanje proizvodnje in družbe« (program KP Bolgarije). Vendar pa razvoj demokracije, razvoj družbenega upravljanja in vključevanje delavcev v upravljanje ne spreminja bistva političnega in politično-gospodarskega sistema, v katerem ostaja država temeljna gonilna sila v vsem obdobju razvoja socialistične družbe.

Ustava ZSSR, ki je bila sprejeta 1977. leta in razlage, ki so jo spremljale, posebej poudarjajo dolgotrajnost socialistične faze in veliko vlogo, ki jo ima med vso to fazo država kot »glavno orodje za graditev socializma in komunizma«.³⁰

2. Stališča partijskih programskih dokumentov, ki se nanašajo na *daljno prihodnost* – na *komunistično družbo*, govorijo o prihodnjih asociacijah svobodnih združenih proizvajalcev in o komunističnem družbenem samoupravljanju. »... Razvoj socialistične državnosti bo postopoma pripeljal do njene preobrazbe v družbeno komunistično samoupravljanje, v katerem se bodo združili sovjeti, sindikalne, zadružne in druge množične organizacije delovnih ljudi. (...) Načrtovalni in evidenčni organi in organi, ki vodijo gospodarstvo in kulturo in so zdaj državni, bodo izgubili politični značaj in postali organi družbenega samoupravljanja...«

Tudi druge partije v vzhodnoevropskih socialističnih državah na podoben način označujejo perspektivo preraščanja obstoječega družbenega sistema v prihodnje komunistično družbeno samoupravljanje. Ta programska stališča se nato podrobneje razčlenjujejo v številnih znanstvenih delih.

²⁹ J. E. Volkov, *op. cit.*, str. 220–222, 233.

³⁰ Glej: S. Živanov, *Nova ustava in temeljne smeri razvoja političnega sistema ZSSR*, v: *Socializam u svetu*, 1979, št. 12, str. 193–209.

Prehod iz sedanjega stanja socialistične državnosti v prihodnje komunistično družbeno upravljanje se bo uresničevalo, kot poudarja program KPSZ, z razvojem socialistične demokracije: »V procesu nadaljnjega razvoja socialistične demokracije bo prišlo do postopnega spreminjanja organov državne oblasti v organe družbenega samoupravljanja.« Po mnenju vodilnih političnih sil v vzodnoevropskih socialističnih državah se proces preraščanja socialistične državnosti v prihodnje komunistično družbeno samoupravljanje začneja v fazi razvite socialistične družbe. V okviru teh procesov se bodo še naprej razvijale, širile in poglobljale funkcije obstoječih organov delavske udeležbe pri upravljanju, s tem da se bodo iz sedanjih posvetovalno-nadzornih organov in funkcij spreminjali v samoupravne.

Temeljita preobrazba sedanjih organov, po katerih se množice vključujejo v upravljanje in prek katerih uresničujejo posvetovalno-nadzorno udeležbo pri upravljanju, v samoupravne organe pa bo, kot pričakujejo v teh državah, izvedena šele v daljni bodočnosti, v komunistični družbi. Vse do takrat pa se, kot zdaj sodijo, njihov sedanji značaj kljub širjenju njihovih pristojnosti in delnim modifikacijam ne bo kaj bistveno spremenil. Zaradi tega lahko precej utemeljeno pričakujemo, da bodo sedanje oblike delavske udeležbe pri upravljanju proizvodnje ohranile svoj sedanji značaj, ustroj in vlogo. V okviru obstoječe državne centralistične organizacije teh držav tudi morajo ohraniti sedanje značilnosti. Šele globlja demokratizacija celotnega družbenoekonomskega in političnega sistema bi lahko povzročila kvalitativno spremembo teh organov, kajti ti so bistveni sestavni del tega sistema. Težave, s katerimi se srečujejo te države v gospodarskem in družbenem razvoju, kot kažejo zadnji dogodki na Poljskem, porajajo zahteve po preverjanju sedanjega sistema v upravljanju gospodarstva in po globokih preobrazbah, ki bi zagotovile resničen in učinkovit vpliv delavskega razreda in drugih delavskih množic na upravljanje proizvodnje in celotne družbe. Nadaljnji razvoj bo pokazal, ali lahko obstoječi gospodarski sistemi vsrkajo te zahteve, s tem da jih delno modificirajo – kot si to prizadevajo uresničiti vodilne sile v teh državah, ali pa so za to nujne kvalitativne družbenoekonomske spremembe.

PIERRE BOURDIEU

Ali je sociologija znanost?

Če je že težko ovreči obstoj sociologov, pa je obstoj sociologije (kot znanstvene discipline) včasih dvomljiv... Eni jo zvajajo na »literarni« diskurz, ki ga še vedno označujejo njegovi filozofski izvori, drugim pa pomeni predvsem sredstvo za politični protest, ki je včasih sicer učinkovito, toda osiromašeno objektivnosti.

Kaj je torej sociologija? To je vprašanje, na katero je za revijo »La Recherche« (št. 112, junij 1980) odgovarjal Pierre Bourdieu, študijski vodja Visoke šole za družbene vede, direktor Centra za sociologijo vzgoje in kulture, urednik revije *Acte de la recherche en sciences sociales* in avtor dveh nedavno izišlih knjig: *La distinction* (Razlikovanje) in *Le sens pratique* (Praktični smisel).

La Recherche: Začnimo z najbolj očitnimi vprašanji: ali so družbene vede, posebej še sociologija, resnično znanosti? Zakaj čutite potrebno po dokazovanju znanstvenosti?

P. Bourdieu: Zdi se mi, da ima sociologija vse lastnosti, ki določajo znanost. Toda – na kateri stopnji? Odgovori, ki jih dajejo sociologi so zelo različni. Rekel bi le, da je veliko ljudi, ki se imenujejo in se štejejo za sociologe, pa bi jih sam malce težko priznal za takšne (sploh pa je tako v vseh znanostih, pač na različnih stopnjah). Sicer pa je že dolgo tega, kar je sociologija izstopila iz prazgodovine, se pravi iz obdobja velikih teorij socialne filozofije, s katero jo nepoučeni pogosto istijo. Vsi sociologi, vredni tega imena, se strinjajo glede skupnega kapitala, ki ga sestavljajo spoznanja, pojmi, metode in postopki. Poleg tega pa je sociologija iz različnih znanih socioloških razlogov, med drugim tudi zato, ker pogosto igra vlogo discipline-pribežališča, zelo razpršena disciplina (v statističnem pomenu besede) in to iz različnih gledišč. S tem je mogoče razložiti, zakaj daje videz razdeljene discipline, ki je bližja filozofiji kot druge znanosti. Toda problem ni v tem: če smo že tako dlakocepski glede znanstvenosti sociologije smo zato, ker je zoprna, moteča.

La Recherche: Sociologi so torej predmet posebnega suma?

P. Bourdieu: Sociologija ima v resnici turobni privilegij, da je nenehno soočena z vprašanjem svoje znanstvenosti. Neskončno manj smo zahtevni glede zgodovine ali etnologije, da sploh ne govorimo o geografiji, filologiji ali arheologiji. Sociolog je nenehno vpraševan, zato se tudi sam nenehno sprašuje in sprašuje. Tako se začetnja verjeti v nekakšen sociološki imperializem: kaj vendar je ta začetniška, jecljajoča znanost, ki si dovoljuje podvreči izpraševanju druge znanosti! Mislim seveda na sociologijo znanosti. Dejansko pa sociologija postavlja drugim znanostim le vprašanja, ki se njej sami zastavljajo na posebno zaostren način. Če je sociologija kritična znanost je to morda zato, ker je sama v *kritični* poziciji. Sociologija povzroča probleme, kot se reče. Znano je, na primer, da ji pripisujejo maj leta 1968. Ne oporekajo samo njenega obstoja kot znanosti, temveč njen obstoj sploh. Zlasti v tem trenutku, ko nekateri, ki imajo žal moč, da jim to uspeva, počnejo vse, da bi jo uničili (npr. Institut Auguste Comte ali Fakulteta za politične vede). In to v imenu znanosti in z aktivno pomočjo nekaterih »znanstvenikov« (v trivialnem smislu besede).

La Recherche: Ali sociologija vzbuja strah?

P. Bourdieu: Da, ker razkriva skrite stvari in včasih celo *zatrte*, zadušene. Razkriva na primer, korelacijo med šolskim uspehom, ki ga istijo z »inteligentnostjo« in med socialnim izvorom, ali bolje med kulturno dediščino družine. To so resnice, ki jih tehnokrati, epistokrati (se pravi dobršno število tistih, ki berejo sociologijo in tistih, ki jo financirajo) ne slišijo radi. Drug primer: sociologija kaže, da je znanstveni svet mesto, kjer se dogaja določena konkurenca, ki jo usmerja raziskovanje specifičnega dobička (Nobelova nagrada in druge, prioriteta v raziskovanju, prestiž itd.) in ki se dogaja v imenu specifičnih interesov (to se pravi interesov, ki jih ni mogoče zvesti na ekonomske interese v njihovi običajni obliki in ne na dejstvo o »nezainteresiranosti« »ne-koristnosti«). Takšen opis očitno znova postavlja pod vprašaj neko znanstveno hagiografijo, ki se je znanstveniki pogosto udeležujejo in jo pravzaprav rabijo zato, da bi verjeli v to, kar počnejo.

La Recherche: V redu: sociologija se torej kaže kot napadalna in moteča. Toda zakaj je potrebno, da bi bil sociološki diskurz »znanstven«? Tudi novinarji postavljajo zoprna vprašanja, toda ne sklicujejo se na znanost. Zakaj je tako odločilno, da mora obstajati meja med sociologijo in kritičnim novinarstvom?

P. Bourdieu: Ker obstaja objektivna razlika. Tu pač ne gre za vprašanje časti. Obstajajo koherentni sistemi hipotez, konceptov, metod za preverjanje, vsega, kar običajno povežemo z idejo znanosti. Zakaj tedaj ne bi smeli reči, da je to ena znanost, če je pa tam neka druga? Toliko bolj, ker gre za zelo pomemben zastavek: eden od načinov, da se znebimo zoprnih resnic, je reči, da niso znanstvene, kar navsezadnje pomeni reči,

da so »politične«, to se pravi, da so povzročene z »interesom«, »strastjo« in so torej relativne in relativizirajoče.

La Recherche: Če postavljamo sociologiji vprašanje o njeni znanstvenosti mar ni to tudi zato, ker se je razvila z določeno zamudo glede na druge znanosti?

P. Bourdieu: Nedvomno, toda ta »zamuda« je nastala zaradi dejstva, da je sociologija posebno težka znanost. Ena največjih težav je v dejstvu, da je njen predmet proučevanja vozlišče bojev: proučuje stvari, ki jih skrivajo, ki jih cenzurirajo; za katere je človek pripravljen umreti. To velja tudi za raziskovalca samega, ki stopi v igro v svojem lastnem predmetu. In posebna težava, ki nastopa v sociologiji, je pogosto povezana s tem, da je ljudi strah tega, kar bodo odkrili. Sociologija nenehno sooča tistega, ki jo izvaja s surovo realnostjo, ona razočaruje, odčaruje. Zato pa – v nasprotju s tem, kar se pogosto verjame in to znotraj in zunaj sociologije – ne nudi nikakršnega zadovoljstva, ki jo mladostništvo išče v političnem angažmaju. Iz tega gledišča se sociologija umešča popolnoma na drugo stran tako imenovanih »čistih« znanosti (ali »čistih« umetnosti), ki so po eni strani brez dvoma pribežališča, kamor se zatečemo, da bi pozabili svet, so kraji očiščeni vsega, kar je lahko problem, kot na primer, seksualnost ali politika. Zato zganjajo formalni ali formalistični duhovi v glavnem klavrno sociologijo.

VPRAŠANJE NEVTRALNOSTI

La Recherche: Dokazujete, da sociologija poseže v stvari v zvezi s pomembnimi družbenimi vprašanji. To pa zastavlja vprašanje njene »nevtralnosti«, njene »objektivnosti«. Ali lahko sociolog ostane iznad preprirov, konfliktov, na stališču nepristranskega opazovalca?

P. Bourdieu: Posebnost sociologije je, da je njen predmet polje bojev: ne samo polje razrednih bojev, temveč samo polje znanstvenih bojev. In sociolog zavzema določeno stališče v teh bojih: najprej kot imetnik določenega ekonomskega in kulturnega kapitala, na razrednem polju; po tem kot raziskovalec, ki je opremljen s specifičnim kapitalom, na področju kulturne produkcije in natančneje na pod-področju sociologije. Tega se mora vedno zavedati, zato, da lahko razloči in obvlada vse učinke, ki jih utegne imeti njegova družbena pozicija na njegovo lastno znanstveno dejavnost. Zato sociologija sociologije po mojem mnenju ni »neka specialnost« med drugimi, temveč eden prvih pogojev za znanstveno sociologijo. Zdi se mi namreč, da je eden pglavitnih vzrokov za zmote v sociologiji v nekontroliranem razmerju do predmeta. Zelo bistveno je torej, da se sociolog zaveda svojega lastnega mesta. Zdi se mi, da so možnosti, da prispevamo k produkciji resnice dejansko odvisne od dveh pglavitnih dejavnikov, ki sta povezana z zavzetim stališčem: interes, ki ga imamo, da bi spoznali in da bi drugim omogočili spoznati resnico (ali

obratno, da bi jo skrili ali si jo skrili), in sposobnost, da jo produciramo. Znanе so Bachelardove besede: »Je samo znanost o skritem«. Sociolog je toliko bolj oborožen za odkrivanje tega »skritega«, kolikor je bolj znanstveno opremljen, kolikor bolj uporablja kapital pojmov, metod, postopkov, ki so jih nakopičili njegovi predhodniki, Marx, Durkheim, Weber in mnogi drugi, in kolikor bolj je »kritičen«, kolikor bolj je zavestni ali podzavestni motiv, ki ga oplaja, *subverziven*, kolikor več interesa ima za razkrivanje tistega, kar je cenzurirano, zakrito v družbenem svetu. In če sociologija in družbene vede na splošno, ne napredujejo hitreje, je to po eni strani morda zato, ker ta dva dejavnika poskušata delovati v nasprotni si smeri.

Če sociologu uspe, da odkrije še tako malo resnice, to ni zato, ker je njegov interes, da bi produciral to resnico, temveč zato, ker ta interes je. To pa je ravno obratno od nekoliko otročjega razpravljanja o »nevtralnosti«. Interes lahko obstaja, kot povsod drugod, v želji, da bi prvi nekaj odkrili in si prilastili vso, s tem povezano korist, ali v moralnem zgražanju ali pa v uporih zoper določene oblike dominacije in zoper tiste, ki te oblike branijo znotraj znanstvenega polja, itd. Skratka, ni nikakršnega brezmadežnega spočetja. In tudi ne bi bilo veliko znanstvenih resnic, če bi morali obsojati to ali ono odkritje s pretvezo, da nameni ali postopki odkriteljev niso bili zelo čisti.

La Recherche: Toda ali ne vodi v primeru družbenih ved to zanimanje, »interes«, »strast«, »angažiranje« k zaslepljenju?

P. Bourdieu: Tako je, in to je posebna težava sociologije; ti »interesi«, te »strasti«, plemenite ali neplemenite, ne vodijo k znanstveni resnici, razen v tisti meri, ko jih spremlja znanstveno spoznanje o tem, kaj jih določa in o *mejah*, ki so tako postavljene spoznanju. Na primer, vsakdo ve, da *resentiment*, ki je povezan z neuspehom, razsvetljuje družbeni svet samo tako, da zaslepljuje sâmo načelo tega razsvetljevanja.

Toda to še ni vse. Bolj ko je neka znanost napredovala, bolj je v njej pomemben kapital nakopičenega znanja in bolj morajo njene strategije subverzivnosti, kritičnosti, ne glede na »motivacijo«, mobilizirati pomembna znanja, da bi bile učinkovite. V fiziki je težko zmagovati nad nasprotnikom, sklicujoč se na argument avtoritete ali, kar se dogaja sociologiji, razkrivajoč politično vsebino njegove teorije. Tam mora biti kritično orožje znanstveno, da bi bilo učinkovito. V sociologiji pa je nasprotno: vsaka teza, ki nasprotuje sprejetim veljavnim idejam je izpostavljena sumu, da gre za ideološko, politično stališče. Zadeva ob družbene interese: ob interese vladajočih, ki so zavezniki molka in »zdravega razuma«, ob interese glasnikov, gromovnikov, ki potrebujejo preproste, simplicistične ideje, gesla. Zato od sociologije zahtevamo tisočkrat več dokazov (kar je pravzaprav zelo dobro) kot od glasnikov »zdravega razuma«. In vsako znanstveno odkritje sproži ogromno »kritično« retrogradno delo, ki zajema ves družbeni red (kredite, mesta; čast, torej vero) in ki teži k zakritju tega, kar je bilo odkrito.

La Recherche: Pravkar ste na en mah citirali Marxa, Durkheima in Webra. Iz tega bi lahko sklepali, da so njihovi posamični prispevki enaki in kumulativni. Toda njihovi postopki so dejansko zelo različni. Kako razumeti, da za vso to različnostjo obstaja enotna znanost?

P. Bourdieu: Znanost ne more napredovati v nobenem primeru drugače, kot pod pogojem, da med seboj sooči nasprotne teorije, ki so se pogosto oblikovale ene nasproti drugim. Ne gre za to, da bi izdelali tiste napačne eklektične sinteze, ki so velikokrat razsajale v sociologiji. Mimogrede naj rečem, da je obsojanje eklekticizma pogosto služilo kot alibi za nekulturnost: tako lahko in udobno se je zapreti v neko tradicijo. Marksizem je, na žalost, pogosto uporabljal to možnost lenobnega zavarovanja (odmika). Sinteza je mogoča le za ceno ponovnega radikalnega spraševanja, ki pelje k začetku očitnega antagonizma. Na primer, zoper vulgarno zastranitev marksizma k ekonomizmu, ki ne priznava druge ekonomije kot ekonomijo v ozkem smislu kapitalistične ekonomije in ki vse razlaga s tako opredeljeno ekonomijo, je Max Weber vzpostavil ekonomsko analizo (v popolnejšem smislu) na področju, ki so ga v ekonomiji običajno opuščali, na primer na področju religije. Tako je označil cerkev s čudovito formulo: kot posestnico monopola nad manipulacijo z božjimi dobrinami. Povabil je k radikalnemu materializmu, ki raziskuje ekonomske determinante (v najširšem smislu) na področjih, kjer vlada ideologija »dezinteresiranja« (ne-koristnosti), kot sta na primer umetnost ali religija.

Isto velja za pojem legitimnosti. Marx je prekinil z običajno predstavo o družbenem svetu tako, da je pokazal, da se pod »očarujočimi« razmerji skrivajo razmerja sile. Weber daje vtis, da radikalno nasprotuje Marxu: opozarja, da pripadnost družbenemu svetu implicira določen del priznanja njegove legitimnosti. Profesorji (kako lep primer učinka pozicije!) zagovarjajo razliko. Raje postavljajo ene avtorje nasproti drugim, kot da bi jih integrirali. To je udobneje za pripravo predavanj: prvi del Marx; drugi del Weber; tretji del jaz sam... Logika raziskovanja pa vodi k preseganju nasprotja in sega nazaj k skupnim koreninam: Marx je iz svojega modela izločil subjektivno resnico o družbenem svetu in je njej nasproti postavil objektivno resnico o tem svetu kot razmerju sil. Toda, če bi bilo »družbeno« zvedeno zgolj na svojo resnico razmerja sil, če bi ne bilo, v določeni meri, priznано kot legitimno, mu to ne bi uspelo. Subjektivna predstava o družbenem kot »legitimnem« je del popolne resnice o tem svetu.

La Recherche: Z drugimi besedami, prizadevate si, da bi v en konceptualni sistem integrirali dosežke, ki sta jih samovoljno ločevali zgodovina in dogmatizem?

P. Bourdieu: Ovira, ki preprečuje pojmom, metodam in postopkom, da bi komunicirali, v večini primerov ni logična, temveč sociološka. Tisti, ki so se identificirali z Marxom (ali Webrom) se ne morejo polastiti tistega, kar se jim zdi njuna negacija, ne da bi imeli vtis, da se negirajo, da

se znova negirajo. (Ne gre pozabljati, da za mnoge pomeni, da se imenujejo marksisti, zgolj izraz pripadnosti veroizpovedi – ali pa totemski znak). To velja tudi za razmerje med »teoretiki« in »empiriki«, med zagovorniki t. i. »fundamentalnega« in t. i. »aplikativnega« raziskovanja. Zato ima lahko sociologija znanosti znanstveni učinek.

TEORETIKI IN DRUŽBENI INŽENIRJI

La Recherche: Ali kaže razumeti, da je konservativna sociologija obsojena na to, da ostane površinska?

P. Bourdieu: Vladajoči vedno grdo gledajo na sociologe ali z njimi povezane intelektualce, ko disciplina še ni popolnoma vzpostavljena ali pa ne more delovati, kot je danes v Sovjetski zvezi. So zavezniki molka, kajti ničesar ne najdejo, *kar bi lahko očitali* svetu, ki ga obvladujejo in ki se jim zato očitno kaže kot samoumevno delujoč. Še enkrat naj bo torej rečeno, da je tip družbene vede, ki jo lahko izvajamo, odvisen od razmerja, ki ga vzdržuje z družbenim svetom, torej od pozicije, ki jo zavzema v tem svetu. Natančneje, to razmerje do sveta se prevaja v *funkcijo*, ki jo raziskovalec zavestno ali podzavestno pripisuje svojemu delovanju in ki vodi njegovo raziskovalno strategijo: izbrani predmet, uporabljene metode, itd. Lahko si zadamo za cilj, da hočemo razumeti »družbeno« v smislu »razumeti zaradi razumeti«; lahko pa, nasprotno, raziskujemo tehnike, ki omogočajo, da s tem svetom manipuliramo in tako postavimo sociologijo v službo *etabliranega* reda. Da bi bilo bolj razumljivo, naj podam preprost primer: sociologijo religije (religiozno sociologijo) lahko istovetimo z raziskovanjem pastoralnega značaja, katerega predmet so laiki, družbene determinante verovanja ali neverovanja in neke vrste proučevanja trga, ki omogoča racionalizacijo duhovniške strategije prodaje »božjih dobrin«; lahko pa si, nasprotno, postavi za cilj, da hoče razumeti delovanje religioznega polja, katerega le en vidik so laiki in se ukvarja, na primer, z delovanjem cerkve, s strategijami, s katerimi se reproducira in obnavlja svojo moč.

Del tistih, ki se označujejo za sociologe ali ekonomiste, so družbeni *inženirji*, katerih funkcija je, da priskrbujejo recepte voditeljem, upraviteljem privatnih podjetij ali tehnokratom. Nudijo racionalizacijo praktičnega ali polznanstvenega znanja, ki ga imajo člani razreda o družbenem svetu. Vladajoči danes potrebujemo znanost, ki je sposobna, (v dvojnem smislu) *racionalizirati* dominacijo, ki je sposobna hkrati okrepiti mehanizme, ki jo zagotavljajo in legitimirajo (upravičujejo). Samo po sebi se razume, da ta znanost ima svoje meje v svojih praktičnih funkcijah: prav tako pri družbenih inženirjih kot pri voditeljih v gospodarstvu nikoli ne more delovati kot radikalna zastavitev vprašanja. Na primer, znanost *Bančne družbe*, ki je velika, z določenih vidikov večja od mnogih sociologij ali ekonomij, naleti na svoje meje v dejstvu, da je njen edini ne-

diskutabilni cilj povečanje dobička te institucije. Primer za tako delno »znanost« je sociologija organizacije ali »politična znanost«, kakršno poučujejo na Inštitutu Auguste Comte ali na »Fakulteti za politične vede« z njihovimi najljubšimi sredstvi, kot je na primer anketa.

La Recherche: Ali razlikovanje, ki ga postavljate med teoretiki in družbenimi inženirji ne postavlja znanost v situacijo »l'art pour l'art«?

P. Bourdieu: Nikakor. Danes je med ljudmi, od katerih je odvisen obstoj sociologije, vedno več takšnih, ki se vprašujejo, čemu služi sociologija. Dejansko ima sociologija toliko več možnosti, da razočara ali nasprotuje oblasti, kolikor bolje opravlja svojo izrazito znanstveno vlogo. Ta vloga ni v tem, da bi služila kaki stvari, to se pravi komu. Zahtevati od sociologije, da bi služila čemu, vedno pomeni, da zahtevamo od nje, da služi oblasti, moči. Medtem ko je njena znanstvena funkcija v tem, da razume »družbeno«, začeni s oblastjo. Početje, ki ni družbeno nevtralnno in ki brez dvoma izpolnjuje določeno družbeno funkcijo. Med drugim tudi zato, ker ni oblasti, ki ne bi del – in ne najmanjši – svoje učinkovitosti dolgovala nepoznavanju mehanizmov, ki jo utemeljujejo.

SOCIOLOGIJA IN DRUŽBENA PSIHOANALIZA

La Recherche: Zdaj bi se radi lotili problema razmerja med sociologijo in bližnjimi znanostmi. Vašo knjigo o Razlikovanju (*La distinction*) začinjate s tem stavkom: »Malo primerov je, ko bi bila sociologija toliko podobna družbeni psihoanalizi kakor tedaj, ko se loti predmeta kot je, na primer, okus«. Nato sledijo statistične tabele, povzetki anket, pa tudi analize »literarnega« tipa, kakršne najdemo pri Balzacu, Zolaju ali Proustu. Kako se ujemata ta dva pristopa?

P. Bourdieu: Knjiga je produkt prizadevanja, da bi integriral dva načina spoznavanja: etnografsko opazovanje, ki se lahko opira le na majhno število primerov, in statistično analizo, ki omogoča, da vzpostavimo zakonitosti in da umestimo opazovane primere v celoto obstoječih primerov. Tak je, na primer, kontrasten opis ljudskega obeda ali meščanskega obeda, zveden na najbolj izrazite črte. Na strani »ljudskega« gre očigledno prvenstvo *funkciji*, ki jo najdemo v vsakršnem prehranjevanju: tu se zahteva, da je hrana *substancna*, da »nekaj da« in je ukinjeno vprašanje »manir« in afektiranega vedenja. Za šport velja isto: pričakujemo moč (očitne mišice). Za »meščansko« stran pa velja, da gre prvenstvo *formi* ali formam, kar implicira neke vrste cenzuro in prikrivanje funkcije, določeno estetizacijo, ki jo najdemo vedno znova povsod: tako v erotizmu kot sublimirani pornografiji kakor tudi v čisti umetnosti, ki se ravno definira z dejstvom, da privilegira obliko na račun funkcije. Analize, ki jih imenujemo »kvalitativne« ali, še slabše, »literarne«, so dejansko zelo bistvene zato, da bi *razumeli*, se pravi, da bi popolnoma razložili to, kar statistike zgolj ugotavljajo. Podobno kot statistike v meteorologiji.

La Recherche: Če se vrnemo k vprašanju: kakšni so vaši odnosi s psihologijo, s socialno psihologijo, itd.?

P. Bourdieu: Družbena veda se ni nikoli nehala spotikati ob vprašanja posameznika in družbe. Dejansko se je po mojem mnenju ločitev družbenih ved na psihologijo, socialno psihologijo in sociologijo zgodila zaradi začetne napake pri definiranju. Očitnost *biološke individualnosti* prepričuje, da bi videli, da družba obstaja v dveh neločljivih oblikah: na eni strani so institucije, ki morajo navzeti obliko fizičnih stvari, spomenikov, knjig, sredstev itd.; na drugi strani so pridobljene dispozicije, trajni načini bivanja in delovanja, ki se utelešajo v telesih, v posameznikih (in jih jaz imenujem habituse). Socializirani posameznik se ne postavlja nasproti družbi: je ena od oblik njenega obstoja.

La Recherche: Z drugimi besedami, psihologija naj bi bila vrinjena po eni strani med biologijo (ki nudi temeljne nespremenljivke) in sociologijo na drugi strani, ki proučuje načine, kako se te danosti spreminjajo. Torej je opremljena tako, da lahko razpravlja o vsem, tudi o tem, kar imenujemo zasebno življenje: prijateljstvo, ljubezen, seksualno življenje, itd.

P. Bourdieu: Seveda. Zoper splošno predstavo, ki je v tem, da sociologijo povezujejo s »kolektivnim«, je treba opozoriti, da je »kolektivno« položeno v vsakega posameznika v obliki trajnih dispozicij, kot so miselne strukture. Na primer, v *Razlikovanju* sem si prizadeval pokazati, da se razlike med družbenimi razredi odražajo v sistemu rangiranja, ki ga uporabljajo posamezniki (težak – lahak, živahen – tog, itd.).

Sociologija jemlje biologijo in psihologijo kot danosti in si prizadeva, da bi ugotovila, kako družbeni svet to danost uporablja, jo spreminja, jo preoblikuje. Dejstvo, da ima človek telo in da je to telo smrtno, postavlja skupinam izjemne probleme. Mislim na Kantorovitchevo delo *Dve kraljevi telesu*, kjer avtor analizira družbeno ugotovljene, primarne zvižaje in pretveze, s katerimi si pomagajo, da bi uveljavili obstoj neke transcendentalne kraljevskosti glede na realno kraljevo telo, zaradi česar pride do bolezni, slabosti, norosti, smrti. »Kralj je mrtev, živel kralj.« Na to bi morali misliti!

La Recherche: Vi sami govorite o etnografskih opisih...

P. Bourdieu: Razloček med etnologijo in sociologijo je tipičen primer napačne razmejitev. Kakor sem poskušal dokazati v moji zadnji knjigi, *Praktični smisel*, je to čisti produkt zgodovine (kolonialne), ki zanj ni nikakršnega logičnega opravičila.

»OBJEKTIVIZIRATI« LJUDI ALI JIH RAZUMETI?

La Recherche: Toda ali ne obstajajo razlike v ravnanju, ki so zelo očitne? V etnologiji imamo vtis, da opazovalec ostaja zunaj svojega predmeta, da kvečjemu zapisuje videz, katerega smisla pa ne pozna. Sociolog pa se zdi, da sprejema stališče subjektov, ki jih proučuje.

P. Bourdieu: Razmerje eksterioritete (zunanjskosti), ki ga opisujete in ki ga jaz imenujem subjektivistično, je dejansko pogostejše v etnologiji, gotovo zato, ker ustreza viziji *tujosti*. Toda nekateri etnologi so se šli igro (dvojno igro), namreč soudeležbe pri staroselskih predstavah, obredih: uročni ali mistični etnolog. Sicer pa lahko tudi zaobrnelo vašo tezo. Nekateri sociologi, ker pač delajo pogosteje preko vmesne osebe – anketarja – in torej *nikoli* nimajo neposrednega stika z anketiranimi, bolj nagibajo k objektivizmu kot etnologi (katerih prva profesionalna vrлина je sposobnost, da vzpostavljajo konkretno razmerje z anketiranimi). Temu je treba dodati še razredno distanco, razmak, ki ni nič manj močan kot kulturni razmak. Zato pa brez dvoma ni bolj nehumane znanosti kot tista, ki je nastala na Columbii pod strogim Lazarsfeldovim očesom in ki je še podvojila razmik, ki ga povzročata vprašalnik in anketar s slepim statističnim formalizmom. Veliko se je mogoče naučiti o neki znanosti kadar delamo, kot na primer v sociologiji dela, neke vrste opis mesta. Na primer, ugotoviti je mogoče, da birokratski sociolog šteje ljudi, na katerih dela anketo, za medsebojno menjajoče se statistične enote. Medtem ko je etnologov informator, nasprotno, izrecna osebnost, ki jo dolgo časa obiskuje in ima z njo poglobljene razgovore.

La Recherche: Vi torej nasprotujete »objektivističnemu« pristopu, ki nadomešča resničnost z modelom. Toda nasprotujete tudi Micheletu ali recimo Sartru, ki hoče dojeti smisel prek neke fenomenologije, ki se vam zdi arbitrarna?

P. Bourdieu: Točno tako. Na primer, ker je ena od funkcij družbenih obredov, da odvežejo delujoče od vsega, kar štejemo pod pojem »živečega«, »živetega« ni nič bolj nevarno, kot da postavimo to »živeče« tja, kjer ga ni, na primer v obredne postopke. Ideja, da ni nič bolj veliko-dušno, kot da projeciramo svoje »živeče« v zavest nekega »primitivnega« človeka ali »čarovnika« ali »proletarca«, se mi je vedno zdela rahlo etnocentrična. Največ, kar sociolog lahko stori, je, da upošteva učinke, ki izhajajo iz njegovih opazovalnih tehnik in objektivizacij (pisava, diagrami, modeli). V *Praktičnem smislu* sem, na primer, poskušal pokazati, da se etnologi ne zavedajo dovolj zastranitve, ki jo uvede njihova lastna situacija opazovalca in njihove lastne tehnike. Če so vzpostavili »primitivnega« kot takšnega, je to zato, ker niso znali v njem spoznati tega, kar so oni sami, od trenutka, ko prenehajo znanstveno misliti, se pravi v praksi.

La Recherche: Toda, saj ni mogoče obenem ponovno odkriti logike vsega tega in ohraniti »živeče«?

P. Bourdieu: Obstaja objektivna resnica subjektivnega. Naj razložim: iluzija kot takšna je subjektivna. Toda sam obstoj te iluzije je objektivno dejstvo. Z njim je torej treba resno računati in iskati njegov resnični pomen. Če bi se delali, da so družbeni subjekti brez predstave, brez izkušnje o realnem, ki gradi znanost (kot na primer družbeni razredi), bi to pomenilo izdati objektivnost. Treba se je torej povzpeli do neke višje objektivnosti, ki se umakne tej subjektiviteti. Vzemimo za primer predse-

dnika, ki deklarira »otvarjam sejo« (ali duhovnika, ki pravi: »Krstim te«). Zakaj ima ta jezik moč? Niso besede tiste, ki delujejo kot neke vrste magična moč. Toda dejstvo je, da v danih družbenih pogojih določene besede dobijo moč. Svojo moč črpajo iz institucije, ki ima svojo lastno logiko, nazive, obrede, obredne besede itd. Sociologija opozarja, da ni beseda tista, ki deluje in tudi ne medsebojno menjajoče osebe, ki te besede izrekajo, temveč institucija. Le-ta kaže objektivne okoliščine, ki se morajo združiti, da bi ta ali ona družbena praksa postala učinkovita. Toda pri tem ne more ostati. Sociologija ne sme pozabiti, da je za to, da bi sama funkcionirala, potrebno, da akter verjame, da je on sam izvor učinkovitosti svoje akcije. Obstajajo sistemi, ki so v celoti vzpostavljeni na veri, na verjetju; in ni sistema – velja tudi za ekonomijo – ki ne bi vsaj deloma izhajal tudi iz vere v to, da lahko deluje.

La Recherche: S stališča znanosti v čistem pomenu besede lahko dobro razumem vašo misel, toda rezultat je, da vi razvrednotite »živeče« ljudi. V imenu znanosti tvegate, da boste ljudem vzeli njihov razlog življenja. Kaj vam daje pravico (če tako lahko rečem), da jih oropate njihovih iluzij?

P. Bourdieu: Tudi meni se zgodi, da se vprašam, če ne bi bil neki popolnoma jasen in deziluzioniran družbeni svet, kakršnega bi producirale do kraja razvite (in na široko razširjene, če je to pač mogoče) družbene vede, nevzdržen za življenje. Kljub temu pa verjamem, da bi bili družbeni odnosi mnogo manj nesrečni, če bi ljudje obvladali vsaj mehhanizme, ki jih določajo in sopovzročajo njihovo lastno bedo. Toda morda je sama vloga sociologije v tem, da kaže, tako po svojih vidnih vrzelih kot po svojih dosežkih, meje spoznanja družbenega sveta in da tako otežuje vse oblike profetizma, začevši seveda z profetizmom, ki se sklicuje na znanost.

RAZLIČNOST »INTERESOV« IN DRUŽBENIH »NALOŽB«

La Recherche: Uporabljate pojem interesa, naložb. Ali je tu kakšna zveza z analizami nekaterih neoklasičnih ekonomistov?

P. Bourdieu: O tem bi se lahko razvila kaj veličastna razprava. Treba je pač vedeti, da so samo besede skupne. Interes, o katerem jaz govorim, nima ničesar skupnega s »self-interest« Adama Smitha in njegovih naslednikov. Moj cilj je, da bi pokazal in uveljavil določene postopke in določene institucije. Zato predpostavljam, da le-te zavzamejo obliko interesa. Toda moj postopek je popolnoma drugačen od postopka neoklasičnih ekonomistov, ki so si izmislili abstraktnega *homo economicusa* iz izhodišča *homo capitalisticusa*. Jaz pa izhajam iz temeljnega dejstva, ki ga potrjuje tako etnologija kot primerjalna zgodovina: prava družbena magija institucij lahko skoraj vse vzpostavi kot interes; ljudje vlagajo in ta vlaganja se organizirajo v resnično ekonomijo, toda ta ekonomija lahko deluje z drugačnimi »dobrinami«, kot je denar.

Na primer, ekonomija *časti* producira in poplača ekonomske dispozicije in dejanja, ki so na videz uničujoča, ker so tako »dezinteresirana« (v smislu ne-koristi), torej absurdna s stališča ekonomske vede ekonomistov. In vendar, tudi najbolj nora ponašanja s stališča kapitalističnega ekonomskega razuma izhajajo iz oblike zelo dobro razumljenega interesa (na primer interes biti »iznad vsakršnega suma«) in lahko predstavljajo predmet neke »ekonomske« znanosti. Sociologija mora torej proučevati, kako se vzpostavljajo tista vozlišča, ki izzivajo vlaganja, naložbe; in kako se institucionalno organizirajo ustrezne igre. Pomislimo na primer na to, kar je v naših družbah šolska investicija, ki nahaja svojo mejo v pripravljajalnih razredih za velike konkurse. Vidimo, kaj vse je institucija sposobna producirati na področju investiranja in celo hiperinvestiranja. To pa ravno zagotavlja delovanje institucije. Lahko bi opravili podobne analize za katerokoli obliko »svetega« in osvetlili soglasje, ki se uresničuje med institucijo na eni strani in dispozicijami, ki jih ta institucija izzove pri posameznikih na drugi strani.

La Recherche: Ali ni ta vrsta splošne antropologije, ki jo predlagate, nekakšna oblika uresničevanja filozofske ambicije po »popolnem sistemu«, toda s sredstvi znanosti?

P. Bourdieu: Ne gre za to, da bi večno ostajali na ravni popolnega diskurza o popolnosti, ki ga je izvajala družbena filozofija in ki je še danes zelo uveljavljen zlasti v Franciji, kjer profetična stališča še vedno najdejo protežirano tržišče. Toda mislim, da so v skrbi za to, da bi se vskladili s spremenjeno predstavo o znanstvenosti, sociologi šli v prezigodnje specializacije. V neskončnost bi lahko naštevali primere, kjer je umetna ločitev predmeta – najpogosteje z realističnimi rezi – vsiljena z administrativnimi ali političnimi mejami, pomenila največjo oviro za znanstveno razumevanje. Če govorim samo o tistem, kar dobro poznam, bi navedel, na primer, ločitev sociologije kulture od sociologije vzgoje; ali ekonomije vzgoje in sociologije vzgoje. Mislim tudi, da znanost o človeku neizogibno vključuje antropološke teorije. In da v resnici lahko napreduje samo tako, da razlaga te teorije, ki jih raziskovalci vedno praktično uporabljajo in ki pogosto niso nič drugega kot preoblikovana projekcija njihovega odnosa do družbenega sveta.

VILKO NOVAK

Veliki francoski preobrat

Čeprav je od menjave francoske predsedniške in skupščinske večine minilo že skoraj pol leta, torej dovolj časa, da bi s poglobljeno analizo mogli tej veliki politični spremembi odlučiti vrhno plast prvih površnih ocen, ki so jih narekovali v mnogočem presenetljivi in celo spektakularni dogodki, poražene družbene sile še zdaj niso doumele pravih vzrokov Mitterrandove plebiscitne zmage. Njihova razlaga se ustavlja ob »težnji Francozov po spremembi«, želji, ki da sta jo vzbudili predvsem inflacija in brezposelnost; s tega izhodišča buržoazni politologi nato razpredajo razmišljanja o »odklonitvi osebnosti Giscarda d'Estainga«, o »strateških napakah« njegove volilne kampanje, o »Chiracovem efektu«, o »golistični izdaji« ... Tudi razkropljena opozicija v prvih jesenskih poskusih, da bi znova mobilizirala vrste, zatiska oči pred pravimi volilnimi nauki – tako golisti kot pripadniki treh satelitskih strank, ki jih je bil Giscard povezal v umetno tvorbo UDF¹, so še zmeraj trdno prepričani, da so bili majsko-junijski dogodki zgolj »naključna epizoda« francoske zgodovine, »hipna muha« volilnega telesa, »usodna zabloda«, ki se je bodo volilci kmalu kesali.

Zagovorniki teze, po kateri so bile volitve za Giscarda teoretično »dobljene«, se opirajo predvsem na izide prvega kroga. In mar niso praktično vse sondaže javnega mnenja predsedniku z iztekajočim se mandatom tako rekoč do zadnjega napovedovale zmage, podobno kot večina domačih in tujih komentatorjev, diplomatskih krogov v Parizu in državnih krogov v tujini, da, celo francoski kapital, ki je na volilni obračun – kot so pokazala gibanja na borzi – čakal izredno mirno? Danes vemo, da so poleg objavljenih sondaž obstajala tudi skrivna preverjanja javnega mnenja, ankete, ki jih je po naročilu Elizejske palače opravljala zlasti tako imenovana »politična policija« (RG, »renseignements généraux«); njihovi izsledki, prav tako anketiranja, izvedena v tednu pred

¹ UDF, »zveza za francosko demokracijo«, ustanovljena skraja v obrambne namene pred negotovimi skupščinskimi volitvami 1978, združuje nekdanjo Giscardovo republikansko stranko (PR), center socialnih demokratov (CSD) in radikalno socialistično stranko, opira pa se še na nekaj »klubov«, »krožkov« in »študijskih skupin«. Po dveh volilnih uspehih, ki sta bila varljiva, ker sta slonela predvsem na dobri taktiki in ne morda vraščenosti UDF med množicami, je Giscard iz formacije skušal skovati gibalno nekakšnega »prosvetljenega liberalizma«, jo zasidrati čim bliže »centru« francoskega političnega zemljevida.

vsakim od obeh krogov, obdobju, v katerem objavljane rezultate po zakonu ni dovoljeno, narobe nakazujejo prve valove socialistične plime, močne premike v volilnem telesu, torej sama znamenja, ki jih niso razkrile ne javne sondeže ne pokazali rezultati prvega kroga predsedniških volitev². V sicer skopih izjavah, ki jih je poraženi predsednik republike dal po volitvah, je slišati priznanje, katerega objektivnosti ni zaslediti v današnjih razlagah desničarskih politikov: na osnovi tajnih anket in drugih znamenj, je v bistvu zaupal Giscard, sem že pred pol leta zaslutil, da so volitve najbrže izgubljene...

Toda niti sam Giscard, kot je pokazala njegova zagrenjena reakcija v jutru poraza (izjava o »premišljeni izdaji«, očitek, ki je letel na Chiraca), ni povsem doumel, da se socialistična plima ni razlila samo zato, ker je v režimskem jeziku popustil eden od vzdanih kamnov (se pravi del golističnih volilcev). Navsezadnje je tudi Alain Peyrefitte – bleščeč pisec, akademik, bivši pravosodni minister – z znano izjavo »Če desnica ne bo napravila nobene neumnosti, bo še trideset let ostala na oblasti« pokazal presenetljivo nerazumevanje globljih družbenih tokov. Za precejšen del francoskih komentatorjev je domača politika nasploh zreducirana na strankarske igrice, na besedne dvoboje med vodilnimi politikami, na njihova sklepanja zavezništev, na manevriranje centrov moči, in pod vplivom takega politikantskega mišljenja se je rodila »teorija o jezui«, razlaga o neuspehu giscardizma, kakršno v taki ali drugačni obliki še danes podpisujejo skoraj vsi predstavniki poraženega razreda.

Teorija primerja giscardovsko oblast z jezui, ki zadržuje pritisk zbirajočih se voda – v prenesenem pomenu francoske levice – zaradi načina gradnje in ne nemara zaradi debeline zidu. Najmanjša strukturna napaka, sleherna razpoka je za tovrsten jez usodna, in prav zaradi »Chiracovega efekta« naj bi bila pregrada, s katero je Giscard pred skupščinskimi volitvami 1978 tako učinkovito zajezil val združene levice, letošnjo pomlad popustila. 26. aprila, ob prvem krogu predsedniških volitev, je bil vrstni red prve četverice kandidatov v skladu z napovedmi, presenečenje je izzval le izjemno nizek odstotek glasov, ki jih je zbral kandidat KPF: 1. Valéry Giscard d'Estaing 28,31%, 2. François Mitterrand 25,84%, 3. Jacques Chirac 17,99%, 4. Georges Marchais 15,34%. Tedaj je bilo še vse mogoče, trdijo zagovorniki »teorije o jezui«, podobno kot marca 1978, ko je bila bitka za desnico na videz še bolj izgubljena, pa jo je koalicija UDF-RPR³ s složnim nastopom Giscarda in Chiraca nazadnje gladko dobila... Toda 10. maja, v drugem krogu volitev, kljub Giscardovi »zastraševalni kampanji«, v kateri ni manjkalo niti nizkih udarcev, je kandidat levice z več kot 3,5-odstotnim naskokom (Mitterrand

² Nezanesljivost objavljenih sondaz je pač pripisati osnovnim pomanjkljivostim tovrstnega preverjanja javnega mnenja v Franciji: anketarji so pogosto nestrokovni in tudi sicer nezanesljivi mladi ljudje, obdelava rezultatov podrejena političnim ciljem naročnika ankete, podobno kot že formulacija samih vprašanj, pa tudi anketiranci marsikdaj odgovarjajo drugače, kot ravnajo pozneje, ko se znajdejo sami s seboj za zaveso volilne kabine.

³ RPR, »zbiranje za republiko«, neogolistična politična stranka, ki jo je decembra 1976 po razdoru z Giscardom osnoval Jacques Chirac, da bi obnovil golistično gibanje.

51,76%, Giscard 48,24%) prekinil 23 let dolgo obdobje neprekinjene vladavine desnice in v Elizejski palači so umestili prvega socialističnega predsednika. Val, ki ga je dvignila Mitterrandova zmaga, je junija na predčasno razpisanih skupščinskih volivah odplaval še poslansko večino desnice in levica si je v obdobju 5. republike tako prvič zagotovila hkrati izvršno in zakonodajno oblast.

1. Izidi volitev, logičen izraz globokih družbenih sprememb, ki jih je Francija doživljala po letu 1950.

Mednarodna gospodarska kriza je vsekakor močno obremenila hipoteko Giscardovega režima – v primerjavi z glavnimi razvitimi deželami Francija sicer ni nazadovala, toda prebivalstvo se je soočilo s pešanjem kupne moči in z rastočo brezposelnostjo, ceno, ki sta jo v boju z recesijo zavestno plačala tvorca liberalistične gospodarske politike Giscard in Barre, sicer oba specialista za ekonomska vprašanja. Tudi izjemno dolg predsedniški mandat – sedem let – ni bil v prid kandidatu Giscardu, saj so marsikaterega volilca obletavali pomisleki, ali kaže istemu človeku kar za 14 let zaupati vodstvo države. Predsednikov hladen in samozadosten slog je ob nizu stvarnih, pa tudi skonstruiranih in napihnjenih afer sprožil splošno kritiko s strani barvitnega francoskega tiska, kritiko, ki je prerasla v pravi navzkrižni ogenj, ko se je kandidat za drugi zaporedni mandat moral pomeriti kar z osmimi konkurenti. Razkol v sami desnici, med štaboma UDF in RPR, je bil nazadnje premočan, da bi se mogla po izločilnem krogu večina golistov zgrniti okrog Giscarda.

Toda navajati te štiri elemente – posledice svetovne recesije, trajanje predsedniškega mandata, sovražno kampanjo tiska in nesoglasja v taboru desnice – kot osnovne vzroke Giscardovega poraza⁴, pomeni zatiskati oči pred preobrazbo, ki se je v francoski družbi začela že v petdesetih in šestdesetih letih. Zanimivo je, da cene za nerazumevanje družbene evolucije letos ni plačala samo desnica: podobni vzroki so tudi v ozadju hudega volilnega neuspeha, ki ga je doživela KPF – najprej z Marchaisovo kandidaturo, mesec pozneje na skupščinskih volitvah, ko je izgubila skoraj polovico poslanskih sedežev. Sam generalni sekretar KPF Georges Marchais je septembra priznal: »Predlogi, ki smo jih zagovarjali, niso ustrezali globokim spremembam, ki jih je francoska družba doživljala po letu 1950. Namesto da bi Francozinjam in Francozom ponudili model nove družbe, proti kateri naj bi težili, smo predlagali shemo, ki je ustrezala drugim obdobjem naše zgodovine, obdobjem ljudske fronte oziroma osvoboditve...«⁵ Prihodnji kongres KPF, februarja 1982, naj bi bil zato posvečen predvsem analizi mutacij v francoski družbi, vélikih

⁴ Bivši premier Raymond Barre na septembrskem kolokviju v Madridu, po poročanju španskega lista »Diario 16«. Barrov sekretariat je pisanje sicer demantiral, vendar dokaj nepreprečljivo.

⁵ 20. septembra 1981 v oddaji »Club de la presse« na radiu Europe 1.

sprememb, ki jih pred 10. majem ni dovolj upoštevala niti večina napovedalcev, niti jih še danes ne priznava poražena desnica.

Francija se v 23-letnem obdobju neprekinjene vladavine desnice, od alžirske travme do izteka Giscardovega mandata, ni razvila le v močno industrializirano deželo, temveč je njena gospodarska preobrazba potekala v izrazito sodobnih smereh, na mnogih področjih celo po povsem neutrtih stezah znanosti in tehnologije. Za ilustracijo je dovolj naštetih najambicioznejši energetski načrt na svetu, z relativno najgostejšim omrežjem nukleark, uspehe v aeronavtiki (od nadzvočnega potniškega letala concorde do »zračnega avtobusa«), vesoljske raziskave, računalniško tehniko, telekomunikacije, informatiko, promet, avtomobilsko industrijo, kemijo, biologijo... V smeri čedalje produktivnejše agroživilske industrije se je razvijalo tudi francosko poljedelstvo, dežela je postala skupaj z Japonsko tretja največja izvoznica na svetu in navsezadnje, po zaslugi de Gaullove zamisli o povsem samostojni obrambni politiki, tudi tretja največja prodajalka orožja, kar dokazuje moč njene oborožitvene industrije in nasploh njenega vojaškega potenciala.

Ves ta razvoj je kajpada nujno sprožil vzporedne družbene spremembe, od demografskih do političnih. »Družba, ki je doživljala eno najglobljih mutacij v svoji zgodovini,« je o obdobju 1958–1981 zapisal Noël-Jean Bergeroux.⁶ Pomladitev prebivalstva je bilo eno prvih vidnih znamenj teh preobrazb. Nad demografskimi napovedmi za bližnjo prihodnost so nekateri konservativni politiki sicer zaskrbljeni, toda prav v obravnavanem obdobju je dozorelo 17 letnikov, ki so zaradi nadpovprečne številčnosti najprej povzročili hude težave neprilagojenemu izobraževalnemu sistemu, medtem ko zadnja leta pritiskajo na trg z delovno silo (kar deloma pojasnjuje rastočo krivuljo brezposelnosti, ki je ob koncu Giscardovega mandata dosegla 7,3 odstotka aktivnega prebivalstva). Kandidatu Giscardu so bolj kot glasovi golistov manjkali prav glasovi mladih volilcev: že leta 1974 je bil Mitterrandov tabor mlajši od Giscardovega, sedem let pozneje pa je bil delež mladine na volilni tehničnici še toliko pomembnejši, ker so med Giscardovim mandatom volilno pravico znižali na 18 let. In ker je brezposelnost najhuje tepla najmlajše volilne kategorije, in ker je bila socialistična stranka v nasprotju z UDF in RPR močno zasidrana v vseh družbenih organizmih – v sindikatih, društvih, krajevnih skupnostih – je bila državljanska zavest pri mladih volilcih letos izjemno močna, njihova politična naravnost pa v izraziti prid »kandidatu spremembe«.

Druga vélika družbena preobrazba, nemara najpomembnejša, sega na področje dela. François Mitterrand je že lani opozoril, da 80 odstotkov aktivnega prebivalstva spada v tisto kategorijo zaposlenih, ki si sredstva za preživljanje ustvarjajo v odnosu delodajalec – delojemalec, bodisi kot klasični mezdni delavci bodisi kot uslužbenci. »Levica, družbeno večinska

⁶ »Le Monde«, 17. julija 1981, str. 10, iz serije člankov o vzrokih Giscardovega neuspeha.

v Franciji, bo večinska tudi politično – morda je to že danes – ko bodo izkoriščani družbeno-poklicni sloji doumeli istovetnost ekonomskega akta, družbenega protesta in glasovnice,« je preroško razvijal misel bodoči kandidat.⁷ Analiza volilnih rezultatov je pokazala, da so iz desničarskega tabora »dezertirali« pripadniki prav tistih poklicnih profilov, ki so se v zadnjih dveh desetletjih najbolj okrepili: administracija, tehniki, izobraženstvo itd. Pretresi pa so bili še globlji: povečala se je na primer zaposlitev žensk (ki predstavljajo več kot polovico volilnega telesa in ki so, v nasprotju z moškimi, na prejšnjih volitvah več kot 50-odstotno podpirale konservativnejšega kandidata). Toda socialisti so poželi uspehe tudi pri srednjem in visokem vodstvenem kadru, celo pri pripadnikih svobodnih poklicev in pri upokojencih. Kljub Giscardovemu liberalizmu in kljub izrecni skrbi, ki jo je predsednik med svojim mandatom namenil nekaterim kategorijam – prav položaj žensk, upokojencev in na splošno starih ljudi se je močno izboljšal. Medtem ko je kupna moč večine Francozov v zadnjih letih Giscardovega mandata slabela – in tik pred volitvami, leta 1980, prvič po daljšem obdobju v primerjavi s prejšnjim letom v nekaterih kategorijah celo padla – se je položaj najslabše plačanih mezdnih delavcev narobe rahlo popravil. Toda tudi ta kategorija je ostala zvesta levici, ker pa se je hkrati izneverila svojemu tradicionalnemu zagovorniku – komunistični partiji – se vsiljuje vprašanje, kakšne sociološke spremembe so v zadnjih dveh desetletjih doživele tiste plasti francoskega delavstva, ki so jih nekdanj označevali s klasičnim izrazom »proletariat«.

Čeprav so za Giscarda mnoge podedovane družbene neenakosti ostale, pojavile pa so se tudi nove, se je položaj najslabše plačanih mezdnih delavcev, torej »klasičnega« proletariata, vsaj v nekaterih ozirih le izboljšal, zlasti v začetku zadnjega mandata. Zmanjšal se je na primer razpon med najnižjimi in najvišjimi prejemki (namesto 1:14 v letu 1974 samo še približno 1:10). Polagoma se je osipalo tudi samo število tistih zaposlenih, ki so prejeli z zakonom zajamčene najnižje osebne dohodke (le-te so v razdobju 1974–80 povečali za 28 odstotkov). S hitrejšim ritmom je rasla tudi kupna moč najbolj zapostavljenih slojev, še zlasti, ker je država z nizom socialnih dodatkov – otroških, družinskih, stanovanjskih itd. – kategoriji kakih 600 tisoč delavcev pomagala, da so precej »zaokrožili« redne mesečne prejemke. Višja življenjska raven je kajpada vplivala na sociološki profil nekdanjega proletariata, spreminjali so ga dodatno še širša izobrazba (oziroma bolje rečeno razgledanost), zaposlovanje žensk in nasploh ozračje potrošniške družbe.

Toda vodstvo komunistične partije je v vlogi zastopnika delavskega razreda še vedno uporabljalo metode in jezik, podedovane iz časov, ko je v Franciji klasični proletariat zares še obstajal. Posledica je bila, da je KPF

⁷ »Tu in sedaj« (Ici et Maintenant, Fayard 1980), zadnje od Mitterrandovih del, ki je v obliki pogovora s prosocialističnim novinarjem Guyom Claisom predstavljalo nekakšno volilno platformo bodočega kandidata socialistične stranke.

na letošnjih volitvah izgubila približno 1,5 milijona tradicionalnih volilcev... Sodobni francoski delavec, že dokaj razgledan in uživajoč vsaj del pridobitev potrošniške družbe, od avtomobila, kupljenega na obročno odplačevanje, do najetega televizorja, ki mu zagotavlja širši »pogled na svet«, je pač zavrnil črno-belo slikanje družbe in zastarelo propagando, kakršna sta odsevala na sestankih celic oziroma iz komunističnega tiska. Primer dogodkov na Poljskem je značilen: kako naj bi si bilo vodstvo KPF v očeh članstva ohranilo verodostojnost, če je glasilo »L'Humanité« o avgustovskem vrenju v Gdanjsku poročalo z nekajdnevni zaostajanjem za vsemi drugimi sredstvi javnega obveščanja (in še tedaj močno nepopolno)? Napačno taktiko je KPF uporabila tudi v odnosu do tistega delavskega sloja, ki je v Franciji zares ostal na ravni klasičnega proletariata – do tuje delovne sile. Priseljenci v Franciji sicer še nimajo volilne pravice, niti na krajevni ravni ne, vendar predstavljajo več kot 7 odstotkov aktivnega prebivalstva inokrog 20 odstotkov klasičnega delavstva – napačne metode pri obravnavanju njihove problematike so imele zelo negativne posledice tako za Giscardov režim kot za KPF (prvi je v želji po zaježitvi priseljevanja posegel predvsem po administrativno-policijskih metodah, druga je sicer objektivno pozitivnim ciljem, da bi oblasti prisilila k boju proti imigrantskim »getom« in kriminaliteti, zastavila niz nepremišljenih akcij, ki so vodile samo do netenja rasizma, ovaduštva in nazadnje protikomunistične histerije).

Že večkrat omenjeni uspehi, doseženi med Giscardovim mandatom oziroma za časa njegovih desničarskih predhodnikov, vzbujajo kajpada vprašanje, zakaj so družbene plasti, ki so imele od teh pozitivnih gibanj korist, režimu nazadnje le izrekle nezaupnico. Vprašanje je toliko umestnejše, ker je iz dneva v dan videti, da socialistična oblast na mnogih področjih praktično nadaljuje politiko, načrtovano in zastavljeno med prejšnjim mandatom (informatika, robotika, telematika, biotehnika, aeronavtika, da, celo jedrska tehnologija, čeprav je Mitterrandov volilni program zanj predvideval nekoliko drugačen razvoj). Odgovor ne to vprašanje vsebuje nemara enega najpomembnejših elementov, kar jih je botrovalo porazu desnice. »Predstavljali smo ekonomsko učinkovitost. Ekonomsko učinkovitost, katere potrebo je nedvomno vsakdo priznaval, ki pa nas je nazadnje na sentimentalnem področju drago stala,« je izjavil eden od članov bivšega elizejskega generalnega sekretariata. Z drugimi besedami, giscardizem se je v boju s svetovno konjunkturo oprl predvsem na tehnokratsko orožje, povsem pa zanemarljivo »malega človeka« – delal je sicer tudi *zanj*, toda ne skupaj z *njim*.

Niti neogolistična RPR, še manj pa giscardovska UDF, nista bili zasidrani med prebivalstvom, na samem terenu. Levica je zaradi razkola med štaboma socialistične stranke in KPF skupščinske volitve 1978 sicer izgubila, vendar so mnogi opazovalci spregledali, da je leto poprej premočno dobila občinske volitve. Tako se je zlasti Mitterrandova stranka počasi, skorajda neopazno, toda trdno povezovala z množico, a ne prven-

stveno na političnem bojišču, temveč na njegovem veliko širšem ljudskem obrobju – v samem osrčju življenja, se pravi v delovanju županstev, kantonov, društev, sindikatov ... Mitterrand je leta 1974 kot predsedniški kandidat boj izgubil dobesedno za las, v naslednjih sedmih letih je »moral poskrbeti samo za to, da je ostal takšen, kakršen je bil«, kot je zapisal Noël-Jean Bergeroux. Skoraj vse drugo je namesto njega opravil sam Giscard, z odtujitvijo od baze, z liberalizmom, ki pa so mu manjkale oprijemljivejše in dolgoročneje smernice, s samozadovoljnim pogledom na svet, s podcenjevanjem vélikih socioloških sprememb v deželi. Čeprav o Giscardu ne bi mogli govoriti kot o klasičnem desničarju – navsezadnje se je po Pompidoujevi smrti v taboru desnice uveljavil tudi zato, ker je bil manj »desničarski« kot golistični kandidat Chaban-Delmas – je njegovo politiko v zadnjih letih mandata zaneslo proti desni. To je usodo giscardizma zapečatilo, kajti – kot je vnaprej zaznal sam Mitterrand – Francozi so medtem postali že »pravo levičarsko ljudstvo« in so naposled na voliščih ovrgli očitek, ki je bil skrit v stari domislici, po kateri ima Francoz »srce na levi, denarnico pa na desni«.

Za razumevanje današnje Francije je potrebno še nekaj dodatnih razlag Giscardovega poraza. Bivši predsednik ni bil le brez zaledja množice, temveč mu je manjkala tudi podpora stranke. UDF ni bila nikoli stranka, marveč zgolj aglomerat manjših strank, od katerih ni bila nobena trdneje povezana ne z deželo ne s širšimi socialnimi skupinami. Njeni volilni uspehi so bili omejeni predvsem na izbire, ki se navadnemu volilcu niso zdele najpomembnejše – to je veljalo zlasti za volitve poslancev prvega »evropskega parlamenta«, ko se je UDF »uveljavila« kot najmočnejša stranka v deželi, deloma pa tudi za skupščinske volitve 1978. Na slednjem nacionalnem izpitu je UDF narobe zaostala za Chiracovo neogolistično stranko, ki si je po zaslugi socialistično-komunistične svaje v novi skupščini priborila najmočnejšo poslansko skupino. In RPR se navsezadnje niti na zadnjih predsedniških volitvah ni slabo odrezala: Chiracovim odstotkom bi namreč morali prišteti še odstotka, ki sta si ju priborila dva konkurenčna kandidata, sklicujoča se na de Gaullovo dediščino.⁸ Tudi danes, ko sta UDF in RPR v opoziciji, je veliko znamenj, da bodo golisti hitreje uredili vrste, pač zaradi podpore kapitala in tradicije, ki jim zagotavljata čvrstejši stik z nekaterimi družbenimi plastmi, in to kljub dejstvu, da so na političnem zemljevidu desneje od vseh sestavnih komponent UDF.

Ob zaključku tega orisa francoske predvolilne družbenopolitične panorame moramo vsekakor poudariti še pomembno vlogo, ki so jo v drugem krogu predsedniških volitev (in deloma tudi na poznejših skupščinskih volitvah) igrali komunisti, še zlasti, ker bo prav od odnosa med socialistično stranko in KPF v marsičem odvisna prihodnost francoskega »socialističnega eksperimenta«. Čeprav je kandidat Marchais doživel hud

⁸ Michel Debré 1,65%, Marie-France Garaud 1,33%.

oseben poraz, KPF pa v odstotkih najmočnejše nazadovanje v vseh povojnih volilnih preskušnjah, so bili komunisti oziroma volilci, ki navadno glasujejo za kandidate KPF, pri Mitterrandovi dokončni zmagi nemara odločilno zasluži. Prvič, približno 4,5 milijona volilcev, ki so v prvem krogu oddali glasovnice za Marchaisa, je čez štirinajst dni pokazalo izjemno razredno disciplino in skoraj v vseh volilnih okrožjih podprlo finalista levice, se pravi Mitterranda. Drugi element je še pomembnejši: socialistični kandidat je zadnje oviro lažje preskočil prav zaradi »prese- netljivega« in »zgodovinskega« poraza Georges Marchaisa...

Desnica je namreč tudi pred letošnjimi volitvami posegala po starem orožju – protikomunistični kompaniji, zastraševanju volilcev, češ da bo Mitterrand v Elizejsko palačo prišel kvečjemu obremenjen s »komuni- stično hipoteko«. Skoraj nihče ni pričakoval, da bo kandidat KPF zbral manj kot običajnih 20 odstotkov glasov, torej dovolj, da bo za podporo Mitterrandu terjal ustrezno »plačilo«, tj. položaje v vladi in delno upošte- vanje komunističnega volilnega programa. In brž ko je po prvem krogu postalo jasno, da dezavuirana KPF Mitterrandu ne more več postavljati pogojev, že je marsikaterega volilca minil strah pred spremembo: Mitter- rand v očeh dela volilcev – predvsem iz srednjih slojev in golistov – ni bil več »talec KPF«, temveč le še idealističen socialist, od katerega je bilo pričakovati kvečjemu socialdemokratske, nikakor pa ne več radikalne spremembe. Presenečenje je bilo zato toliko večje, ko je novi predsednik v prvo trajno vlado sprejel tudi štiri komunistične ministre in jim povrh zaupal dokaj pomembne portfelje: KPF je takó po 34 letih spet vključena v upravljanje dežele, vendar le kot »stranka v vladi, ne pa kot vladna stranka«, kakor je s previdno zadržanostjo poudaril Georges Marchais.

2. Ne socialdemokracija ne realni socializem, toda pot do »socializma tretje vrste« še ni trasirana

Spontano navdušenje, s katerim je množica po vsej deželi slavila Mitterrandovo izvolitev, in verižna reakcija, ki je nato sledila vse do junijske eksplozije na skupščinskih volitvah, po katerih je predsednik republike dobil v roke toliko oblasti, kolikor jih ni nemara obvladal niti general de Gaulle,⁹ sta bili zadnji potrditvi, da spremembe ni pripisati samo gospodarskim težavam in taktičnim napakam starega režima. Dobra polovica volilnega telesa je pokazala vsaj podzavestno željo, da bi pod vodstvom socialistov krenila na drugačno pot, na pot družbene preobra- zbe, vodeče proti cilju, ki ga Maurice Duverger, ugledni izvedenec za

⁹ V novi, poslej enobarvni skupščini so si socialisti skupaj z levimi radikali priborili 283 sedežev (za poslansko večino pri glasovanju zadostujejo samo 246 glasov), golisti 83, UDF 61 in komunisti 44, nekaj poslancev pa imajo še obrobne skupine skrajne desnice oziroma levice. Mitterrand si je tako pridobil hkrati izvršno in zakonodajno oblast, toda za razliko od de Gaulle se opira še na močno stranko, obenem pa si je z »vladnim sporazumom« med PS in KPF vsaj začasno zagotovil podporo komunistov in delavskih sindikatov. Pač pa se kot de Gaulle ne more zanesti na sodelovanje »nevidne stranke«, t. j. sil domačega kapitala.

ustavno pravo in prosocialistični komentator pariškega »Monda«, imenuje »socializem tretje vrste«.

Težko in tvegano je namreč opisovati družbeni model, ki bi bil res vzor in cilj francoskih socialistov. Dokumentov sicer ne manjka, toda celo najizčrpnější in najnovejši, kakršen je denimo »Socialistični načrt«¹⁰, so že v razkoraku tako z Mitterrandovim volilnim programom kot s sedanjo vladno politiko. Povrhu je francoska socialistična stranka ideološko še neprečiščeno gibanje: pahljača njenih struj je široko odprta, segajoča od desnih izrazito socialdemokratskih in reformističnih tendenc do marksističjega levega krila; nabrekla od povolilnega dotoka novih članov se ni doslej utegnila niti organizacijsko urediti, še zlasti, ker je morala najboljše moči dati za elizejske štabe, vlado, skupščino in vodstva državnih ustanov.¹¹ Tako imenovani »mitterrandisti« predstavljajo približno 50 odstotkov vpliva, »rocardisti« okrog 20 odstotkov in CERES kakih 15 odstotkov, težko pa je reči, kaj bo z manjšinsko strujo sedanjega premiera Mauroya, ki je na zadnjem kongresu PS pred volitvami »tehtala« 17 odstotkov internih glasov. Sleherno od teh gibanj je do nedavnega odločno zagovarjalo svojo vizijo socialistične graditve, volilne potrebe in zanos ob Mitterrandovi zmagi so struje sicer umirili v eni sami strugi, katere tok pa je varljivo spokojen, saj se bodo vode najbrže že ob prvi večji krizi oblasti, bodisi politični bodisi gospodarski, znova široko razlile.

Vsaj glede definicije »socializma tretje vrste« so francoski socialisti bolj ali manj enotni: ne socialdemokracija ne realni socializem.¹² Francoski socializem je pravzaprav že od samih začetkov krmaril med dvema bregovoma, se zaradi rivalstva z monolitno in otrodoksno KPF pogosto približal desnemu, vendar je spričo marksistične dediščine (Guesde) in bogate humanistične tradicije (Jaurès) le ohranil levi kurz. Za razliko od klasičnih socialdemokratskih strank se francoski socialisti niso nikoli močneje opirali na sindikalna gibanja, ki v Franciji tudi sicer niso tako vplivna kot v kaki Veliki Britaniji, in Mitterrandova zmaga zdaj le še potrjuje, da so socialdemokratske, reformistične, idealistične primesi v socialistični stranki zelo zaznavne – drugače si kandidati in njegova stranka ne bi bila mogla zagotoviti pomembnih glasov srednjih meščan-

¹⁰ »Le Projet socialiste«, z Mitterrandovim uvodom, toda v redakciji Jean-Pierra Chevènementa, sedanjega ministra in nekdanjega voditelja levega krila stranke, zgrnjenega okrog Centra za socialistične študije, raziskave in izobraževanje (CERES). Iz »Načrta« so bile izluščene osnovne točke Mitterrandovega volilnega programa, t. i. »Sto deset predlogov za Francijo«, vendar se je kandidat »Načrta« že med samo kampanjo deloma odrekel, češ da predstavlja bolj vizijo daljne prihodnosti kot obvezo za prva leta oblasti.

¹¹ Socialistična stranka (PS) šteje trenutno okrog 220 tisoč članov in poleg vrhov državne oblasti vključuje več kot 1500 županov ter kakih 30 tisoč voljenih predstavnikov krajevne oblasti. Strankino delovanje usmerjata sekretariat (12 članov) in direktorski komite, nekakšna skupščina PS (131 članov).

¹² O samoupravnem socializmu je PS razpravljala veliko prej kot KPF, in leta 1972, ob podpisu »Skupnega programa«, je bilo samoupravljanje celo glavna točka nesoglasja, kajti PS se je nanj sklicevala, medtem ko je KPF tedaj zagovarjala koncepcijo »demokatičnega upravljanja«. Večina socialistov, zlasti iz krogov CERES, samoupravljanje še vedno vpisuje med cilje družbene graditve, vendar samoupravna strategija ostaja bolj ali manj predmet teoretičnih razmišljanj oziroma – v načrtih Mitterrandove izvršne ekipe – zelo megleno pojmovan cilj v ne preveč bližnji prihodnosti. Socialistično pero je sicer napisalo doslej najizčrpnější prikaz jugoslovanskega razvoja, z analizo stičnic in razhajanj s francoskimi zamislimi (Yves Durrieu, »L'Héritage de Tito«, Syros, 1980).

skih slojev, med njimi celo mnogih golistov (raziskave so pokazale, da so se Giscardu v drugem krogu izneverili skoraj trije od desetih golističnih volilcev, vsi seveda ne zato, ker bi bili za Mitterranda, temveč so mnogi glasovali *proti* Giscardu – učinka »negativnega« oziroma »kaznovalnega« glasovanja namreč le ne moremo zanemariti, nevzdržna pa je seveda današnja teorija desničarskih politologov, ki volilni izid reducirajo kar na »negativne glasovnice«).

Za ideološko zorenje francoskih socialistov bo vsekakor pomembna radikalnejša, v mnogočem tudi revolucionarna podlaga, ki jo v gibanju predstavljajo že obstoječe »leve« struje, okrepiti pa jo utegne še sodelovanje s komunisti. Podpora, ki jo sedanji vladi izraža vodstvo KPF, nemara ne bo prestala ne skorajšnjih kriznih preskušenj ne prvega novega volilnega kosanja (prihodnje leto na kantonalnih volitvah, čez poldrugo leto na občinskih), toda na samem terenu, v bazi, bo sodelovanje med socialisti in komunisti trajnejše, kljub morebitnim drugačnim »navodilom« vodstva KPF. Prav letošnje volilne izkušnje so pokazale, da so člani KPF oziroma volilci, ki navadno glasujejo za kandidate KPF, pri odločanju dokazali presenetljivo samostojnost in izrazit občutek realnosti. Vodstvo KPF proti socialistom navsezadnje ni vodilo samo srdite dveletne kampanje, temveč je v nekaterih primerih, na lokalni ravni, poskušalo bolj ali manj prikrito vplivati na volilce, naj se v obračunih med kandidatom desnice in kandidatom socialistične stranke (oziroma kandidatom sorodnega gibanja levih radikalov) – vzdržijo. Članstvo navodil iz Pariza preprosto ni upoštevalo in je s pravo razredno solidarnostjo glasovalo za socialističnega kandidata... Takšne in druge oblike dezavuiranja partijskega vodstva so Marchaisa naposled prisilile, da je Mitterrandu ponudil roko in hočeš, nočeš v okviru predkongresnih razprav načel – sicer obotavljiv in še nepopoln – proces notranje samokritike.

Zmaga francoske levice bo v mednarodnem delavskem gibanju močno odmevala prav zaradi izkušenj in naukov, ki jih je mogoče povzeti iz burnega razvoja odnosov med PS in KPF. V zahodnoevropskem prostoru, zdaj dokazujejo mnogi teoretiki (zlasti italijanski socialisti), je leviци uspeh zagotovljen le tedaj, če se ne brani sodelovanja s socialdemokratskimi strankami in če koketira z reformizmom, z drugimi besedami, če je v taboru levice, ki se bori za prevzem oblasti, socialistična stranka močnejša od komunistične partije. Drugi komentatorji (recimo večina teoretikov KPI) takšno tolmačenje zavračajo, češ da so razmere v vsaki deželi specifične in zato ne gre posploševati receptov, vendar se strinjajo z oceno, da je sodelovanje levice z naprednejšimi buržoaznimi strankami prav tako nujno kot iskanje enotnosti med sestavnimi deli levice. Francoški primer vsekakor kaže, da se mora zahodnoevropska komunistična partija iztrgati iz načelne opozicije in se otresti dogmatskih stališč, če želi zmago »socialoške levice«; v Franciji tega koraka sicer ni napravilo vodstvo KPF, temveč je tako hotelo in ravnalo komunistično volilno telo. Pač pa je vodstvo KPF – proti volji iz Moskve – po volitvah pristalo na

sodelovanje z Mitterrandovo vlado, in ta element, obogaten z vključitvijo komunističnih ministrov, je v mednarodnem delavskem gibanju nemara še močnejše odmeval: nakazal je, da je navsezadnje tudi v kapitalističnem sistemu mogoče začeti in izvajati proces družbene preobrazbe v smeri socializma, in to brez revolucije, po demokratični volilni poti in ob popolnem spoštovanju pluralizma, kot poudarja teoretik KPI Paolo Bufalini.

Tudi za prerod evrokomunističnega gibanja bo francoski »socialistični eksperiment« nedvomno pomemben. Francoska levica skuša svoj »socializem tretje vrste« navsezadnje graditi po lastnih izkušnjah in potrebah, poudarjajoč, da si ne more zastavljati ne kakega tujega vzora ne lastnih vnaprej modeliranih kalupov. Celo KPF v embrionalnem procesu samokritike priznava, da je bila njena dosedanja maksimalistična politika zgrešena – Marchais zdaj govori o strategiji »kratkih korakov«, ki da v francoskih razmerah edinole more privedi do temeljitejše družbene preobrazbe. Sami socialisti pa z dokajšnjo mero realnosti opozarjajo, da sedaj, ko so na oblasti, ne morejo vselej uporabiti niti lastnih teoretskih smernic, kajti o njih so razmišljali in jih izdelali v obdobju, ko so bili še v opoziciji, medtem ko jih vsakdanja praksa danes sili, da mnoge teoretske točke iz programa prejšnjih let zavračajo ali vsaj odlagajo na poznejši čas. Levica je bila v Franciji resda že trikrat na oblasti,¹³ toda tokrat ima prvokrat v rokah skoraj vse centre odločanja, predvsem pa institucionalne instrumente oblasti. Mitterrand, ki je bil zagrizen nasprotnik ustavnih rešitev, na katerih sloni 5. republika, se v »generalovem fotelju« tako dobro počuti tudi zato, ker se zaveda, da mu institucije 5. republike – predvsem izjemno široka predsedniška pooblastila in volilni sistem – v težavnem obdobju začetkov, iskanj in poskusov zagotavljajo najmanj pet let kontinuitete.¹⁴ Pravzaprav ni imela še nobena mlada socialistična oblast na svetu toliko ugodnih pogojev, da vsaj v prvih letih bolj ali manj nemoteno izvaja svojo koncepcijo družbenogospodarskega razvoja: francoska levica je zaradi ustavnih rešitev tokrat začasno varna pred protiofenzivo notranjih razrednih nasprotnikov in tudi zunanji pritiski so veliko bolj prikriti kot v večini prejšnjih zgodovinskih izkušenj.

Odgovornost francoskih socialistov je zato toliko večja: sodba bo v primeru neuspeha strožja, razočaranje naprednih sil – tako doma kot v svetu – grenkejše. Zavest, da ima pred sabo pet let »odloga«, je za francosko levico hkrati nevarna. Prvi meseci so pokazali, da socialistična oblast kljub živahnemu ritmu zakonskih sprememb močno okleva pri trasiranju daljše poti, zlasti pa pri izbiri metod. Poenostavljeno rečeno, Mitterrandova ekipa pri reševanju žgočih sprotnih težav niha med social-

¹³ Če odmislimo revolucionarne, toda kratkožive in krajevno omejene prevzeme oblasti v prejšnjem stoletju, tedaj moramo naštetih obdobja »kartela levih« (1924), ljudske fronte (1936–1938) in republikanske fronte (1956–58), deloma tudi čase de Gaullovega kabineta, v katerem je bilo na ključnih položajih pet komunističnih ministrov (1945) ter začetke tripartitnega sistema (koalicija komunistov, socialistov in republikancev 1946).

¹⁴ Prihodnje skupščinske volitve bodo leta 1986, predsedniške leta 1988.

demokratskim reformizmom in revolucionarnim socializmom. Dviganje življenjske ravni najbolj zapostavljenih slojev, skrb za gmotno varnost (boj proti brezposelnosti), zmanjševanje socialnih razlik, postopna decentralizacija, spodbujanje posameznikov in kolektivov za sodelovanje pri upravljanju, ki naj bi zlagoma preraščalo v samoupravljanje, spoštovanje individualnih in kolektivnih svoboščin, težnja k političnemu, gospodarskemu in kulturnemu pruralizmu, protiblokovska, za dialog Sever-Jug zavzeta in na nacionalni neodvisnosti sloneča zunanja politika, vse to so pozitivni elementi, ki jih nova oblast skuša vgrajevati v podedovani družbeni sistem. Toda hkrati se Mitterrand, dosleden svoji socialdemokratski preteklosti, izogiba podružbljenju proizvodnih sredstev in s tem odločnejšemu prelomu s kapitalizmom. Zasebni kapital ni ostal le močan, tesno je prepleten tudi z interesi mednarodnega kapitala, in prav na gospodarskem bojišču bo odločena prihodnost francoskega »socialističnega eksperimenta«. Zaradi bojkota domačega kapitala je navsezadnje padla že vlada ljudske fronte (resda v drugačnih, predvsem zelo dramatičnih okoliščinah).

Realnejša je nemara nevarnost, da bo novi oblasti spodletelo pri graditvi bistveno drugačnih družbenih odnosov. Ni videti namreč znamenj, ki bi nakazovala kakršenkoli izvor družbenih sil, sposobnih in zavzetih za netenje tega procesa, nujno potrebnega za konsolidacijo novega režima, soočenega s svetovno gospodarsko krizo, s protiofenzivo kapitala in z revanšizmom poraženih političnih sil. KPF je v volilnih preskušnjah preveč oslabela, da bi že v prihodnjih letih mogla vplivati na hitrejšo preobrazbo družbenega tkiva, socialistična stranka je preveč zaposlena z aktualnimi vprašanji državnega vodenja in povrhu, kot smo že poudarili, ideološko premalo koherentna. Niti naprednejše sindikalne centrale ne čutijo potrebe po tem procesu, premalo imajo tovrstnih izkušenj in v novih razmerah nasploh še iščejo svojo vlogo in metode boja.¹⁵ Povprečni Francoz tako sicer že pripada »sociološko večinski levici«, toda če je levičar po srcu, tedaj z glavo še vedno misli po starem: prepuščajoč odločanje »državi«, želeč si na njenem vrhu »očetovskega« voditelja, hkrati dobrotnega in avtoritativnega (slednje pojasnjuje tudi pradoks, da Mitterrand brez močnejšega odpora v bistvu nadaljuje tradicijo predsedniškega režima, ki je celo še izrazitejši kot pri predhodnikih, ker si je sedANJI predsednik zagotovil tudi poslušnost poslanske večine in popolno avtoriteto v stranki). Široko zamišljen načrt o decentralizaciji bo nemara najboljša priložnost za bujenje samoupravljalških teženj, vendar osnutkom zakonov za zdaj še manjka nekaj bistvenih elementov, da bi proces decentralizacije zares kar najhitreje sprožil tudi preobrazbo družbenih odnosov (v grobem je Pariz na regije, departmaje in občine voljan prenesti le nekatere pravice odločanja, pridružuje pa si precejšnjo nad-

¹⁵ Tako v upravnih odborih nacionaliziranih podjetij kot v »obratnih svetih«, ki naj bi jih osnovali v delovnih organizacijah, si bodo zaposleni v začetku zagotovili kvečjemu pravico do večje informiranosti. Nesoglasja o oblikah pravega delavskega sodelovanja so med PS in KPF ter sindikalnimi združenji še vedno bistvena.

zorno vlogo in povrhu decentraliziranim enotam ne zagotavlja dovolj – materialne neodvisnosti).

Utegne se celo zgoditi – in opaziti je bilo že nekaj tovrstnih znakov – da bo razvoj »socializma tretje vrste« težil proti etatizmu, še zlasti, če bo oblast v boju z neukročenim kapitalom morala poseči po radikalnejših metodah. Francoze tudi sicer obremenjuje tradicija okostenelega administriranja in posegov z vrha. Socialistična vlada v zagovoru nacionalizacijskih načrtov recimo daje za vzgled uspešnost in dinamičnost že davno podržavljenega Renaulta, pri tem pa pozablja, da še je ta velika industrijska družba razvijala v izrazitih kapitalističnih razmerah – boji sindikatov z njeno direkcijo, mislečo predvsem na poslovno uspešnost in svetovno ekspanzijo, so navsezadnje šolski primer francoskega delavskega gibanja. Z nacionalizacijami največjih industrijskih skupin in bančnega kapitala namerava Mitterrandova oblast predvsem streti »logiko kapitala«, toda pri tem pušča nedotaknjenih več kot dva milijona večjih in manjših zasebnih podjetij. Kako se bo razvijala koeksistenca med državnim in zasebnim sektorjem, kako bodo v tem dvojnem okviru delovali isti sindikati, nastajali enaki družbeni odnosi, takšni, ki naj bi pomenili prelom s kapitalizmom?

Vprašanja, na katera bo francoska levica našla odgovore kvečjemu v praksi. Toda tudi tedaj, če ji bo spodrsnilo na gospodarskem področju, in če se bo nihalo zgodovine čez pet, sedem let znova prevesilo v desno – precedenčnih primerov je bilo dovolj že pri samih francoskih sosedih in v najnovejšem času na skandinavskem severu – bodo sledi letošnje menjave režima vendarle ostale. Tako po obdobju ljudske fronte kot po povojnih letih levih koalicij je francoska družba kljub vrnitvi desnice ohranila nekaj najpomembnejših socialnih pridobitev. Tokrat bo »socialistični eksperiment« časovno vsekakor daljši in bo zato vplival tudi na način mišljenja in obnašanja, načel torej podedovane družbene odnose. »Svet,« kot rad poudarja Georges Marchais, »se giblje, in to v pravi smeri.«

Sporočilo prvega kongresa socialistične stranke po volitvah: pot od politične do ekonomske oblasti bo dolga in težavna

Na kongresu socialistične stranke (Valence, od 23. do 25. oktobra 1981), prvem po zmagovitih volitvah, šestem po preoblikovanju njene predhodnice SFIO (francoske sekcije delavske internacionale, iz katere je Mitterrand junija 1971 skoval današnjo PS), so se pokazale vse težnje in izrazila vsa protislovja, ki že pol leta spremljajo poskuse levice, da bi politični spremembi sledila tudi družbena preobrazba. Socialistična stranka je na zunaj pokazala večjo enotnost kot kdajkoli doslej: kongresno resolucijo so izglasovali z vsega tremi vzdržanimi glasovi (še na zadnjem kongresu, pred dvema letoma v Metz, so delegati izbirali kar med petimi osnutki sklepnega dokumenta), prvič v zgodovini PS so v

nacionalnem sekretariatu zastopane vse »struje«, Lionel Jospin se je brez težav uveljavil kot pravi Mitterrandov naslednik, celo Michel Rocard se je kljub nesoglasjem, ki jih izraža tako v vladi kot na terenu, uklonil »mitterrandistom« ...

Toda socialisti so pročelje svoje stranke ometali z enotno barvo predvsem zaradi zunanjih pritiskov. Kongres se je sestel prav v dneih, ko je po eni strani opozicija zaostila politični in gospodarski boj proti vladi in ko so po drugi strani izbruhnili prvi resnejši socialni nemiri, zlasti stavke v kovinski industriji in na železnici. Delegati so na kongresu zato posredovali zaskrbljenost in nezadovoljstvo »baze«, ki ugotavlja, da se »po 10. maju ni še prav nič spremenilo«. Toda razprave so hkrati razkrile bistveno slabost stranke: zahteve po radikalizaciji, naslovljene vladi, so izzvenele tako, kot da bi oživitvev gospodarske rasti, zmanjšanje brezposelnosti, obrzdanje inflacije in odpravo najbolj kričecih družbenih privilegijev bilo mogoče predpisati preprosto z dekretom. Razpravljalci, med njimi tudi nekateri »tenorji« socialistične stranke, so še vedno govorili v jeziku, kakršnega so bili vajeni v obdobju opozicije. Zahteve, večidel resda upravičene, so naslavljali nekakšni »višji instanci«, ki naj bi s čarobno paličico čez noč ustavila beg kapitala v tujino, zmanjšala socialne razlike in deželi zagotovila gospodarski razcvet.

Del »mitterrandistov« (predsednik skupščine Mermaz, Jospinova pribočnika Poperen in Quilès) je zahteve po hitrejšem in radikalnejšem ukrepanju vlade postavil v tako revolucionarnem kontekstu, da je neki novinar komunističnega glasila »L'Humanité« vzkliknil »Saj ti so bolj levi od nas!« Kritika poslovnih in bančnih krogov, direktorjev velikih podjetij in sredstev obveščanja je bila izrečena v pravem robespierreovskem slogu, s takimi retoričnimi ekscesi, da je javnost moral miriti sam predsednik Mitterrand (ki je bil med kongresom v Cancunu in je delegatom naslovil samo poslanico).

Rocardovci in pripadniki Chevènementovega levega krila PS so nato prešli v protinapad, pozivali k realizmu in opozarjali na mednarodne in domače zavore, ki ne dovoljujejo hitrejšega izpolnjevanja volilnih obljub. Sam Rocard, pozneje pa v sklepni besedi, tudi prvi sekretar Jospin, sta v analizi segla še globlje in delegatom nakazala najbridkejšo resnico: ostro soočenje s kapitalom in revolucionarnejši ukrepi vlade bi bili tvegani, ker si je leвица zagotovila sanjo politično oblast, ni pa še dovolj mobilizirala množic, da bi mogla brez nevarnosti poseči tudi po gospodarski oblasti. Socialistična stranka, so v bistvu povedali najtreznejši razpravljalci, se mora iz volilnega kluba spremeniti v družbeno silo, ki bo razgibala speče in apolitične sloje prebivalstva.

Kongresna resolucija zato vsebuje dva osnovna elementa. Prvič, potrjuje Mitterrandovo strategijo o »postopnem prelomu s kapitalizmom«. In drugič, poudarja potrebo po enotnosti v sami stranki in enotnosti vseh sil leveice, opozarjajoč, da aktiviste po volilni zmagi čaka pravzaprav najtežja naloga – pritegniti v boj za prave družbene spremembe široke množice, jih

zdramiti iz stoletne otopelosti, v katero jih je pahnil ekstremno razvit centralizem monarhističnih in buržoaznih sistemov.

Zanimiva so bila razmišljanja o novi vlogi PS. Med članstvom je pred kongresom prevladovalo mnenje, da bi stranka morala biti nekakšen kritičen organ, ki bi spremljal delo vlade. Lionel Jospin je postavil stvari na pravo mesto: vlado moramo sicer opozarjati na program, je dejal, toda predvsem se moramo za ta program sami boriti – v deželi, med ljudmi. Podobno je govoril premier Mauroy, ki je realistično nakazal, da vlada niti z najboljšimi dekreti ne more odpraviti brezposelnosti, če v podjetjih ne bo dobila podpore. Vsa ta opozorila niso bila odveč, kajti v začetku kongresa se je lepo pokazalo, da socialisti še niso »vajeni« ukrepanja v razmerah, ko je njihovo politično gibanje pravzaprav na oblasti.

Če so osnovna vprašanja o politični vlogi PS zdaj razčiščena, če je avtoriteta novega vodstva potrjena in celo utrjena – kar je zelo pomembno, kajti stranka je po volitvah izgubila najboljše kadre – tedaj pa nikakor ni rešeno sodelovanje PS z drugimi silami levice, zlasti s KPF. Na kongresu so se razpravljalci vidno brzdali, da ne bi izrazili kritike in pomislekov v zvezi s svojimi vladnimi partnerji. Kljub temu se je pokazal razcep v zunanjepolitičnih stališčih: kongres je izrazil nezaupljivost in celo grajo ob pacifističnih in nevtralističnih težnjah v zahodni Evropi, torej gibanju, ki ga KPF aktivno podpira.

Vse očitnejša so tudi nesoglasja med CGT in CFDT, velikima sindikalnima centralama, pri tem pa je prosocialistična CFDT postala do vlade celo bolj kritična in nestrpnejša v zahtevah po »hitrejši spremembi«. Vendarle bo najbrže šele po kongresu KPF (februarja 1982) mogoče zanesljiveje napovedovati, kakšna prihodnost se obeta za zdaj še združeni in enotni levici.

DRAGO FLIS

Po političnem preobratu v Grčiji

Kljub napovedim o možnem preobratu v politični strukturi sosednje Grčije so se oktobrske volitve v narodno skupščino vendarle končale razmeroma presenetljivo. Vsegrško socialistično gibanje Pasok (Panelinikó sosialistikó kinima) je v parlamentu dobilo absolutno večino. Napovedi niso bile tako drzne: zvečine so sicer napovedovale volilno zmago Pasoka, vendar ne tako prepričljivo, največ, kar naj bi si Pasok pridobil, bi bila relativna večina v atenski skupščini, kar bi Pasoku omogočilo, da sestavi vlado, vendar le ob podpori drugih strank.

Tako je bil obrat na grškem političnem prizorišču po eni strani pričakovan, po drugi pa presenetljiv. Sedemletna vladavina stranke nove

demokracije se je izčrpala, v Grčiji so se zato množile zahteve po političnih spremembah. Ni pa kazalo, da so želje po spremembah tako globoko zakoreninjene, saj si je bilo pred nekaj leti v Grčiji le težko zamisliti vladavino socialistične stranke. Mnogi opazovalci grškega notranjepolitičnega življenja so sicer napovedovali spremembe, vendar so se bali, da bo s pičlo zmago Pasoka nastopilo v Grčiji obdobje zelo nestabilnih razmerij na politični sceni, podobno času pred letom 1967. Prav takratni impasse v grški skupščini je bil eden od vzrokov za državni udar polkovniške hunte.

Z letošnjo prepričljivo zmago socialistov pa je postalo še bolj jasno, da se 21. april 1967 v Grčiji ne bo ponovil – vsaj v bližnji prihodnosti ne. Vse od tiste razburljive atenske noči 1974, ko je padla zadnja polkovniška vlada in so se v deželo vrnili civilni politiki, poteka v Grčiji demokratični proces, ki se deloma razvija po zakonitostih splošnega razvoja zahodnih demokracij, v tem razvoju pa je videti tudi nekaj posebnosti, ki so značilne prav za Grčijo.

Takoj po padcu hunte in ustoličenju premiera Karamanlisa so grški politiki začeli ustanavljati stranke. Nekateri so se vrnili iz tujine, drugi pa iz huntinih zaporov. Grško politično življenje ima sicer razmeroma bogato strankarsko tradicijo, vendar stranke, ustanovljene leta 1974 – razen morda KP, ki pa je bila ilegalna – nimajo nobene neposredne zveze s strankarskimi razmerji pred letom 1967.

Nedvomno je padec grške vojaške hunte eden bistvenih smernih kamnov sodobne grške zgodovine. Od takrat so bile v tej deželi že trikrat splošne volitve. Na prvih leta 1974 je premočno zmagala stranka nove demokracije, ki jo je vodil premier Karamanlis. Volitve so organizirali takoj po padcu hunte, zato pravzaprav ni bilo pričakovati drugega kot zmago Karamanlisove stranke. Za grško politiko je značilno, da se strankarski politiki in volilci zbirajo pretežno okoli posameznih osebnosti. Tako se je Karamanlis pred sedmimi leti pojavil kot »rešitelj« Grčije pred vojaško hunto, za večino Grkov pa je bil v tistih trenutkih – ko je zaradi Cipra grozila vojna s sosednjo Turčijo – najzanesljivejša možnost v sicer hudo negotovi prihodnosti. Tako je prav Karamanlisova stranka požela vse zasluge za padec hunte, kar pa je le delno resnično, saj so proti hunti delovali tudi drugi politiki v izgnanstvu, na primer, iz ZDA in Kanade je proti hunti nastopal sedanji grški ministrski predsednik Andreas Papan-dreu.

Karamanlisova stranka si je po padcu hunte v razmeroma kratkem času zgradila strankino strukturo in članstvo v bazi, postala je nekakšna zveza grških meščanskih politikov iz tradicionalnih grških političnih družin Venizelos, Kanelopoulos, Karamanlis in drugih. Nova demokracija je republikansko usmerjena, gospodarsko pa zagovarja razvoj svobodnega trga in s tem v bistvu kapitalistične družbene odnose. Vendar predstavlja stranka razmeroma široko paleto interesov in osebnosti različnih političnih prepričanj in celo družinskih tradicij, kar v Grčiji ni najmanjšega

pomena. Vse do svojega odhoda na položaj predsednika helenske republike, je ustanovitelj stranke Karamanlis, to paletu, obvladoval kot enotno silo. Nova demokracija je bila sicer desneje od centra, vendar je o njej le težko govoriti kot o tradicionalni desničarski stranki. Zato se je nova demokracija leta 1974 na prvih volitvah po padcu hunte lahko uveljavila kot zastopnica interesov celotnega grškega naroda, na drugih volitvah leta 1977 pa se ji to ni več posrečilo. Na teh volitvah je komaj odnesla dovolj glasov, da si je lahko ohranila absolutno večino v skupščini na atenskem trgu Sintagma. Zasluge nove demokracije za obračun s polkovniško hunto so torej leta 1977 začele že bledeti.

Narobe pa je vsegrško socialistično gibanje na drugih volitvah dobilo skoraj osemkrat toliko glasov v parlamentu kot na prejšnjih. Nadaljevanje tega trenda so bile pravzaprav tudi volitve 18. oktobra 1981, ko je Pasok odnesel zmago, v parlamentu pa si pridobil absolutno večino.

Grčija ima razmeroma zapleten in poudarjen proporcionalni predstavniški sistem, v katerem po volitvah poslanske sedeže, ki so si jih v skupščini pridobile posamezne stranke, računajo v treh krogih: v prvem si pridobijo poslanske sedeže le najmočnejši strankarski politiki, v drugem si sedeže delijo le tiste stranke, ki so dobile več kot 17 odstotkov glasov volilcev, na preostala mesta v 300-članskem parlamentu pa poslance določijo vodstva najmočnejših strank v razmerju z njihovo močjo. Tak volilni sistem v bistvu favorizira najmočnejše stranke; in tako se redno dogaja, da v Grčiji sicer nobena stranka ne dobi absolutne večine oddanih glasov, vendar pa ima v parlamentu absolutno večino. Zato je za analizo grških notranjepolitičnih razmerij nemara najpomembnejši kazalec število poslancev posamezne stranke v narodni skupščini, ki ima 300 sedežev. Gibanje strankarskih razmerij po padcu polkovniške hunte kaže tale tabela:

Volitve leta	Nova demokrac.	Pasok	Unija centra	KP		druge stranke
				zun.	notran.	
1974	220	12	60	8*		0
1977	171	93	16	11	2**	7
1981	113	174	0	13	0	0

Ti podatki nedvomno kažejo nenehno upadanje političnega vpliva nove demokracije. Po drugi strani pa se je Pasok že leta 1977 uveljavil kot druga najmočnejša stranka, in sicer mu je k tako velikemu porastu volilnih glasov pomagal tudi grški volilni sistem, ki je ustvarjen zlasti za velike stranke. Taka ureditev je delo prve Karamanlisove vlade in naj bi onemogočila drobljenje grškega političnega prizorišča na manjše stranke, kar naj bi po tej oceni pomenilo politično anarhijo.

* Na teh volitvah sta obe KP nastopali združeno.

** Notranja KP je nastopala v koaliciji naprednih in levih sil.

Pasok je nenehno krepil svoj vpliv. Od leta 1974 do 1981 je praktično izginila unija centra, na zadnjih volitvah pa so dokončno razpadle tudi stranke desničarskega obrobja, na primer prohuntistična nacionalna fronta. Parlamentarnega sedeža na letošnjih volitvah ni ubranila niti KP Grčije za domovino, ki zagovarja evrokomunizem. Neznatno, vendar stalno povečanje števila parlamentarnih sedežev je opaziti pri KP Grčije za tujino, ki ima za sabo stalni delež volilnega telesa. Ta sestoji najbrž pretežno iz beguncev, ki so po grški državljanski vojni prebegnili v vzhodnoevropske države in se pozneje vrnil ter iz drugih udeležencev vojne na strani levih sil. Ime KP za tujino izvira tudi iz dejstva, da je vodstvo stranke vse od konca državljanske vojne leta 1949, pa do leta 1974, tj. do padca hunte, delovalo v tujini.

Na oktobrskih volitvah si je torej vsegrško socialistično gibanje pridobilo glasove razpadle unije centra, očitno pa tudi od »evrokomunistične«
KP. Voditelj unije centra je tik pred volitvami preostale volilce svoje stranke celo pozval, naj volijo Pasok.

Vse kaže, da je Pasok precej glasov prevzel tudi novi demokraciji. Zlasti veliko novih glasov je Pasok »odščipnil«
prej vladajoči stranki na grškem podeželju, saj nezadovoljni kmetje niso več glasovali za novo demokracijo kot na prejšnjih volitvah.

Vendar z vladajočo stranko niso bile nezadovoljne samo množice grških kmetov. Pokazalo se je namreč, da je bila vladna politika na notranjepolitičnem področju izrazito pasivna, kar seveda ni pomenilo nič drugega kot poglobljanje neenakosti in nepravilnosti pri delitvi narodnega dohodka, povečevanje parazitskih in špekulantskih dohodkov nekaterih slojev prebivalstva ter neurejenost socialnih služb, zdravstva in izobraževalnega sistema.

Ob tem je ostala nova demokracija tipična vladna stranka, njeno vodstvo pa se je imelo za edino poklicano upravljati Grčijo. Od vseh grških strank je imela pred volitvami najbolj razvejano notranjo strukturo. Njeno članstvo je zbrano po razmeroma restriktivnih merilih, tako da ima stranka očitno tudi nekaj elitističnih značilnosti.

Za bivšo vladajočo stranko nove demokracije je bil razmeroma pomemben mejnik 10. maj 1980, ko je bil po Karamanlisovem prevzemu položaja predsednika republike za novega premiera in voditelja stranke z zelo tesnim izidom izvoljen prejšnji zunanji minister Ralis. Njegova izvolitev je bila pravzaprav začetek cepitve znotraj prej vsaj navidez enotne nove demokracije. Ralis je bil že prej znan kot zmeren in zanesljiv konservativni politik. Eleni Vlahos, znana atenska publicistka in izdajateljica uglednega časnika Katimerini, je Ralisovo strujo v novi demokraciji imenovala celo za »prosvetljeno«
levico. Nasprotna struja so bili »tradicionalni«
desničarji, ki jih je v vladi in stranki vodil obrambni minister Averoff. Tako je nova demokracija pričakala volitve notranje razdeljena, resda pa se niso uresničile napovedi, da se bo nova demokracija po Karamanlisovem odhodu razcepila v več manjših strank.

Pred letošnjimi volitvami, ko se je grško politično življenje dodobra polariziralo okoli dveh največjih strank, si je levičarski Pasok že razvejal strankarsko strukturo. Utrdil se je na podeželju, poglobil pa je svoj tradicionalni vpliv med delavstvom velikih mestnih aglomeracij: Aten, Soluna in Patrasa. Na širšem območju teh mest živi že skoraj osemdeset odstotkov vseh Grkov. Za vsako politično stranko, zlasti še levičarsko, je prav struktura v bazi bistvenega pomena. Takoj po padcu hunte leta 1974 novoustanovljeni Pasok v zelo kraktem času, ki je bil na voljo do prvih volitev, ni mogel ustanoviti celotne strankarske strukture in razvejati svojega vpliva v bazi. Vse to je Pasok izrazito množično zastavil, za to pa je treba več časa kot le nekaj mesecev. Nova demokracija je bila že vse od ustanovitve zveza različnih osebnosti, ki so si same gradile vpliv v svojih volilnih okoliših. Zato za dograditev strankarske strukture ni potrebovala toliko časa kot Pasok.

Kot kažejo rezultati letošnjih volitev, je nova demokracija že leta 1977 odnesla Pirovo zmago, medtem ko se je Pasokov vpliv nenehno povečeval, kar je pripeljalo do premočne zmage na tretjih grških volitvah po padcu hunte. Nekaj vzrokov za vzpon Pasokovega vpliva:

– Parlamentarna frakcija Pasoka je bila v grški skupščini pogosto celo bolj enotna kot vlada, ki jo je voditelj socialistov med predvolilnim bojem celo imenoval »družbo sprtih ministrov«. V Grčiji se je torej pokazalo nekaj podobnega kot v večini večstrankarskih demokracij: opozicijski stranki je lažje oblikovati enotna stališča, medtem ko vladna politika odseva-zvečine bolj zahteve trenutka kot pa kakšno trdno ideologijo.

– V nasprotju z novo demokracijo, ki je na letošnje volitve prišla notranje razcepljena, je imel Pasok vodstvo, ki mu je že od leta 1974, ko je bil ustanovljen, zagotavljalo notranjo enotnost. Stranko že vse od njene ustanovitve vodi njen utemeljitelj Andreas Papandreu, ki je tudi avtor večine programskih dokumentov Pasoka. Pred padcem civilne oblasti v Grčiji je A. Papandreu deloval v uniji centra, ki jo je vodil njegov oče in politični učitelj Georg Papandreu. Mlajši Papandreu je v tej stranki organiziral levo krilo, zato se je tudi sprl s svojim očetom. Polkovniška hunta je po udaru leta 1967 oba Papandreuja zaprla, vendar je lahko Andreas, ki je imel tudi ameriško državljanstvo, emigriral v ZDA. Po padcu hunte in po vrnitvi v domovino se je A. Papandreu opredelil za demokratični socializem, v zgodnejših političnih reklamacijah Pasoka pa govori tudi o samoupravljanju in nevrščeni.

Papandreuju mnogi sicer očitajo preveč avtoritativno vodenje stranke, ki, na primer, še ni imela kongresa. Politika stranke se je pretežno oblikovala na strankinih letnih konferencah, k njenemu oblikovanju pa je nedvomno odločilno prispeval prav Papandreu.

Od stranke se je leta 1980 sicer odcepilo nekaj politikov, ki so ustanovili stranko demokratičnega socializma, vendar ta stranka na letošnjih volitvah ni dobila nobenega poslanskega sedeža. Drugih bistvenih znakov neenotnosti v Pasoku ni bilo.

– Pasok se je s svojo vsakodnevno politično dejavnostjo v parlamentu in v okviru dejavnosti stranke profiliral kot splošna stranka levičarske usmeritve.¹ Postal je edina realna opozicija vladajoči novi demokraciji, zato je zanj glasovala večina volilcev, ki so verjeli v realne družbene spremembe.

– Pasok se je v minulih sedmih letih večstrankarskega razvoja v Grčiji že uveljavil kot tako imenovana nekomunistična leвица. Njegovo vodstvo je že pred volitvami odločno odklanjalo kakršnokoli zvezo z eno ali drugo grško KP. Ta poteza Pasoka je bila nedvomno dolgoročno premišljena. Z njo je vodstvo ovrгло tiste grške politike, zlasti v novi demokraciji, ki so trdili, da je Pasok pravzaprav komunistična stranka, ali pa vsaj, da bodo komunisti prek domnevnega Pasokovega levega krila dobili znaten vpliv v gibanju. V deželi s precejšnjo antikomunistično tradicijo, ki izvira še iz časov državljanske vojne, je z dokazovanjem »komunistične« nevarnosti pri nasprotnikih v javnosti še vedno mogoče dobiti nekaj političnih točk. Z odklanjanjem kakršnekoli misli na koalicijsko s komunisti si je vodstvo Pasoka zagotovilo odprta vrata za morebitno veliko koalicijsko z novo demokracijo, če si ne ena ne druga stranka ne bi pridobili absolutne večine in če bi bilo vodstvo nove demokracije na to pripravljeno. Vendar pogajanja o morebitni taki koalicijski, ki bi bila za Grčijo sicer novost, niso bila potrebna, saj si je Pasok sam zagotovil udobno absolutno večino.

– Socialna in gospodarska politika Pasoka in doslej vladajoče nove demokracije se nedvomno razlikujeta. Medtem ko je nova demokracija po vstopu Grčije v EGS dokaj neposrečeno poskušala modernizirati grške kapitalistične oblike, zagovarja Pasok tako imenovano socializirano tržišče. Poglavitne banke, zavarovalnice in industrijska ter transportna in ladijska podjetja naj bi socializirali. V svojih programskih izhodiščih, tako zgodnjih kot novejših, Pasok skrbno razlikuje med nacionalizacijo in socializacijo.²

Kljub nekaterim manjšim nacionalizacijam, ki jih je izvedla že Karamanlisova vlada, pa državni sektor nima bogatih tradicij, tako da so zamisli o širokopoteznih socializacijah za Grčijo dejansko razmeroma radikalne. Tem bolj, ker nameravajo v socializiranih gospodarskih panogah uvesti tudi določene oblike samoupravljanja.³

Socialne spremembe, ki jih predvideva Pasok, segajo še v upravno ureditev države, kjer naj bi uvedli znatno decentralizacijo. V času vojaške hunte in tudi med vladanjem nove demokracije je bila Grčija prav anahronistično centralizirana.

¹ Leta 1977 je Papandreu v parlamentu med dialogom s takratnim ministrskim predsednikom Karamanlisom dejal: »Smo stranka, ki izraža interese nepriviligiranih Grkov: delavcev, kmetov, majhnih poslovnežev, mezdnih delavcev. Izražamo interese nižjega srednjega razreda.« PASOK, Foreign Policy, str. 2, Atene, september 1977.

² Tako Papandreu v članku *Strategy for transition to socialism* govori o 100 največjih grških podjetjih, ki obsegajo 56% vse prodaje, 51% profitov in 51% kapitala; 40 od teh podjetij nadzoruje tuji kapital, str. 38.

³ Ibid.: Papandreu piše o administrativnih svetih, ki bi odločali, sestavljali pa bi jih predstavniki delavcev podjetja, predstavniki področja, kjer ima podjetje sedež, in predstavniki narodnega gospodarstva; str. 39.

Pasok predvideva tudi uvedbo splošnega socialnega in zdravstvenega zavarovanja. Njegova vlada naj bi vnesla spremembe tudi v odnose med grško pravoslavno cerkvijo in državo.

Koliko in v kakšni meri bodo te programske zahteve uresničene v praksi, bo mogoče ugotavljati šele proti koncu štiriletnega mandatnega obdobja Papandreujeve vlade. Za sedaj je mogoče reči le to, da je nova grška vlada po nastopu Pasoka polna novih moči, saj nihče od ministrov prej ni zasedal ministrskih položajev. Prav tako so že začeli s preoblikovanjem vladnih resorjev, ki naj bi uresničevali program socialnih in gospodarskih sprememb v Grčiji. Vse od državljanske vojne naprej Grčija dejansko ni doživela nobenih večjih sprememb, vedno so ji vladale le konservativne ali sredinske sile. Od leta 1967 do 1974 se je položaj le še poslabšal, saj je grška vojaška hunta takrat ukinila vse demokratične svoboščine, seveda pa ji ni prišlo niti na misel, da bi kakorkoli spreminjala družbene strukture. Tudi po padcu polkovnikov so v upravnem aparatu ostali še naprej isti ljudje, razen seveda na najvišjih položajih, na katere so se vrnili prej izgnani politiki. Pasok obljublja korenite spremembe tudi na upravno-administrativnem področju – vse do ravni mest in vasi. Že prve poteze nove vlade torej dejansko napovedujejo prizadevanja za znatne spremembe v Grčiji. Že prihodnji meseci pa bodo pokazali, kakšne ovire utegnejo socialistični vladi postavljati stari interesi.

Čeprav je res, da so na letošnjih volitvah glasovali za Pasok pretežno »neprivilegirani« Grki in da ima Pasok največjo zaslombo prav med industrijskimi delavci in mladino, pa ni in noče biti izrazito delavska stranka. V tem se je Pasok tudi socialistično uvrstil med tiste zahodnoevropske levičarske stranke, ki so evoluirale od tradicionalne podobe stranke »delojemalcev« v stranko širokih ljudskih množic, ki pa išče stikov tudi z malo buržoazijo. Tako je v enem programskih člankov Pasoka zapisano: »Pasok verjame, da v narodnem gospodarstvu lahko igrajo pomembno vlogo majhni in srednji podjetniki, ki pa se v ozračju negotovosti, oderuških kreditov in vladne ignorance bojujejo za svoj obstanek.«⁴

– Pasok je s svojo preiščeno in načrtovano politiko našel precej političnih tem, pri katerih so se njegova stališča dejansko razlikovala od vladinih dejanj in prizadevanj. Prav prizadevanje za vstop v to zahodnoevropsko grupacijo je bil temeljni politični kamen Karamanlisove zunanje politike. Ta je bila 1. januarja letos okronana s polnopravnim članstvom Grčije v EGS. Pasok je temu članstvu odločno nasprotoval že od začetka pogajanj leta 1975. Vedno je sodil, »da Grčija kot obrobna dežela svetovnega kapitalizma v EGS nima prostora«. Z vstopom naj bi Grčija izgubila možnost avtonomnega nacionalnega gospodarskega razvoja, saj bi praktično vse pomembne nacionalne odločitve sprejemala zunaj države. Stalno in dosledno nasprotovanje grškemu članstvu v EGS je

⁴ Pasok positions, str. 18, Atene 1978.

nedvomno posrečena poteza te stranke, čeprav je izrazito ideološke narave.

Leta 1979, ko je Grčija podpisala protokol o vstopu v EGS, gibanje Pasok seveda ni imelo priložnosti, da bi vplivalo na odločitev o vstopu. Pasok je z nasprotovanjem le malo tvegalo, kajti če bi se pozneje pokazalo, da je državi vstop v EGS koristil, lahko negativno stališče pozneje še vedno molče umakne. Večkratno pa se bo Pasokovo stališče obrestovalo, če se bo pokazalo, da je Grčiji z razmeroma slabo razvitim kmetijstvom in nizko industrijsko produktivnostjo vstop v EGS pravzaprav škodoval.

V tem trenutku jemlje Pasok kot vladajoča stranka grško članstvo v EGS kot dano dejstvo, čeprav še vedno sodi, da prejšnja vlada ob vstopu ni ravnala demokratično, saj o tako pomembnem nacionalnem vprašanju ni sklicala nacionalnega referendum, ki ga je bil Pasok že prej zahteval. Treba pa je dodati, da v tem trenutku, ko od vstopa v EGS še ni minilo niti leto dni, ne prejšnja vlada nove demokracije ne sedaj vladajoči Pasok še nista mogla dokazati, koliko je Grčiji vstop v EGS koristil in koliko škodil.

Če pa bi se pokazalo, da ima Grčija od EGS le škodo, bo Pasokova vlada morda zahtevala referendum, ki pa ga bo moral po ustavi odobriti predsednik republike Karamanlis. Če bi Grčija v prihodnosti res izstopila iz EGS, kar pa se zdi v tem trenutku le malo verjetno, bi Papandreujeva vlada skušala od EGS izposlovati vrsto posebnih sporazumov, za katere bi sodila, da najbolj koristijo grškim nacionalnim interesom.

– Vsegrško socialistično gibanje se je s svojimi stališči zelo uveljavilo tudi v odnosu do pakta Nato in Združenih držav Amerike. Pasok že vse od ustanovitve leta 1974 zahteva umik Grčije tako iz vojaške kot tudi politične strukture pakta Nato. Vlada pa je vseskozi ravnala ravno nasprotno: po letu 1974 je Grčija sicer zamrznila svoje članstvo v vojaškem krilu pakta Nato, vendar se je lani vanj vrnila. Pasok je kot opozicijska stranka menil, da zahodna vojaško-politična zveza ne koristi ničemur, še najmanj pa grškim nacionalnim interesom. Tako stališče nedvomno izvira iz grškega razočaranja nad pasivnostjo zahodne vojaške in politične zveze ob turški invaziji na Ciper. V Grčiji je namreč čutiti odklonilno razpoloženje do pakta Nato ravno zato, ker so bile turške sile, ki so vdrle na Ciper, pravzaprav sile pakta Nato.

Pasok je s svojimi stališči do zahodne vojaško-politične zveze skušal pridobiti zlasti mlajši častniški kader grške armade. Zato številna stališča Pasoka zadevajo razmerja med ameriškimi in grškimi častniki v ameriških oporiščih in zunaj njih. Grški častniki in civilni uslužbenci naj bi imeli v teh oporiščih preveč podrejeno vlogo.

Čeprav je bila večina vodstva Pasoka šolana na Zahodu, predvsem v ZDA (Papandreu je bil profesor ekonomije na kalifornijski in michiganski univerzi), zahteva stranka bistvene spremembe v grško-ameriških odnosih. Sodijo, da se je Grčija v minulih desetletjih preveč enostransko navezala na ZDA in da Washington ni spoštoval grške nacionalne suverenosti. Pri tem se je Pasok kot opozicijska stranka nenehno vračal v grško

preteklost in dokazoval, da so ZDA podpirale sedemletno vladavino grške vojaške hunte. V nekaterih zgodnejših programskih izhodiščih pa je Pasok celo zagovarjal takojšnjo odpoved gostoljubja vsem štirim ameriškim vojaškim oporiščem v Grčiji.⁵ Pred volitvami je Pasok odpoved gostoljubja tujim oporiščem postavljaj le še kot dolgoročen cilj, Grčijo brez tujih baz pa je opisoval kot Grčijo jutrišnjega dne, ki se bo razvijala v Evropi brez blokov.

Evolucijo je doživelo tudi Pasokovo stališče o paktu Nato. Pred volitvami je Pasok zagovarjal le še umik Grčije iz vojaškega krila pakta Nato, za zgled pa si je postavil podoben položaj, kot ga ima v tej organizaciji Francija.

– Precejšen del svojih političnih akcij, ki so se zrcalile v nastopih voditelja stranke in poslancev v parlamentu, v objavljenih programskih izhodiščih in v pred volitvami zelo intenzivnem predvolilnem boju, je Pasok prilagodil zahtevam političnega trenutka. Tako je bila ena pglavitnih kritik, ki jih je Pasok usmerjal proti vladi, velika inflacija grške nacionalne valute – drahme, ki je v zadnjem letu dosegla celo 25 odstotkov.

Tudi v odnosih do sosednje Turčije je Pasok pogosto deloval le taktično; bil je celo odločnejši od vlade, pa najsi je šlo za ureditev spornih vprašanj med državama, kot so razdelitev Egejskega morja in položaj narodnih manjšin obeh držav v Grčiji in Turčiji, ali pa za rešitev ciprskega vprašanja, ki je prav tako povezano z grško-turškimi odnosi. Po Pasokovem mnenju so bile vlade nove demokracije do vprašanj odnosov s sosednjo Turčijo vse preveč kompromisarske, kar naj bi grškim nacionalnim interesom škodovalo.

Pasok je še pred 18. oktobrom večkrat poudaril, da se Grki na tretjih volitvah po padcu vojaške hunte ne odločajo za revolucionarni obrat, ampak le za konkretne spremembe gospodarske in družbene ureditve ter evolucijo v nekaterih zunanjepolitičnih vprašanjih. Najbrž je mogoče pričakovati korenitejše spremembe v notranjepolitični usmeritvi države. Glede zunanjepolitičnih vprašanj pa v vladni politiki najbrž ne bo kakšnih večjih eksperimentov, vsekakor pa bo politika nove vlade skušala biti odločnejša od prejšnje pri nekaterih zunanjepolitičnih vprašanjih, kot na primer glede grškega odnosa do EGS, pakta Nato, ZDA in sosednje Turčije, od Papandreujeve vlade pa je pričakovati tudi svežih zamisli o balkanskem in sredozemskem sodelovanju. Sem nedvomno sodi tudi Papandreujev najnovejši predlog o denuklearizaciji Balkanskega polotoka, ki ga je podal še med predvolilnim bojem v Grčiji.

Stalni vzpon levice v Grčiji po padcu vojaške hunte je prav gotovo eden izmed pozitivnih rezultatov demokratičnega razvoja v Grčiji. Med-

⁵ Tako je Papandreu v svojem programskem članku *Strategy for the transition to socialism in Greece* pisal o »takojšnji izolaciji tujih oporišč od njihovih lokalnih povezav, prav tako pa bi nova vlada oporišča zavarovala le do njihovega popolnega umika, ko bi država dokončno sprejela neuvrščeno politiko«. Pasok, *Socialist transformation 1977*, str. 33.

tem ko se je levica krepila in navsezadnje prišla tudi na oblast, pa v državi ni bilo opaziti resnejših zahtev po restavraciji monarhije. Vladi se je tudi vselej posrečilo zatreti pučistične elemente v armadi. S tem, da je utrdila večstrankarsko demokracijo zahodne vrste, je grška »zmerna« desnica vsaj začasno odigrala svojo zgodovinsko vlogo. Vladajoči skupini je zmanjkalo zamisli o morebitnem nadaljnjem socialnem in gospodarskem razvoju v Grčiji, še manj novega pa je lahko povedala o mednarodnem položaju Grčije. Narobe, tako v notranji kot v zunanji politiki je skušala braniti le staro, zato bi morebitna podaljšana vladavina nove demokracije v Grčiji še naprej dušila želje po spremembah. Poleg očitno izpričanih želja po spremembah je grškim socialistom dala novega poleta nedvomno tudi prepričljiva zmaga francoskih socialistov na predsedniških in pozneje parlamentarnih volitvah. Tako je levica celo v državi, kjer si tega pred leti sploh ni bilo mogoče zamisliti, postala vladajoča sila in poskušala bo zapolniti vrzeli, ki jih je med sedemletno vladavino pustila konservativna vlada.

Socijalizam (Beograd)
št. 9/1981

Študije in članki: IVO PERIŠIN: O našem »skrivnem«
eruptivnem vulkanu inflacijskega financiranja; ADOLF DRAGIČEVIĆ: Stanje in naloge naše politične ekonomije; MILENKO MARKOVIĆ: Nacija in mednacionalni odnosi med državo in samoupravljanjem; RANKO PETKOVIĆ: Bloki in mednarodna varnost; MILIJA KOMATINA: Demokracija med oblastjo in svobodo; *Prispevki:* VOJISLAV STANOVČIĆ: Delavsko samoupravljanje in participacija v svetu; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Zgodovinsko-ontološke predpostavke združenega dela; RADOVAN KOVAČEVIĆ: Problemi zunanjetrgovinske menjave Jugoslavije; *Pogledi:* PERO RAKOČEVIĆ: Neuvrščenost v osemdesetih letih; *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo)
št. 9–10/1981

Članki: ČEDOMIR VUČKOVIĆ: Sedanji trenutek neuvrščenosti; RAJKO TOMAŠ: Maslešina kritika Svetozarja Markovića; MUJO SLATINA: Vrednostna usmeritev – ena od možnih pristopov k proučevanju družbene biti mladine; SLOBODAN ILIĆ: Razmerje med ekonomijo in politiko v revolucijah XX. stoletja; ĆIRO RAKIĆ: Marksistični centri v organizacijah združenega dela; MILOVAN MILINKOVIĆ: Problem intenzifikacije vodenja sistema pouka tujih jezikov; *Tematski del:* Temeljna vprašanja razvoja turizma in turistične politike v Jugoslaviji; *Prevod:* FUAD MURSI: Specifični socializem in arabski socializem; *Mednarodni pregled:* LIU JUN ŠEN: Stanje in tendence reforme visokega šolstva na Kitajskem; *Pogledi:* TUFIK BURNAZOVIĆ: Nekatera odprta vprašanja predloga zakona o zaščiti iznajdb, tehničnih izboljšav in zaščitnih znakov; *Prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb)
št. 4/1981

DURO MEDIĆ: O koncepcijah posrednega (kapitalovega) in neposrednega (delavskega) združevanja dela; DRAGIŠA ĐUKIĆ: Prevajalec »Kapitala«
in logika prvih poglavij »Kapitala«; MLADEN LAZIĆ: H tipologiji razredne zavesti delavstva v socializmu; *Iz zgodovine teorije:* MILE JOKA: William Godwin in njegova »Socialna pravičnost«; WILLIAM GODWIN: Lastništvo; RAJKO ĐURIĆ: Muke mišljenja; *Pogledi:* SRĐAN VRCAN: Spodbuden pogled na sodobni svet kot svet v krizi; SRĐAN DVORNIK: Nesreče zaradi kreposti; *Ideje, pogledi, mnenja.*

Naše teme (Zagreb)
št. 9/1981

Pogledi: FILIP SVETIĆ: Neuvrščenost v osemdesetih letih; LAZO ANTIĆ: Stanovanjska pravica v zasebnih stanovanjih; *Aktualni problemi samoupravljanja:* JAKOV SIROTKOVIĆ: Stanje našega gospodarstva; MILADIN KORAC: Razlike v razvosti republik in pokrajin; ALEKSANDAR BOGUNOVIĆ: Pristop k regionalnemu razvoju SR Hrvatske; *Raziskave:* RADULE KNEŽEVIĆ, VLADIMIR OBRADOVIĆ, VLADIMIR ŠOBAT: O profilu politične akcije Zveze komunistov; ZORAN PETROVIĆ: Mladina iz tujine v ZR Nemčiji; *Sociološke teme:* OGNJEN ČALDAROVIĆ: O novi sociologiji mesta; VJEKOSLAV AFRIĆ: Spoznavni interes in sociološke usmeritve; *Mednarodna tribuna:* LJUBIŠA S. ADAMOVIĆ: Gibanja v mednarodni ekonomiji; RANKO PETKOVIĆ: Izvira načela neuvrščenosti; BOJANA TADIĆ: Sodobne dileme gibanja neuvrščenosti; *Prikazi knjig, domačih in tujih revij.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- DEBENJAK Božidar: Pomen in način prevajanja in izdajanja del Marxa in Engelsa v slovenščini. Pogovor... Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 41/42, str. 115-154.
- HRIBAR Tine: Marxovo pojmovanje družbe kot subjekta. Problemi, Lj., 1981, št. 209/211, str. 218-236.
- MARX Karl: Kapital I. 1.-3. pogl. K zgodovini kritike politične ekonomije. ... Časopis za kritiko znanosti... Lj., 1980, št. 41/42, 205 str.
- MASTNAK Tomaž: Strašilo heglorstva in novi prevod Kapitala. Časopis za kritiko znanosti, Lj., 1980, št. 41/42, str. 107-111.

II. FILOZOFIJA

- KONSTANTINOVIC Radimir: Filozofija palanke. Beograd, Nolit 1981. 397+(II) str. (Sazvežda, 74).
- SRUK Vlado: Filozofsko izrazje in repertorij. Murska Sobota, Pomurska založba 1980. 379 str.
- ŽIŽEK Slavoj: Operaciji odtujitve in ločitve pri J. Lacanu ter njuno razmerje do heglvske dialektike. Problemi, Lj., 1981, št. 209/211, str. 171-188.

III. SOCIOLOGIJA

- BERGANT Milica: Družina - zakon - ljubezen na razpotjih. Ljubljana, Zavod SRS-za šolstvo 1981. 236+(III) str. (Novi vidiki, 37)
- BOLČIČ Silvano: Institucionalne promene i posleratni društveni razvoj Jugoslavije. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 275-288.
- GORIČAR Jože: Odgovornost danes in tukaj. Naši razgledi, Lj., 6. 11. 1981, št. 21.
- HOČEVAR Toussaint: Slovenski družbeni razvoj. Izbrane razprave. (with English summaries), New Orleans, Prometej 1979. 190+(I) str.
- GRABNAR Boris: Noč temna, ki tare duha. Občila in obćevanje. Ljubljana, Borec 1981. 257 str. s sl.
- JAKHEL Rudi: O kontroverzi Habermas-Luhmann. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 180-191.
- JEROVŠEK Janez: Koliko časa zares delamo? Delo, Lj., 3. 10. 1981.
- KAČANSKI Gordana & Vojislav BUBANJ: O sociologiji i sociologiji u socijalnoj zaštiti. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 393-400.
- KRAŠOVEC Stane: O mešanih gospodinjstvih. 1-2. Naši razgledi, Lj., 9. 10. in 23. 10. 1981, št. 19, 20.
- LIVADA Svetozar: Otvoreni sociološki problemi našeg sela. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 301-309.

- MEŽNARIĆ Silva: U obranu zdravog razuma korisnika istraživanja. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 371-376.
- MILIĆ Anđelka: Neki problemi konstituiranja i razvoja sociologije porodice u jugoslovenskoj sociologiji. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 237-245.
- MLINAR Zdravko: Sociološka saznanja kao elemenat strategije društvenog razvoja. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 289-300.
- RUS Veljko: Jugoslovenska sociologija između politizacije i socijalizacije. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3-4, str. 215-227.
- SOČAN Lojze: Aktualna razvoja vprašanja Slovenije in Jugoslavije. Naši razgledi, Lj., 6. 11. 1981, št. 21.
- VREG France: Javnost in samoupravna demokracija. Komunist, Lj., 1981, št. 43.
- ZVEKIĆ Uglješa & Ksenija SAVIN: O profesiji. Sociološka analiza. Sociologija, Bgd, 1981, št. 1-2, str. 59-92.

IV. PSIHOLOGIJA

- JACOBY Russell: Rasl Džekobi: Društveni zaborav. Kritika savremene psihologije od Adlera do Leinga. (Social Amnesia. ...) Prev. R. Rosandić. Beograd, Nolit 1981. 182+(III) str. (Psihološka biblioteka)
- SUPEK Rudi: Psihologija i antropologija. Ideje i portreti. Beograd, Nolit 1981. 207+(I) str. (Psihološka biblioteka)

V. ZNANOST - KULTURA - PROSVETA - ŠOLSTVO

- HOJNIK Ida & Ludvik HORVAT & Darja PICIGA: Starost otrok pri vstopu v šolo in znaki neprilagojenega vedenja. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 27-35.
- JUSTIN Janez: Dialektika estetske jezikovne komunikacije. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 211-224.
- KERMAUNER Taras: Cankarjeva dramatika. Ljubljana, samozaložba 1979. 302 str.
- KIRN Andrej: Socializem, znanost, tehnologija, strategija razvoja. Cavtat 1981. Naši razgledi, Lj., 9. 10. 1981, št. 19.
- KUČAN Milan: Ustvarjal je zato, da služi človeškosti in osvobajanju. E. Kocbek. Delo, Lj., 7. 11. 1981.
- KMECL Matjaž: Fran Levstik. Ljubljana, Partizanska knjigarna 1981. 185+(II) str. (Znameniti Slovenci)
- KOYRÉ Alexandre: A. Koare: Naučna revolucija. (Études d'histoire de la pensée scientifique. ... Prev. M. Šafarik.) Beograd, Nolit 1981. 302 str. (Sazvežda, 75)
- MARCUSE Herbert: Estetska dimenzija. Eseji o umjetnosti i kulturi. Izbor i predgovor V. Mikecin. Prev. B. Hudoljetnak... et al. Zagreb, Školska knjigarna 1981. 259 str. (Suvermena misao)
- MAJER Boris: Umetnost je resnično velika le, če je sposobna sooblikovati življenje svojega časa in utisniti

- času, v katerem živi, svoj duhovni pečat. Delo, Lj., 26. 9. 1981.
- MEDVEŠ Zdenko: Enotnejše izpeljave. Komunist, Lj., 23. 10. 1981, št. 42.
- MILLER Jacques-Afain: Despotizem koristnega. Problemi, Lj., 1981, št. 209/211, str. 17–35.
- MRMAK Ilja: Lažne dileme okrog izbidišče in zastavljanja ciljev v planiranju v delovni organizaciji. Sodobna pedagogika, Lj., 1981, št. 7/8, str. 327–338.
- NADEAU Morris: Moris Nado: Istorija nadrealizma. (Historie du surréalisme). Prev. N. Bertolino. Beograd, BIGZ 1980. 274+(II) str. (XX vek, 46)
- PEDIČEK Franc: Terminološki in semantični vidik usmerjenega izobraževanja. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 57–66.
- PIBERNIK France: Med modernizmom in avantgardo. Pričevanja o sodobni poeziji. Ljubljana, Slovenska matica 1981. 334+(I) str. s sl.
- POŽARNIK Hubert: Evforija in streznitev. Ali je jedrska energija res pogoj napredka. Naši razgledi, Lj., 6. 11. 1981, št. 21.
- ROJC Emil: Izobraževanje za delo in samoupravljanje. Ljubljana, Delavska enotnost 1981. 260 str.
- ROJC Emil: Odgovorne naloge komunistov v preobrazbi visokega šolstva. Delo, Lj., 15. 10. 1981.
- STRMČNIK France: Nekatera ameriška in evropska šolska reformna gibanja v duhu diferenciacije in individualizacije pouka. Sodobna pedagogika, Lj., 1981, št. 7/8, str. 339–354.
- ŠEKORANJA Matjaž: Gledališče enega. Analiza pojavov v 70. letih v srednjeevropskem prostoru. Ljubljana, MGL 1981. 199 str. (Knjižnica MGL, 85)
- ULE Andrej: Sodobna analitična teorija znanosti. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 147–164.
- URBANČIČ Ivan: Epohalno moderni smisel tehnike. Problemi, Lj., 1981, št. 209/211, str. 237–251.
- VATTIOMO Gianni: Umetnost v svetu posplošene komunikacije. Anthropos, Lj., 1981, št. 2/3, str. 238–244.
- VIDMAR Josip: Levstikove misli so bile seme bodočnosti – naše sedanosti. Delo, Lj., 28. 9. 1981.
- : IDEJNOPOLITIČNE usmeritve in naloge komunistov pri uveljavljanju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu. Komunist-pril. Lj., 13. 11. 1981, št. 45.
- prizadevanj. Avtor in ured. Anton Bebler. Prev. F. Laimiš in S. Pirc. Ljubljana, Komunist 1981. 259 str. (Temelji, 15)
- : (STALINIZEM): Razmišljanja ... Močnik Rastko, Štih Bojan, Vodopivec Peter, Perenič Anton. Naši razgledi, Lj., 1981, št. 18–21.
2. Družbenopolitični sistem FSRJ:
- DOLANC Stane: V družbi, kakršno gradimo, sta samoupravljanje in odgovornost dve strani istega družbenega procesa, ... 20-letnica FSPN. Delo, Lj., 23. 10. 1981.
- DRAGAN Zvone: Uresničevanje ambicioznih ciljev. Delo, Lj., 5. 11. 1981.
- KRISTAN Ivan: Avtonomnost in njene posebnosti. Ustavni položaj avtonomnih pokrajin. Delo, Lj., 24. in 31. 10. 1981.
- : O ODGOVORNOSTI Mahmuta Bakallija. Poročilo komisije preds. CK ZK Srbije in Kosova. Delo, Lj., 26. 9. 1981.
- : OTROK – pomemben subjekt družbenega razvoja. Teze ... Občan, Lj., 1981, št. 21, str. 11–14.
- PIJEVAC Komnen: Kaj ponuja polemika o demokratičnem centralizmu. Komunist, Lj., 23. 10. 1981, št. 42.
- POPIT Franc: Odločno se moramo spopasti z elitističnimi težnjami, ki so učinkovite le na kratek rok. ... Delo, Lj., 21. 9. 1981.
- : PROBLEMSKA konferenca o družbeno ekonomskem položaju mladih. Ured. odbor: I. Bavčar, ... et al. Ljubljana, ZSMS 1981. 194 str. (ABC, 13)
- PROSENC Miloš: Jasna idejnopolitična stališča o kmetijski politiki. Delo, Lj., 5. 11. 1981.
- : (PRVA) 1. seja Republiške konference ZSMS v drugem mandatnem obdobju po 10. kongresu ZSMS. Ured. S. Mihelin. Ljubljana, (RK ZSMS) 1981. 79 str.
- : REFERATI in poročila komisij. III. kongres samoupravljalcev Jugoslavije. (Prev. S. Kraigher-Arambašič in P. Stefančič.) Ljubljana, Delavska enotnost 1981. 156 str. (Sindikati, 41)
- : RESOLUCIJA o politiki izvajanja družbenega plana SRS za obdobje 1981–1985 v letu 1982. Delo, Lj., 20. 10. 1981.
- ŠETINC Franc: Odstraniti vzroke, ki zamegljujejo odgovornost. Delo, Lj., 23. 10. 1981.
- TOMIČ Stojan T.: Teorijska i praktična egzistencija samoupravnog doba. Sociologija, Bgd, 1981, št. 3–4, str. 345–362.
- TRINKAUS Vinko: Informacijski sistem ni prilagojen samoupravljanju. Zasnove ... Delo, Lj., 19. 9. 1981.
- VIPOTNIK Janez: Ljudje, ki odločajo, morajo vedeti, o čem odločajo in se zavedati vseh posledic. Delo, Lj., 9. 11. 1981.
- VLASI Azem: Albanci pri nas imajo enake pravice in svobodine kot vsi drugi. Delo, Lj., 13. 11. 1981.
- : ZADNJA nastopa Josipa Broza Tita in Edvarda Kardelja pred političnim aktivom SAP Kosova. Ljubljana, Komunist 1981. 34 str. (Dokumenti ZKJ).
- ŽIŽMOND Egon & Slavko SORŠAK: Aktualni problemi in naloge komunistov v sistemu družbenoekonomskih in političnih odnosov. Ljubljana, Komunist 1981. 123 str. (Politična šola CK ZKS Ljubljana)

4. Delavska in progresivna gibanja:

MOJSOV Lazar: Bolgarska delavska partija (komunistov) in makedonsko nacionalno vprašanje. (BRP(k) i makedonskoto nacionalno vprašanje. Prev. Franček Šafar.) Ljubljana, DZS 1981. 303 str.

OSOLNIK Bogdan: Jugoslavija v gibanju neuvrščeni. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1981. 93 str. (Novi vidiki, 38)

ŠKERLAVAJ Andrej: Sindikalno gibanje v svetu. Ljubljana, Delavska enotnost 1981. 96 str. (Sindikati, 42)

5. Mednarodni odnosi:

KOLIŠEVSKI Lazar: Makedonsko narodno vprašanje. Prev. Zarja Matičetov. Predgovor: Janko Pleterski. Ljubljana, Komunist 1981.

KRAIGHER Sergej: Svetovnih problemov ni več mogoče razreševati ločeno. ... Cancun. Delo, Lj., 24. 10. 1981.

SEDMAK M.: Partija pometa pred pragom lastne odgovornosti. Poljska. Delo, Lj., 24. 10. 1981.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Družbena lastnina. Ljubljana, Gospodarska založba 1981. 430 str. (Gospodarska založba, 46)

BAJT Aleksander: Gospodarski sistem in učinkovitost socialističnega samoupravljanja. Naši razgledi, Lj., 11. in 25. 9. 1981, št. 17, 18.

ČERNE France: Organizem in Prokrustova postelja. Naši razgledi, Lj., 9. 10. 1981/19.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

GRMIČ Vekoslav: Kristjan v samoupravni socialistični družbi. Delo, Lj., 17. in 24. 10. 1981.

KERŠEVAN Marko: Osnova sožitja je zavest o enakosti in povezanosti ljudi. Delo, Lj., 31. 10. 1981.

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

BLAŽEVIČ Jakob: Meč, a ne mir. (Mač, a ne mir. Prev. F. Šafar.) Ljubljana DZS 1981. 465 str.

–: DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. 6. knj. 1981.

JOGAN Savin: 110 let pariške komune. Pravnik, Lj., 1981, št. 4/6, str. 107–124.

KOS Janez: Rašica, prva slovenska požgana vas. Ljubljana, Komunist 1981. (32) str. ilustr. (Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 23)

PULJIZEVIČ Jozo: Zgodovinsko pričevanje o predvojnih srečanjih Tito–Krežla. 1.–6. Delo, Lj., 3. 9.–8. 10. 1981 (vsak četrtek)

UDC 325.075.1.001.5(497.12) »1974-1981«

RIBIČIĆ, dr. Ciril: The Status and Activity of the Communal Assemblies

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 11, p. 1302-1318

The status and activity of the communal assemblies in SR Slovenia in the 1974-1981 period are treated by the author. The article is the concluding part of a rather complex study worked out by a special research team led by the author. The complete research report (which will be published separately) comprises the following issues: development of communal system in Yugoslavia; the constitutional status of the communal assembly; a survey of analyses, reports and research studies on the activity of communal assemblies in Yugoslavia; the activity of the chambers of associated labour, chambers of local communities and socio-political chambers; the introduction of the assemblies of communities of interests into the work of communal assemblies; the activity of executive councils and communal administration; the relationship between the communal assembly and the assembly of SR Slovenia; the economic functions of the commune; and the normative activity of the communal assemblies. The author has not confined himself to the evaluation of the performance of communal assembly chambers only, but treats as well the basic problems concerning the work of delegations in basic self-management organizations and communities.

UDC 33(497.1):62.001.7

SOČAN, dr. Lojze: Development and Yugoslav Economic Policy

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 11, p. 1319-1330

The article deals with development problems of the Yugoslav economy. It pronounces the need to abandon the development strategy of broad industrialization and to affirm a more selective strategy, that places particular emphasis on technical progress and export as the motive powers of growth. In pursuing this strategy, productivity ought to be the most important development criterion and the basis for income generation and distribution. By setting a more rigorous balance between production and consumption, the accumulative capacity of the economy could be improved substantially. This could furthermore provide the basic prerequisites for a fundamental change in the decision making structure. In such a way economic entities that make investment and other development decisions, would also bear the full responsibility for their decisions. The economic policy, which will pursue long term development goals ought to ensure more stable and consistent investment and business criteria in our economy.

UDC 349.233:35.086

RUS, dr. Veljko: On Work, Business and Political Responsibility

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, Vol. XVIII, No. 11, p. 1340-1355

The attributes of minimal and maximal responsibility are defined by the author in this paper. The attributes of minimal responsibility are defined as individual, objective, reactive, komitive, ponitive and monistic and the maximal as: colective, subjective, anticipative, benevolent and pluralistic. The technological, organizational and social circumstances increasingly demand to move from minimal toward maximal responsibility. The second part of the paper is devoted to the differences between work, business and political responsibilities. The qualitative differences described in the paper imply also the qualitatively different regulatives: work responsibility could be best improved by participation, business by socialization of power and political participation by organized public opinion.

RIBIČIČ, dr. Ciril: Položaj in delovanje občinskih skupščin

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 11, str. 1302–1318

Avtor obravnava položaj in delovanje občinskih skupščin v SR Sloveniji v obdobju 1974–1981. Prispevek je sklepní del obširnejše razprave o tej temi, ki jo je izdelala posebna raziskovalna skupina pod vodstvom avtorja. Celotno raziskovalno poročilo (ki bo natisnjeno v posebni publikaciji) obsega naslednje vsebinske sklope: razvoj komunalnega sistema v Jugoslaviji; ustavni položaj občinske skupščine; pregled analiz, poročil in raziskav o delovanju občinskih skupščin v Jugoslaviji; delovanje zborov združenega dela, zborov krajevnih skupnosti in družbenopolitičnih zborov; vključevanje skupščin interesnih skupnosti v delo občinskih skupščin; delovanje izvršnih svetov in občinskih upravnih organov; odnos občinske skupščine do skupščine SR Slovenije; ekonomske funkcije občine; normativna dejavnost občinskih skupščin. Avtor se ne omejuje le na prikaz in oceno delovanja zborov občinske skupščine, marveč se loteta temeljnih vprašanj, ki zadevajo delovanje delegacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

UDK 33(497.1):62.001.7

SOČAN, dr. Lojze: Razvoj in ekonomska politika Jugoslavije

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 11, str. 1319–1330

Članek obravnava aktualne razvojne probleme jugoslovanskega gospodarstva in se zavzema za opustitev dosežanje razvojne strategije splošne industrializacije ter za uveljavitev selektivnejše razvojne politike s poudarkom na tehnološkem napredku in izvozu. V tem procesu mora Jugoslavija svojo tekočo ekonomsko politiko podrediti dolgoročnim razvojnim ciljem in zagotoviti, da bo produktivnost glavni razvojni kriterij in osnova pri ustvarjanju in delitvi dohodka. Z uskladitvijo med proizvodnjo in porabo mora zagotoviti ponovno akumulativnost jugoslovanskega gospodarstva. S tem bodo dozoreli pogoji za prenos vpliva na sprejemanje razvojnih odločitev od lokalnih in republiških družbenopolitičnih skupnosti na združeno delo, hkrati pa dosežena soodvisnost med vplivom na sprejemanje razvojnih odločitev ter ekonomsko odgovornostjo za sprejete razvojne odločitve. Z ukrepi ekonomske politike, ki bodo naravnani k dolgoročnim razvojnim ciljem, bomo zagotovili stabilnejša merila za naložbe in gospodarjenje v jugoslovanski ekonomiji.

UDK 349.233:35.086

RUS, dr. Veljko: O delovni, poslovni in politični odgovornosti

Teorija in praksa, Ljubljana 1981, let. XVIII, št. 11, str. 1340–1355

V prispevku obravnavam najprej razpon med minimalno in maksimalno odgovornostjo. Minimalna odgovornost je individualna, objektivna, reaktivna, komisivna, punitivna in monistična. Naraščajoče tehnološke, organizacijske, socialne in politične zahteve silijo celotno družbo k uresničevanju maksimalne odgovornosti, ki je kolektivna, subjektivna, anticipativna, omisivna, benevolentna in pluralistična. V prispevku skušam opredeliti okoliščine, ki maksimiranje odgovornosti preprečujejo, dopuščajo ali terjajo. Prispevek obravnava razlike med delovno, poslovno in politično odgovornostjo. Kvalitativne razlike v naravi teh treh vrst odgovornosti silijo tudi v njihovo kvalitativno različno reguliranje. Glede tega opozarjam, da je za stopnjevanje delovne odgovornosti nujno aktivno sodelovanje tistih, ki delo opravljajo, da je za maksimiranje poslovne odgovornosti potrebna socializacija moči tistih, ki odločajo – ne pa kolektivizacija odločanja, in da je za stopnjevanje politične odgovornosti nujna organizirana javnost, ne pa individualizirana in funkcionalno diferencirana delitev kompetenc.

PREJELI SMO V OCENO

Lazar Koliševski: Makedonsko nacionalno vprašanje, izd. Komunist, Ljubljana 1981, 336 str.

Dragica Kšela: Združeno delo in sindikat v krajevni skupnosti, izd. Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS, Ljubljana 1981, 90 str. (zbirka Javno mnenje 1966—1980)

Emil Rojc: Izobraževanje za delo in samoupravljanje, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 260 str.

Braco Rotar: Pomeni prostora (ideologije v urbanizmu in arhitekturi), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 312 str. (družboslovna zbirka)

Berislav Šefer: Socialna politika v socialistični samoupravni družbi, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 296 str. (zbirka družboslovje)

Andrej Škerlavaj: Sindikalno gibanje v svetu, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 98 str. (knjižnica Sindikati št. 42)

Referati in poročila komisij (gradiva III. kongresa samoupravljalcev Jugoslavije), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1981, 158 str. (knjižnica Sindikati št. 41)

Enaindvajseta seja CK ZKJ. Aktualni družbenoekonomski položaj v državi in naloge zveze komunistov, izd. Komunist, Ljubljana 1981, 168 str. (zbirka Dokumenti)

Usmerjanje družbenega razvoja. Družboslovne razprave, uredil ur. odbor, predsednik Zdravko Mlinar, izd. Center za družbenopolitično izobraževanje FSPN, tisk DDU Univerzum, Ljubljana 1981, 304 str.

Dvaindvajseta seja CK ZKJ. Politična izhodišča za akcije ZKJ v razvoju socialističnega samoupravljanja, bratstva in enotnosti ter sožitja na Kosovu, izd. Komunist, Ljubljana 1981, 229 str. (zbirka Dokumenti)

DRAGI NAŠI NAROČNIKI,

vljudno prosimo vse tiste med vami, ki še niste nakazali naročnine za leto 1981 (ali še za kako leto nazaj), da to storite čimprej. S tem prispevate svoj delež k rednemu izhajanju revije. Za razumevanje se vam zahvaljujemo.

Uredništvo in uprava
Teorije in prakse

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Vinko Hafner: Upravljalna družbena sestava in njen odnos do samoupravljanja

Ciril Ribičič: Položaj in delovanje občinskih skupščin (II. del)

Boris Verbič: Samoupravljanje in neodvisnost (komentar h prvemu kongresu »Solidarnosti«)

Odlomki iz programa »Solidarnosti« in druga gradiva iz sodobnosti LR Poljske

Poročila z letošnjih Ziherlovih dnevov

Ana Barbljč: Kmet-delavec: njegov položaj in vloga v razvoju kmetijstva in podeželja

Slavko Gilja: Produktivnost dela v kmetijski proizvodnji

Marko Kranjec: Politika cen in kmetijska proizvodnja